

DEFİN SONRASI UYGULANAN GELENEKLER

Nergis BİRAY

Türk boylarının Orta Asya'dan Anadolu'ya, Avrupa'ya kadar yayıldığı çok geniş bir alanda ölüm konusundaki kabuller, bununla ilgili inanç, uygulama ve gelenekler çok fazla benzerlik göstermektedir. Hun ve Göktürkler döneminde eski Türk inancı, gelenek ve uygulamalara hâkimdir. Bu gelenek ve uygulamalar, Türk boylarının İslamiyet'le tanışmasında bir geçiş dönemi kabul edilebilecek olan Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve hatta Osmanlı döneminde biraz değişikliğe uğrasa da devam edegelmiştir.

Ölümlle ilgili olarak Türk tarih ve kültürünün derinliklerinden bugüne kadar ulaşan gelenekler, daha geç yerleşik hayata geçen Türk topluluklarında fazlasıyla belirgindir. Eski Türk inancı ve geleneklerini, 20. asrın başlarına kadar geleneksel Türk bozkır yaşam tarzını devam ettirmeleri sebebiyle canlı olarak yaşatan Kazak ve Kırgızlar ile Anadolu'nun bazı yörelerindeki konargöçer hayat tarzını kısmen sürdüren Türk toplulukları, günümüzde de korumaktadırlar.

Asırlardır devam eden bu inanç, gelenek ve uygulamaları "Eski Türklerdeki Uygulamalar", "Günümüz Türk Dünyasındaki Uygulamalar" ve "Günümüz Anadolu'sundaki Uygulamalar" şeklinde ele almak bu devamlılığı göstermesi açısından da uygun olacaktır.

1. Eski Türklerdeki Uygulamalar

Günümüz Türk dünyasında, defin işlemleri sonrasındaki uygulamalar birbiriyle benzerlik göstermektedir. Bunun köklerinin eski Türklerdeki uygulamalara kadar gittiğini söylemek pek de zor olmasa gerek. Bu benzerliği de tespit edilmesi açısından eski Türklerdeki uygulamalara kısaca bakalım:

Eski Türk düşüncesi ölümün kaynağını kötü ruhlarda aramıştır. Şaman olan *Altay Türklerinde* yeraltı dünyasının tanrısı Erlik yeryüzüne gönderdiği görevliler vasıtasıyla insanların ruhlarını alır, onların hayatına son verir. Yakutlarda da kötü ruhlar ölümü gerçekleştirirler.

Eski Türkçede "tin", ruh, can anlamına gelmektedir. Aynı zamanda "nefes" anlamını da taşımaktadır. Ölüm de nefesin kesilmesi, ruhun bedenden çıkıp uçması şeklinde tasavvur edilmiştir, bazen ölü yerine "uçmak" tabirini kullanmışlardır. Çünkü eski Türkler için can, ölüm sırasında bir kuş gibi uçup gider. Kitabelerde altı yazıtta "uçmak" terimi geçmektedir. Türkler, "uçmak"ı cennet için de kullanmışlardır (Gömeç 1997: 193).

Çin kaynaklarında verilen bilgilere göre Türkler, ölülerini farklı dönemlerde farklı şekillerde defnetmişlerdir. Mesela; *yakma, ağaca asma, toprağa gömme*.

Gök Türkler hatta onlara benzer gömme törenleri yapan *Oğuzlar* ölüyü çadıra koyar, kapının önünde toplanıp yüzlerini bıçaklarla dilerler, gözyaşı dökerler. Bu tören yedi defa tekrarlanır. Daha sonra, ölen kişinin atı, kullandığı eşyalar, ölenle birlikte yakılır, külü ise belli bir gün tespit edilip mezara gömülür. Bu gömme işlemi sırasında da yüzlerini keser, ağlarlar.

Kaşgarlı, *yoğ/yoğ'u* "ölü gömüldükten sonra üç ile yedinci gün arasında verilen yemek" olarak tarif eder (Kaşgarlı III, 143). Fakat ölünün bekletilip bekletilmediği, yoğ töreninin bu süreçlerin hangisinde

yapıldığı konusunda bilgi vermez. Göktürklerde her ikisi de uygulanmış olmalıdır. Ölümünden sonraki üç, yedi, yirmi ve kırkıncı günlerde, altıncı ayında ve yıl dönümünde törenler yapıldığı kayıtlarda da geçmektedir (Roux 1994: 234–235). Bu törenlerden en çok yedinci gün törenleri ile yıl dönümünde yapılanlar hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Yedinci gün törenleri ölünün ruhunun gökyüzüne çıkması ile ilgili olarak yapılır. Radloff, Sibiryadaki Türk bölgelerinde yaptığı çalışmalarda bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. İnanişaya göre, yedinci gün töreninde ölünün ruhu Tanrı katına çıkmaktadır. Tören, bu amaçla kurulan bir otağda yapılır. Otağın merkezine, üstteki delikten göğe uzanan kutsal kayın ağacından alınmış büyükçe bir dal yerleştirilir. Bu dalın üstünde göğün dokuz katını temsil eden dokuz çıkıntı vardır. Tören gece boyunca sürer. Kam, ölünün ruhunu göğün katlarından aşarak, en üst katta oturan Tanrı'ya ulaştırır (Radloff 1994/3: 22–65). Bu törenin en önemli aşamalarından birisi de kurbandır (Bıçak 2004: 162).

O dönemlerde mezar üzerine yapılan yapının duvarlarına ölünün resmi, katıldığı savaşlar çizilmiştir. Bazen Türklerin evlerinde atalarının suretlerini tasvir eden töslere rastlanılmıştır. 13. yüzyılda Moğolistan'a giden elçi Rubruk, bir Uygur mabedinde puta benzeyen bazı nesnelere bakıp "Bu putlar nedir?" diye sormuş. Uygurlar bunların tanrı tasvirleri olmadığını, içlerinden biri öldüğünde yakınlarının onun suretini yapıp tapınaklara koyduğunu, bunların insanlar arasında ölünün hatırası olarak saklandığını söylemiştir. Bu durum totemcilikle de Şamanlıkla da ilgili değildir (Gömeç 1997: 194). Bu dönemlerde balbal geleneği Türkler arasında yaygın olarak uygulanmıştır.

Ölünün diğer dünyada yaşayacağı ve gidince orada sıkıntı çekmemesi amacıyla eşyaları ve atıyla gömülmesi geleneği birçok eski toplumda vardır. Bu bir tür kurbandır. Eski Türklerde en büyük kurban, bozkırlı Türk'ün en çok kıymet verdiği hayvan olan at idi. Orta Asya'nın Türk bölgelerinde, özellikle Altaylardaki kurganlarda, birçok at iskeleti bulunmuştur (Gömeç 1997: 194).

Diğer bir tören de gömme işinden sonra, ölenin atı/atlarının kesilip yenmesidir. Buna, Türk boylarında "yuğ aşısı veya ölü aşısı geleneği" denmiştir. Bu şekilde kurban edilen at veya koyunların kelleleri kazıklara asılmıştır.

Altay Türklerinde ölen kişinin dul kalan karısı ölü gömülünceye kadar yas tutmak zorundadır. Gömme işi de gizlice yapılmış, cenazeler genellikle dağlarda, gizli yerlerde toprağa verilmiştir. Ölü giyinmiş olarak defnedilmiş, yanına yol için bir torba yiyecek yerleştirilmiştir. Zenginlerin atları da birlikte gömülmüştür. Bu tören sonrasında cenaze evinin akraba ve komşuları toplanır, ziyafetler düzenlenmiştir. Eğer ölü yakılıp külleri gömülürse, mezar olan yerin üzerine taşlar yığılır, bir höyük (kurgan) oluşturulur, başına da direk dikilmiştir. Direğe ise kurban edilen hayvanın başı ve derisi asılmıştır. Bugün aynı gelenek Mangışlak'ta (Türkmenistan ile Kazakistan'ın birleştiği yer) yaşayan Türkmenler arasında devam etmekte, mezarlara koç başları konulmaktadır. Orta Asya Türkmenleri günümüzde mezarların üzerine koç boynuzu koymaktadırlar. Kazak-Kırgız Türkleri İslamî dönemde bile beğlerinin mezarına birkaç kesik koç başı koymuştur. Koç başı o mezarda önemli bir kişinin yattığını gösterir. Anadolu'da bazı yörelerde de mezarların üstüne ölen erkek ise koç, kadın ise koyun heykeli dikmektedirler.

Eski Türkçe'de mezar yerine birçok terim ve deyim kullanılmıştır. Bazılarını sayacak olursak: "**kereksür, Kırgız yuvası, Kırgız evi, Kırgız kemikleri, Kırgız cesedi, kür**" vs. (Roux 1994: 230) Çok kullanılan terimlerden biri de **kurgan**dır. Kurgan, mezar üzerine yapılan höyük (tepe) anlamına gelir. Kurgan, aynı zamanda, kale, istihkâm (Barthold 1987: 365) anlamında da kullanılmıştır. Bu anlamlardan hareketle mezar, sağlam ve korunaklı bir yer özelliğini de kazanmıştır.

Eski Türkler atalarına büyük saygı beslemiş, onlar için büyük mezarlar, heykeller yapmış, onlar adına yazılı taşlar dikmişlerdir. Ölenlerini, diğer dünyaya hazırlıklı gitsinler ve sıkıntı çekmesinler diye atın, ziynet eşyası, atları ve bu atların işlemeli eyer taşlarıyla defnetmişlerdir. Altay, Karadeniz, Kafkas, Suriye ve Halep civarlarında bulunan Türk kurganlarındaki ölü gömme âdeti bunu açık şekilde gös-

termektedir. Türkler, mezarlarını uğurlu sayarak korumuşlardır. Çünkü atalar, fiziksel olarak ölümü yaşamış olsa da ruhen diridir ve soyun koruyucusudur.

Türk kültüründe en eski devirlerden itibaren (Hunlar gibi) mezar geleneğinin olduğu kabul edilmektedir. Mezar anlayışı öyle gelişmiştir ki, ölülerini yakanlar bile (mesela Kırgızlar) külleri gömerek mezar yapmışlardır (Roux 1994: 219–220). Alp Er Tonga kendi döneminin geleneği olan yakma yerine ölen babasını bir sandukaya koyup toprağa vermiştir (Öğür 2008: 517). Türkler ilk mezarlarını gömülen cenazenin üstüne toprak ve taş yığarak oluşturmuş, tümsek şekline getirmişlerdir. Radloff, Sibiryadaki araştırmalarda gördüğü bu tip mezarların Bakır ve Tunç Çağlarına ait olduğunu bildirir (Radloff 1994/3: 94) Türkler arasında bu dönemlerden sonraki mezarlarda hem gök kubbeyi hem de dağı simgeleyen mezar tiplerinin yaygınlaştığını görürüz.

Çin yıllıklarının verdiği bilgilere göre, "*Türkler, mezarın üzerinde, içinde ölenin tasvirini ve yaşarken iştirak ettiği savaşların temsillerini resmettikleri bir ev inşa etmektedirler.*" (Roux 1994: 231). Kül Tigin'in mezarının bu şekilde yapıldığı bilinmektedir. Kurganlar dışında ev tipi mezarların olduğu da kaynaklarda söylenmektedir.

Bazı Türk topluluklarında mezar yerlerinin saklandığı görülmüştür (Barthold 1987: 375). Bunun sebebi mezarı "*hırsızlardan korumak*" düşüncesi olmalıdır. Ancak Moğollarda han mezarlarının olduğu bölgelere girişin yasaklanması ve buralara bekçiler konulması mezar yerlerinin bilindiğini de göstermektedir (Barthold 1987: 370–371). Göktürkler mezarlarını saklamazlar, tersine çok büyük mezarlıklara sahiptirler (Roux 1994: 223). Göktürklerin yılda iki kere atalar mezarı etrafında yağ/yuğ törenleri düzenlemeleri de mezar yerlerinin bilindiğini gösteren önemli kanıtlar arasındadır. Türk bölgelerinde birçok kurganın birbirine yakın mesafede yapılmış olması, Türklerde mezar yerlerini saklama geleneğinin olmadığını gösterir. Radloff'un çalışmaları da bunu kanıtlamakta, bakır devrine kadar giden büyük mezarlıkların bulunduğunu göstermektedir (Radloff 1994/3: 85–94). Yine de mezar yerleri için büyük yollardan uzakta olan dağ ve tepeler tercih edilmiştir (Roux 1994: 221).

Ölümler su arasında da bir ilişki vardır. Bu, mezarda da devam etmiştir. Pazırık'taki mezar kazılarında testi bulunması (İnan 1987: 499), mezara su veya kırmızı konduğunun da işaretidir. Ayrıca, mezar yeri olarak ırmak kaynaklarının veya ırmak kenarlarının tercih edilmesi de bu ilişkiyi gösterir. Seyyahların verdiği bilgilere göre Oğuzlar, ırmakların yönünü değiştirip su yatağına mezar yapmış, sonra suyu mezar üzerinden akıtmışlardır. Attila'nın mezarı bu şekilde tasvir edilenler arasındadır. Mezar ile su ilişkisi, hayat ile ölümün "su"dan türediğiyle yani bir bakıma "*yeniden doğum*"la ilişkilendirilir (Roux 1994: 221).

Bıçak, mezarın birey için evrenin bir modeli olduğunu; çünkü mezarın evrenin en alt katmanı olan yeraltını temsil ettiğini söyler. Bu da, ana rahmini temsil etmektedir. Yani ikinci doğum yeridir. Mezarın yer seviyesinde olması da dünyayı insanların yaşadığı mekâna denk getirir. Mezarın tümsek kısmı hem göğü hem de dağı temsil eder. Halk mezarları kurgan büyüklüğünde olmasalar da bu mezar tarzını yansıtırlar (Bıçak 2004: 159).

Mezar, bu dünyadan öte dünyaya geçiş yeridir. Bir kapı gibidir. Bir yandan da ölenin evidir. Böylece kişi için özel ve onun merkezi olan bir yer oluşturulmuştur. Ruh göğe yükselir, beden, bu merkezde kalır. Böylece kişi ebedileştirilir, dünyadaki yeri sürekli hale getirilir. Bir açıdan da mezar, ölenin kimlik sembolüdür. Ona mezar aracılığıyla seslenilir ve onun iyi olması istenirken, ondan yardım da beklenir (Bıçak 2004: 159).

Çin sınırlarından Macaristan'a kadarki geniş bozkırlarda rastlanan kurganlar, İslam'dan sonraki Türk mezar mimarisinin en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Selçuklu sanatındaki kümbetler ve daha sonraki türbeler, Eski Türklerdeki kurgan ve bark geleneğinin devamıdır. Eski Türkçede "*bark*", "*türbe*" kavramının karşılığıdır. Köl Tigin, Tonyukuk ve Bilge Kagan'ın da kendi adlarını taşıyan anıtlarının

içinde birer barkları yani türbeleri vardı. Günümüzde Türklerde görülen türbe ziyaret etme geleneği, kaynağını Eski Türklerin kurgan ve bark geleneğinden, yani atalar kültüründen almaktadır. Türkler günümüzde atalarının bark ve kurganları ziyaret etmesi gibi türbeleri ziyaret etmektedirler. Dinî otoriteler tarafından bu ziyaretlerin İslamiyet'e uygun olmadığı ileri sürülse de özellikle bayram arifelerinde veya bayramın ilk günlerinde Türklerin mezarlık ve türbeleri ziyaretçilerle dolup taşmaktadır.

Eski Türkçede mezar taşı anlamına gelen, **sin, tuli ve bengü** terimleri kullanılmıştır. Bengü (ebedî) taş deyimini Kırgızlar kullanırlar, ölen kişinin anısına bir taş diker, taşın üzerine ölenin sureti ile katıldığı savaşları kazır ve ağıt yazarlardı. Mezarlara dikilen heykellere verilen diğer bir ad da *sin*, ya da *sin taşıdır*. (Esin 1978: 104) *Sin*, insan sureti şeklinde yapılan mezar taşlarına verilen addır (Barthold 1987: 366). Mezar taşlarına çok kısa bir tanımlık yazı yazılır, bazen de sadece tamga şeklinde, hayat ağacı, hayvanlar, ilahlar, canlı veya soyut resimler kazınır (Roux 1994: 234). Kırgızlar ise ölen kişi halktan ise *tuli* denen büyük kuklalar yaparlardı (Esin 1978: 104).

Taş heykeller, genellikle yüksek derecedeki kişiler için dikilmiştir. Taş yoksa yontulmuş bir tahta parçası da taş yerine, mezarlara dikilirmiş (Roux 1994: 217). Mezar taşı insanın gök ile yerin arasındaki varlığına işaret ettiği için dikilmiştir. Bu amaca uygun olarak taştan, yontulmamış taş ve ağaçtan yapılmış heykeller de mezara dikilmiştir. Ağaç, taş kadar uzun ömürlü olmasa da ölüm anlayışında önemli bir yer tutar. Eski inançlara göre, ağaç, canlılık ve uzun ömrün sembolüdür. Ağaç, ölümün de yeniden doğuşun da simgesidir. Bu sebeple hem mezarda hem mezarlıkta hem de cenaze törenlerinde yer alır (Roux 1994: 232). Ayrıca dikilen nesne ne olursa olsun asıl amaç ölen kişiyi temsil etmesidir.

Balballar da bir tür mezar taşlarıdır. Mezar taşlarıyla balbal arasındaki ilişki tam olarak netleşmemiştir (İnan 1987: 363). Balbal, ölen kişinin öldürdüğü kişi sayısında, insan biçiminde yontulmuş ve mezarının etrafına dikilmiş taşlara verilen ad olarak anlamlandırılır. Fakat mezar taşı da biçim olarak aynı özelliktedir. Balbal da mezar taşı da geleneksel olarak Türk dünyasında var olmuşlardır. Kanaatimiz, mezar taşı geleneğinin daha önce olduğu ve balbalların, mezar taşlarından türetildiği yönündedir. Roux, "*balbal, ölünün yaşamsal gücünün toplandığı yer; ölüm sonrası ikamet yeri, belki de ölünün bizzat kendisidir*" der (Roux 1999: 165).

Hakaslar ölülerini tarlalarından uzak noktalara, genellikle de tepelere defnedirler. Hakasların bir boyunda ölen kişinin cesedi ağaçta yapılan raf şeklindeki yere konurmuş. Ölenin arkasından üçüncü, yedinci, yirminci, kırkıncı günleri ile yarıyıl ve birinci yılında olmak üzere toplam altı kez yemek verilir, *kirek* dedikleri dualar okunurmuş. Birinci yılında yapılan son törende ölenin bütün akrabaları onun evinde toplanır ve yemekler yaparlarmış. Sabahına da mezara gidip ateş yakar, mezarın etrafında dolanırlarmış.

Hunlar ölülerini tabuta yerleştirir, tabutları da altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örterlermiş. Kağanın ölümünde yüzlerce insan, diğer hayatta ölene yardım etsin diye kurban edilir, cesetle birlikte defnedilirmiş.

Uygurlar ölüyü yakarlar, külünü gömerlermiş. O dönemlerde ölen kişi yeni elbiseler giydirilerek, eğer kağansa hanımıyla birlikte defnedilirmiş. Ölünün yerleştirildiği çadır etrafında yedi defa dolaşılır, bıçak ile alın veya yüzden çizilerek kan akıtılır, yas tutulurmuş. Çin kaynaklarında Uygurların cesetlerini yaktıklarına ve külünü gömdüklerine dair bilgiler de vardır. Burada da ağıt yakılır, ağıt yakanlar saçlarını keser, yüzlerini boyarlarmış. Ölen bir kağan ise cesedi yakılmaz, tabutla birlikte ıssız ve uzak bir yere defnedilirmiş.

Beltirler ölüyü Müslümanlar gibi yıkarlar. Sonra ölüye elbise giydirir ve beyaz bir keçe üzerine yatırıp bir köşeye koyarlar. ...Ölü tabuta konduktan sonra evde bir gün kalır. Ölüyü çıkarırken ayakları önde tutulur. Bu arada yaşlı bir kadın eline bir kap süt alır, at üzerine konulan ölünün çevresinde üç defa dolaştıktan sonra "*Kutumuz gitmesin, kuruy!*" diyerek bağırır, ölüye süt serper. Ölü mezara konulduk-

tan sonra atını da orada öldürürler. Eğer takımları ile beraber defnederler. Burada kurban edilen her zaman at olmamakta koç veya koyun kurban edildiği de görölmektedir. Ölü'nün elbisesindeki düğmeleri söker, ailesine verirler. Buna "kumarkı" denir. Ölü ile gömülen eşyayı öbür dünyada tersi gerçekleşmesin, ölüye kırık olarak verilmesin diye kırarlar. Mezardan dönenler topluca ölü evine gelirler. İyice yıkanır, yemek yer ve içerler. Ölenin yakınları, dostları ve akrabalarından bazıları cenaze evinde üç gün misafir olurlar; geceleri kimse uyumaz.

Orta Asya'da, Hun ve Kök Türk egemenliği devirlerinde Moğollar'dan *Hıtay (Kidān)*'lar, Şveyler, Türklerden *Dubo (Tuba)*'lar ölülerini tabutlara koyup ağaçlara asarlarmış. Bu geleneğin XVIII. yüzyıla kadar Yakutlarda hatta Kırgızlarda devam ettiği, Kırgızların İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu adetten vazgeçtikleri söylenmektedir.

Eski Türklerde ölenin mezarına yiyecekler, ölenin silahı ve atı birlikte gömülmüş. Mezar başında bir at kurban edilip eti yenirmiş. Bütün bunlar ölenin ruhunun gideceği dünyada; yoksul, silahsız, yalnız ve güçsüz kalmasını önleyerek dünyaya geri gelip yaşayanları rahatsız etmemesini sağlamak amacıyla yapılmaktadır.

Mezarlara bayrak asma geleneği de *Eski Türklerde* yaygındır. Bu geleneğe Anadolu'da özellikle evliya ve büyük kişilerin mezarlarında rastlanmaktadır. Bayrak yerine bazen de bez asılmaktadır.

Eski Türkler için ölülerine "aş vermek" en önemli görevlendendir. "Yoğ/yoğ töreni" adı verilen ağıt törenleri düzenlenir. Başlangıçta aş doğrudan ölüye verilip mezara konulmuş. İslamiyet'le birlikte bu tören "sevabını ölü'nün ruhuna bağışlamak üzere fakirlere yemek, helva dağıtmak, lokma yapıp dağıtmak" şekline dönüşmüştür.

Beltirlerde birinci ölü aşı defnin üçüncü günü az sayıda misafire verilirmiş. Yapılan yemek ve içkilerin yarısı ölü'nün ruhu için ateşte yakılır, yedinci gün bütün köy halkı mezarlığa gidermiş. Büyük bir ateş yakıp yemek ve içkilerden birazını ateşe atarlarmış. Yedi gün kadar hiçbir şey ölü evinden dışarı çıkarılmazmış. Defin töreninden sonraki yirminci gün evde tekrar aş verilir, yemekten sonra ateşe rakı dökülür ve yemek atılmış. Kırkıncı günü aynı tören mezarlıkta tekrarlanılmış. Altı ay sonra da aynısı yapılmış. En büyük aş töreni ise ölenin ölüm yıldönümünde yapılır, bütün akraba ve dostlar toplanıp mezara gelir, yemek ve içkileri mezara koyar, kendileri de yiyip içerlermiş. Ölenin kocası/karısı varsa, mezar çevresinde güneşin dönüş yönüne göre üç defa dolanır ve "Ben seni bırakıyorum" der, bundan sonra bu dul kadın/erkek evlenebilirmiş.

Bu uygulamalar, aş töreninin çok eski dönemlerden beri din ayrılığına bakmadan bütün *Türk boylarında* devam ettiğini göstermektedir. Önceleri doğrudan ölüye yemek vermek şeklinde uygulanan gelenek, daha sonraları –din, kültür, vs. sebepleriyle de- "ölüye sevabı değsin" anlayışıyla yaşayan insanlara yemek vermek şekline dönüşmüştür. Mesela Göktürk hakan ve kahramanlarının yoğ-aş törenine imparatorlukta bütün ulusların katıldıklarını kitabelerden öğreniyoruz. Aş-yoğ töreni genellikle defin törenlerinden bir yıl sonra yani yıl dönümüne rastlayan yaz aylarında yapılır. Kül Tegin'in ve Bilge Hakan'ın aş törenleri de yaz aylarında yapılmıştır. Oğuzların ölü aşı için yüzden iki yüz başa kadar at kestikleri kaynaklarda anlatılmaktadır. Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra da bu aş törenlerini devam ettirmişlerdir.

Çin kaynakları, *Eski Türklerde* yas tutma geleneğinin olduğunu, onların bağıra çağıra ağlayıp yüzlerini parçalayıp kestiklerini; bu törendeki yaşçılara yoğçu/yoğçu veya sığıtçılar/sağıtçılar (ağlayıcılar) denildiğini anlatmaktadır.

Öğer, Uygurlar arasındaki anlatmalardan yola çıkarak, Alp Er Tonga'nın insanın kadrini kıymetini unutmamak gerekir düşüncesinden hareketle yas tutmayı halk arasında zorunlu hale getirdiğini, böylece bugüne kadar gelen yas tutmanın ve buna bağlı geleneksel uygulamaların Alp Er Tonga döneminde ortaya çıktığını belirtir. Buna göre defnetme, cenaze evinde birkaç gün yemek pişirmeme, cenazenin ardından kırk gün yas tutma ve cenaze sahipleri tarafından "kırk yemeği" verme gibi geleneklerin

büyük kısmı Uygur Türklerindeki anlatımlara göre ilk kez Alp Er Tonga döneminde ortaya çıkmıştır (Öğer 2008: 518).

Bengü taşlarda, Kül Tegin ve Bilge Hakan'la ilgili anlatılan yas töreni tasvirlerinden anlaşıldığına göre, yas tutanlar saçlarını, kulaklarını... kesmekte, feryat ederek ağlamaktadırlar.

Eski Oğuzların yas adetleri *Dede Korkut hikâyelerinde* geniş bir şekilde anlatılır. Beyrek'in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurur, çeker yakasını yırtar. "Oğul, oğul!" diye ağlar, inler. Ak perçemli anası ağlar, gözyaşı döker, acı tırnaklarıyla ak yüzünü parçalar, al yanağını çekip yırtar; simsiyah saçlarını yolar. Kız ve gelinler gülmez olur. Ak ellerine kızıl kına yakmaz olur. Yedi kız kardeşi aklarını çıkarır, karalar giyer... Beyrek'in nişanlısı kara giyer, ak çıkarır. Bunu işiten Kıyan Selçük oğlu Deli Dundar ak çıkarır, kara giyer, yar ve yoldaşları akı çıkarıp kara giyerler. Kalabalık Oğuz Beyleri Beyrek için büyük yas tutarlar. Yaslı çadırın üzerine bayrak asmak Oğuzlarda adettir.

Uygur Türklerinde yası sembolize eden "beyaz bağlamak" âdetinin de Alp Er Tonga'nın isteği üzerine uygulanmaya başladığı belirtilir (Öğer 2008: 517).

Altay dağlarında yaşayan *Kazaklarda* yas belirtisi geçmişte beyaz başörtüsü imiş. *Kırgız-Kazaklarda* yas tutma tören ve gelenekleri genellikle eski Gök Türk ve Oğuzlarda olduğu gibidir. Bu uygulamalar, XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Yüz yırtıp saç yolmak, yaka yırtmak, bütün oymağın bir yıl yas tutması gibi gelenekler hâlâ devam etmektedir.

Diğer bir yas geleneği de elbisenin ters giyilmesidir (Kalaycı Durdu, Durdu 1998).

2. Günümüz Türklerindeki Uygulamalar

2.1. Türk Dünyasındaki Uygulamalar

Defnetme, cenaze evinde birkaç gün yemek pişirmeme, cenazenin ardından kırk gün yas tutma ve cenaze sahipleri tarafından "yemek" verme gibi ölüm konusu etrafında oluşturulan gelenekler, günümüzde Türk dünyasında çok küçük bazı farklılıklar görülmekle birlikte ana hatlarıyla aynıdır. Bu gelenekleri belli başlıklar altında toplayarak şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1.1. Mezarlıklar Çevresinde Uygulanan Gelenekler

Özbekistan'da, mezarlıklar ölü ruhlarının toplandığı yerler olarak kabul edilir, bu yüzden yerleşim yerlerinden uzakta olmasına dikkat edilir. Bu uygulamanın asıl amacı yani yerleşim yerine uzak olan yerlere yapılmasının amacı ölü ruhlarından korunmaktır (Baydemir 2009: 662).

2.1.1.1. Mezar

Tatarlarda mezara *qaber* (kabir) denir. Tatarlarda cenaze defnedilmeden önce günahlarını affettirmek için orada bulunan hocaya *Gür Sadakası* (mezar sadakası) verilir. Bu sadaka genellikle bir koyun veya bunun değerinde para ya da bir kap un ile tavuk veya kazdır. Duası okunup mezar sadakası olarak verilen koyun veya tavuk, etini aştta kullanma şartı ile cenaze çıkan evde bırakılır. Eğer bu sadaka verilmediyse ölen kimsenin ölümünün üstünden üç gün geçmeden verilmesi için acele edilir. Sadakanın öleni günahlarından arındıracağına, hayattayken tutmadığı oruçları, kılmadığı namazlarını affettireceğine inanılır. Bu sadakaya da *fidye* adı verilir. Fidyeye, bir inek, at veya ağıldaki bir yapı olurmuş. Fidyenin buğday olarak verilmesi daha uygun görülürmüş. Günümüzde fidye âdeti kaldırılmıştır (Zaripova 2004: 8).

Cenaze çıkan ev mutlaka temizlenir; kaynatılmış suyla duvarlar silinir, perdeler yıkanır, yerler temizlenir. Özellikle ölenin yatak ve giysileri yıkanır. Bu giysiler yıkanırken giysiler sol taraftan sıkarak çekilir. Hayattakilerin çamaşırları ters çevrilerek serilirken ölenin çamaşırları ters tarafı çevrilmeden kurutulur.

Mezarın üzerine ölenin babasının, kendisinin adı soyadı, doğduğu ve öldüğü tarihleri içeren **baş ağaç** (tahta direk) dikilir. Bu daha sonra mermerden veya taştan mezar taşına dönüştürülmüştür (Zaripova 2004: 8-9).

Tatar Türkleri mezarın üzerine ağaç ve çiçek dikerler. Burada ölen kişinin canının ağaca dönüştüğü inancının da etkisi vardır. Bu konuda etkili olan diğer bir inanca göre, eski insanlar canı kuşa benzetmiş, ölümü de canın (tın) bedenden uçuşu olarak algılamışlardır. Tu-kiu ve Uygur yazıtlarında "*Bilge Kağan uçtu*", "*Babam Kağan uçarak gitti*" gibi deyimlerde de bu fikre rastlanmaktadır. Uçan can/kuşun bedenden ayrılmasının zor olacağı inancı da mezarların üzerine kuşların /canın konması için ağaç dikmeyi uygun görmüştür (Zaripova 2004: 10). Bu inançta ağaç, ölümün olduğu kadar yeniden doğuşun simgesi olarak da rol oynamaktadır. Yakut Türklerinde de aynı inancın yaşadığını görmekteyiz (Roux 1998: 222–223).

Tatarlar mezarın üzerine genelde kutsal kabul edilen *kayın ağacı dikerler*, bazı gruplarda bu kadın mezarına kayın, erkek mezarına köknar dikilmesi şeklinde de görülmektedir. Bir halk inancına göre ağaçların yaprakları rüzgârda her sallandığında "*dua eder, tespih çekermiş*" (Zaripova 2004: 10).

Beyaz renk saflık ve temizliği yansıttığı, ölümün kaygı ve karalığını da uzaklaştırdığı için cenazelerde de kutsal renk olarak yerini alır. Tatarlarda bu daha da belirgindir ve yas rengi beyazdır. Siyah renkli kıyafet asla giyilmez ve bu şekilde yas tutulmaz. Sadece Astrahan Tatarlarında kadınlar siyah elbise giyerek *ker* (yas) tutar ve ölen kişinin defninden sonra bir yıl doluncaya kadar düğün gibi eğlence yapılan yerlere gitmez (Zaripova 2004: 11). Aynı gelenek Kazak Türklerinde de uygulanmaktadır. Tatar mezarlıkları ağaçlandırıldığı için uzaktan orman gibi görünür (Zaripova 2004: 12).

Tatarlar, Sovyet dönemine kadar hem Ramazan hem Kurban bayramlarında mezarları ziyaret ederler, bu ziyaretlere genellikle erkekler gidermiş. Sovyet döneminde İslam dini ve uygulamaları yasaklanmasına rağmen mezar ziyaretleri yine devam etmiş hatta bayanlar da ziyaretlere katılmışlardır. Ziyaretler esnasında kabirler de temizlenir. Küçük yaştaki çocuklar; ölüme alışmaları, imanlı olmaları ve ölenleri unutmamaları için bu ziyaretlere özellikle götürülür.

Tatar Türklerinde de evliyalara ait mezarların çeşitli hastalıkları tedavi etme gücüne sahip olduğuna inanılır. Bu tür mezarlarda kurban kesilir, dua edilir, sadaka bırakılır, çitlerine havlu, yazma v.b. asılır. Bu tür mezarlar genellikle mezarlıktan ayrı bir yerde bulunur.

Mezarlıklar etrafında oluşan birçok inanç da halk arasında yaşamaktadır. Mezarlıktan çilek ve çiçek toplamak yasaktır. Mezarlıktan geçerken ellerini sallarsan ruhları incitirsin, akşam mezarlığa gitmek ömrü kısaltır, mezarlığı parmakla göstermek ölümcül hastalığa yakalanmak demektir. Mezarlıkta bir ağaç kırılır veya düşerse cenaze çıkacak anlamına gelirken mezarlıkta delikler açılmışsa mezarlığı hortlakların sahiplendiği düşünülür (Zaripova 2004: 12).

Hakaslar, ölülerini tarlalarından uzak, yüksek yerlere defnederler. Yakınlarda bir dağ varsa onu tercih ederler. Mezarlık kelimesi yerine de ya "*tağ*" derler veya Arapça'dan aldıkları "*surat*" kelimesini kullanırlar (Killi 2007: 73).

Hakaslarda daha önceki dönemlerde cenazeyi ağaç üzerine yerleştirip sergileme geleneği de uygulanmıştır. Fakat bu tarz uygulamalar kamlar için yapılmıştır (Killi 2007: 73).

Mezarlıktan çıkınca parmakla mezarlık gösterilmez. Hakaslara göre bu davranış yeni bir ölümün habercisidir. Mezarlıktan hızlı bir şekilde ayrılmak gerekir. Dönerken arkaya bakılmaz. Cenaze evden çıkar çıkmaz yerler süpürülür; tütsülenir (Killi 2007: 74–75–78).

Hakaslar daha cenaze evdeyken cenazenin olduğu kutsal odaya sofraya koyarlar. Yemek hazırlarlar. Bu yiyecekler ölü için getirilir. Buradaki amaç ölenin öbür taraftaki hayatını sürdürebilmesidir. Ölünün

yanına 3 kat elbise (eskiden 9 kat), **ebedî azık adı verilen “yağlı et, yumurta, un”** konur. Cebine de bakır para konulur. Bu şekilde hem ölünün ruhundan korunmuş olurlar hem de onun için öbür dünyaya hazırlık yapmış olurlar (Killi 2007: 78).

Cenaze evine gelenler mutlaka yiyeceklerle gelirler. Bu yiyeceklerden bir kısmı ateşe atılıp yakılır. Bir kısmı da ölüye ayrılır. Kalan kısmı mezarlığa gelenlere dağıtılır (Killi 2007: 73).

Altay Türklerinde de mezarlıklar kutsaldır. Çünkü eski Türk inancında kemik, bedenden kalan tek bölüm olduğu için korunmalıdır. Onun yok edilmesi neslin yok edilmesi olarak kabul edilir. Bu sebeple de kemikler yığılıp bir arada tutulmalıdır (Güner Dilek 2007: 179).

Buna göre yapılan işlem ve bunu anlatan fiil, “*kemik yığmak*” şeklinde ifade edilir. Eski Türk inancında iskelet yani kemikler kutsaldır ve ölümden sonra bedenden geri kalan tek bölümdür. Kemikleri yok etmek hayatı, nesli yok etmektir. Onu korumak, ölüme rağmen varlığın devamıdır (Roux 1999: 134–137). Ölüm sonrasında tekrar yaşama dönüşün, gömülürken “kemikleri yığmak, toplamak ve bir arada tutmak”la mümkün olduğuna inanılmaktadır.

Kazaklarda ölünün ilk defnedildiği mezarın adı **mola**'dır. Ölümün birinci yılından sonra molanın üzerine **kümbez**, **zîrat**, **kesene** veya ev manasına gelen ve Arapça bir kelime olan **beyit** adı verilen taştan veya demirlerden bir oba yapılır. Türbe yapımı, Türklerde eski bir gelenektir. Hatta Oğuzlarda ölen kişinin öldürdüğü düşmanı kadar ağaçtan suretlerin mezar üzerine dikildiği de söylenmektedir (Ünal 2008: 116).

Daha sonraları Kazakistan'da İslamî usulde defin gelenekleri yaygınlaşmıştır. Kabirler eğer önemli bir kişiye kurgan şeklinde yapılmış, bazen taş tuğlalarla örülen minareli, gösterişli kümbetler de inşa edilmiştir. Mezarların gösterişi ölenin toplum ve devlet katındaki yeriyle doğrudan ilgilidir (Ünal 2008: 116-117).

Türbelerin bazılarında yer alan şekil, motif ve figürler geçmiş Kazak hayatı hakkında da bilgiler vermektedir. *Kümbet yapıldıktan sonra küçük bir aş verilir ve bunun adına at yarışları tertip edilir. Kazaklar bunu beyit aş, kümbet başında icra edilmesinden olsa gerek beyit başı diye adlandırırılar. Bu ziyafetin ardından ulu aşla ilgili hazırlıklara geçilir* (Ünal 2008: 117).

Kırgızlarda da mezar önemli bir yer tutar ve kutsal mekânlar arasında yer alır. “*Markumduñ tübölüktüü cayı*” (merhumun ebedî yeri) diye adlandırılan mezar için “**mürzö**”, “**kümböz**”, “**cay**”, “**beyit**”, “**körüstön**” terimleri de kullanılmaktadır. Kırgızlarda ölünün ebedî evi olduğu inancı doğrultusunda mezarlar iki oda şeklinde hazırlanır. Mezarlar, yoldan geçenler okusunlar, dua etsinler amacı güdülerek özellikle yol kenarlarına yapılır. Mezar üzerine toprakla, çökmüş bir deve görüntüsü yapılmaya çalışılır. Mezarlar üzerine abide dikmek de ölenin çoluk çocuğunun borcu olarak kabul edilir. Bu abidenin ölümün üzerinden bir yıl geçtiğinde yapılması gerekir. Yapılmamasının aileye yeni ölümler veya felaketler getireceğine inanılır. Abideler topraktan da mermerden de yapılabilir. Cenaze üç gün bekletildikten sonra gömülür, hemen gömülmesi ayıp kabul edilir (Dıykanbayeva 2009: 94).

2.1.1.2. Mezar taşı

Tatarlarda mezar taşına **qaber taşı** denmektedir. İnsanlar, eski dönemlerde ölenin mezardan çıkacağına inanır, bu sebeple kabrin üzerini taşlarla kapatırlarmış. Eski Türkler döneminde (V-VIII. yy) de mezarların üzerine çeşitli sözler, şiirler yazılan taşlar dikmişlerdir. (Bengütaş Kitabeleri) Tatar Türklerinde de mezar taşı geleneği çok eskiden beri bilinmektedir. Özellikle İdil boyu Bulgar ve Kazan Türklerinin mezar taşları bu konudaki en güzel örneklerdir. Bazı Tatarlar mezarın üzerine heykeller de dikmişlerdir. Bu gelenek dünyanın en eski destanlarından kabul edilen Asur halkına ait *Gilgamış* destanında da görülmektedir. Tatar Türklerinde eskiden mezarın üzerine **dürbe** yani ev gibi yapılar yapma geleneği

de vardır. Bu gelenek XIV. yüzyılın Altınordu hanları mezarlarında da korunmuş, Kazan Hanlığı döneminde de Tatarlar tarafından uygulanmıştır. *Dürbe* yapma geleneğine bugün Tataristan'ın güneyinde bulunan köylerin mezarlarında da rastlanmaktadır (Zaripova 2004: 9).

Mezarın üzerine ölenin babasının, kendisinin adı soyadı, doğduğu ve öldüğü tarihleri içeren *baş ağaç* (tahta direk) dikilir. Bu daha sonra mermerden veya taştan mezar taşına dönüştürülmüştür (Zaripova 2004: 8-9).

Günümüzde Tatar mezarları **çarduğan** denilen mavi (gök) renge boyanmış çitlerle çevrilir. Ölünün canının gökyüzüne döneceği fikrini de bu mavi renk karşılamaktadır. Bazen de İslam dininin etkisiyle yeşile boyanmıştır (Zaripova 2004: 9-10).

Nogaylar da mezarlarına sert kayadan mezar taşları yaptırırlar. Üzerine dualar yazdırır, nakışlar işletirler. Ölüye duyulan saygı sebebiyle mezarlara iyi bakılır (Ergönenç Akbaba 2008: 80).

2.1.2. Ağıt / Yas Tutma

Eski Türklerde yapılan yas törenleri, Türk boylarında o zamanlardaki kadar olmasa da devam etmektedir.

Özbekler ölünün arkasında ağlayan insanlara *yığıcı*, ağıta ise *yığı* derler. Daha önceki dönemlerde *göyendä* adı verilen özel ağıt yakıcılar da varmış. Bugün özel yaşçı tutarak ağıt yakma geleneği kaybolmuştur (Baydemir 2009: 672).

Hässäküş adı verilen kişiler, ellerinde asaları, başlarında *doppi* adı verilen özel başlıkları, bellerinde kuşakları ile ölü evinde ağıtlar yakarlar. Ne kadar çok kişi ağlarsa ölenin ruhunun huzur bulacağına inanılır. Erkekler sadece defin töreninin yapılacağı gün ağlarlar (Baydemir 2009: 672). Defin töreninin yapıldığı gün kadınlar ayrı bir odada oturur; yüksek sesle ağlar, ağıtlar yakarlar.

Ölen bir genç veya kız ise çeyizleri dizilir, giysileri serilir, bu dünyadan murat almadan gittiğini anlatmak için ağıt okunmaz, bunun yerine düğünlerde söylenen yar-yarlar okunur (Baydemir 2009: 673).

Kadınlar, yakınlarının ölümünde ağıt yakarak ve göğüslerine vurarak ağlarlar. Ölen kişi kocasıysa kadın, saçlarını yolup dağıtarak ağlar (Baydemir 2009: 673). Saçın açık olması "*başsız, sahıpsiz kaldım*" duygusunu anlatır (Açık 2004: 147).

Ölüm merasimlerinde, ağıtlar dışında matem ninnileri de söylenir. Özbeklerde bu nazım türüne *matem älläläri* denir. Matem ninnilerinin amacı oradakileri ağlatmak değil, teselli etmektir. Ağır bir söyleyiş tonuna sahip olan matem ninnileri cenazenin defni sırasında veya defin akşamı toplanan kadınlar arasında *hatun yattı* merasiminde söylenir. Bu ninniler, Allah'a ve peygambere hamd ü sena ederek başlar, dinleyenleri teselli edici sözlerle de devam eder. Bunun amacı, kabirde ilk gecesinde sorguya çekilecek merhuma yol göstermek, cennete gitmesi için yardım etmektir. Bebek veya küçük bir çocuk öldüğünde matem ninnilerini akrabalar değil, daha ziyade *ällägoy* adı verilen profesyonel ninniciler söylerler (Baydemir 2009: 673-674).

Özbekler, ölenin elbiselerini bir atın üzerine koyup etrafında dönerek onun hayattayken yaptığı iyi işleri sayıp ağıt yakarlar. Bu törene, *ata devre salış* merasimi denir. Tören bitince atın kuyruğu kesilir ve salıverilir (Baydemir 2009: 674). Bu ata artık kimse binmez.

Özbekistan'da yas tutmaya *äzä tutış* denir. Bazı yerlerde *äzä¹* yerine *yäyäs* kelimesi de kullanılır. Ölen yaşlı biriye genellikle yedi ay, genç ise dokuz veya on bir ay yas tutulur. Ölenin yakın erkek akrabaları,

1 Arapçada *sabır*, cenaze *alayı*, başsağlığı ziyareti anlamlarındaki *azä* kelimesinden türetilmiş olup, Özbek Türkçesinde *yaslı*, *matemli* manasında kullanılır.

başlarına *doppi* takar, sırtlarına *çapan* giyer, bellerine *kuşak* bağlarlar. Cenazenin defnedilmesinden üç veya yedi gün sonrasına kadar böyle giyinilir. Cenazenin yirminci, kırkıncı günlerinde, Ramazan ve Kurban bayramlarında da bu şekilde giyinirler (Açık 2004: 146).

Kadınlar da ilk üç gün kuşak bağlar, başlarına da sade -mavi ya da siyah- renkli bir örtü bağlarlar. Kuşak sadece yas evinde bağlanır. Dışarı çıkıldığında açılır ve eve döndüğünde tekrar bağlanır. Kuşak ve örtülerde mavi rengin seçilmesi ölenin ruhunun gökyüzüne çıkmasıyla ilişkilendirilir. Bazı bölgelerde, genç birisi öldüğünde matem rengi olarak yeşilin tercih edildiği de görülmektedir (Baydemir 2009: 676-677).

Kadınlar gömme töreninin üçüncü günü kuşaklarını açarlar. Matem elbiselerini giyerler. Bazı bölgelerde yedinci güne kadar giyilirken bazılarında özellikle yedinci gün giyilir. Ölünün kırkıncı gününe kadar yıkanmaz, değiştirilerek giyilir. Kırkıncı gün *kir çaydi* (kir yıkamak) denilen merasimde yıkanır. Kadınlar bu sürede eğlence, şenlik ve düğünlere katılamazlar. Kesinlikle takı takmaz, süslenmez, güzel kokular sürünmezler (Baydemir 2009: 678). Yas tutmanın ilk göstergesi üzölmek, ağlamak, ikincisi de matem renginde giyilen giysilerdir.

Bazı bölgelerde ölü evinin sahipleri, yakın kadın akrabalarına mavi veya siyah kumaştan gömlek diktirip dağıtırılar. Bu gömleklerin yen ve etek uçları dikilmez. Kadınlar evden birisi öldüğünde, gelenek üzere, dikilecek gömleklilik kumaşların ölü yıkayıcılara, vs. dağıtılacak hediyelerin olduğu *ölimlik tüğüni* adı verilen bir bohça hazırlarlar. Gömlek alan kadınlar, *ak salar töreninde* ölü evine, siyah veya mavi olmayan bir kumaşla gelirler (Baydemir 2009: 678).

Özbekistan'da matem rengi, bölgelere göre değişir. Fergana Vadisi Özbeklerinde matem elbiseleri genellikle mavidir. Aynı bölgedeki Ävväl köyünde matem rengi baba ölünce siyah, anne ölünce mavidir. Näukät köyünde kırmızı başörtü matem simgeler. Nemengan'daki Taciklerde kocası ölen kadın siyah giysi giyer. Akrabaları ise mavi elbise giyerler (Baydemir 2009: 678, Açık 2004: 146). Fergana'daki Soh kasabasında matem elbisesi beyaz renkli gömlektir. Beyaz matem elbiseleri, Buhara'da yaşayan Tacikler arasında da yaygındır. Kuzey Fergana Taciklerinde kocası ölen kadın yas tutarken siyah elbise, babası ölen erkek ise siyah *doppi* giyer. Son zamanlarda artık siyah elbiseler giyilmemektedir. Günümüzde Kasansay kasabasında mavi elbiseler matem simgesidir. Vadinin kuzeyindeki Kırgızlarda kocası ölen kadın siyah gömlek ve siyah manto giyer. Kırmızı da matem rengi olarak kullanılır. Dul kadınlar alınlarına kırmızı yazma bağlarlar. Taziyyeye giden kadınlara kırmızı başörtüsü, erkeklere de kuşak dağıtırılar (Baydemir 2009: 679).

Mavi, ağırbaşlılık ve matem rengi olarak kabul edilir. Ölen kişinin yakınları, ölünün kırkı/bazı yerlerde yirmisi- kırkıncaya kadar yas dönemini sürdürürler. Kırk gün ölü evinden dışarı çıkılmaz, ağıt yakılır. Bu bölgelerde yaşayan Oğuzlarda ölen kişinin erkek akrabaları, ölünün kırkı kırkıncaya kadar saç sakal tıraşı olmazlar. Bölgedeki Kırgızlar tırnaklarını bile kesmezler (Baydemir 2009). Bu kırk günlük yas dönemine Özbekistan'da *çile devri* denir. Ölen kişi genç ise, düğünler uzun süreli ertelenirken, ölen yaşlı ise kırk gün sonraya ertelenir (Baydemir 2009: 679).

Defin töreninden sonraki beşinci ya da yedinci günde *kir yuvdi* töreni yapılır (Baydemir 2009: 679). Yıkanacak giysiler ikiye bölünür. *Ak kir* denilenler, ölenin aile bireylerinin ölüm gününe kadar giydikleri elbiselerdir, *kara kir* denilenler ise defin töreninin yapıldığı gün giydikleri elbiselerdir. Bunların kirli suları bile karıştırılmaz. Sapa bir yere çukur kazılır ve bu sular oraya dökölür, üstü de kapatılır. Bazı bölgelerde ölenin elbiseleri yıkanır, yedi gün kapının önünde asılı durur, sonra da yakın akrabalarına dağıtırılar. Bu törenden sonra ölü evinde ateş yakılır ve yemek pişirilir. Ölünün yirminci ve kırkıncı günlerinde törenler düzenlenir. İnanışa göre, ölünün defnedilmesinden üç gün sonra çenesi düşer, yedinci günde ceset şişmeye başlar, yirmi gün sonra çürümeye başlar, kırk gün sonra ise yanılır. Bir yıl

dolunca da kemikler hariç bütün vücudu toprak olur. Bu sebeple kırkıncı gün yapılan törenden sonra ölenin akrabalarından biri, un çorbasından birazcık alıp cenazenin yıkandığı yere gider. Yıkanırken ölünün ayaklarının uzatıldığı tarafa küçük bir çukur açar, çorbadan yavaş yavaş oraya döker, sonra da oraya bir iğne batırır (Baydemir 2009: 680). Bu, ceset birden yarılması, ölü azap çekmesin, ayak tarafından kolayca yarılısın isteğinin ortaya çıkışıdır.

*Yıl aş*ı yemeğinde yas tutan kadın akrabalar yemekten sonra ölü evinde toplanırlar. Fergana'da *âk kıydi*, Harezmi taraflarında *âk giyiş*, Taşkent'te *âk sâlâr* denen tören yapılır. Kadınlar, diktikleri beyaz gömlek ve beyaz başörtülerini yanlarında getirir, yaşlı bir kadın: "Yaşayacağınız dert bu kadar olsun, bundan sonra evinizde şenlik olsun, aklığınız mübarek olsun" dedikten sonra matem elbiselerini çıkarır ve beyaz gömleklere giyer, beyaz başörtülerini bağlarlar. Bu yaşlı kadına, *aksaç hatun* adı da verilir. Böylece aile yastan çıkmış kabul edilir (Baydemir 2009: 680).

Mezarlıklar, Ramazan, Kurban ve Nevruz bayramlarında ziyaret edilir. Bayram günü erken saatte erkekler mezarlıkta toplanır, bayram namazı burada kılınır (Baydemir 2009: 681).

Tatarlar eskiden *göslâ* adını verdikleri telli bir müzik aleti eşliğinde ağıtlar söylerlermiş. İslam dininin kabulüyle birlikte bu tarz ağıtlar yerini ölüm, ahiret, evlat acısı, vatanını kaybetme hüznü gibi konuları işleyen daha dinî içerikli münacatlara bırakmış (Zaripova 2004: 5). Artık bugün Tatar Türklerinde saç yolarak, yüzlerini tirmalayarak, bağırıp çağırıp ağlayarak yapılan yas törenleri görülmemektedir.

Tatar Türkleri, İslam dinini kabul ettikten sonra cenaze törenlerini İslam dinine uygun bir şekilde uygulamaktadırlar. Belki bu yüzden ağıt söyleme geleneği Tatar Türklerinde korunmamıştır. İslam dinine göre ölüm, Allah'ın takdiri olarak görüldüğü için cenaze olan evde yüksek sesle ağlamak uygun görülmez. Ölüm, Allah'a kavuşmak olarak düşünüldüğünden bir "geçiş"tir. İsyan etmemelidir. Sessizce ağlanabilir (Zaripova 2004).

Kazaklarda yas geleneği hâlâ devam etmektedir. Bir cenaze olduğunda ilk olarak ölen kişi adına *ak üy(tigüw)* "ak çadır" kurulur ve bu ölü çadırına *kara bağlanır* (*Qara Turgızuw*). Türk kültüründe kara da ak da matem rengi olarak kabul edilmektedir. Kazaklarda matem rengi genellikle karadır. Eğer ölen kişinin eşi ak bağlıyor, ak çadır kuruluyor, erkek evlatları ak kuşak bağlıyorlarsa onurlu bir kişinin öldüğü anlamına gelir (Ünal 2008: 109). *Karalı üy* denildiğinde ölü evi, yas evi kastedilir. İdil Bulgarlarında da bu geleneğin olduğu nakledilmektedir (Ünal 2008: 109).

Oğuzlarda da yas çadırına veya yas olan yere bayrak asılır. Dede Korkut'ta yaslı evlere asılan bayrakla ilgili olarak kullanılan "**karalu, göklü otağ**" ibaresi de bunun bir işaretidir. Kazak ve Kırgızlarda çadıra kara bayrak asma geleneği hâlâ devam etmektedir. Bayrağın beyaz olması o evde bir şehit olduğu anlamına gelir. Kazaklarda yaşlı biri ölünce ak, orta yaşlı biri ölünce aklı karalı, genç biri ölünce de kızıl renkli bayrak bağlanmaktadır. Töre (han/idareci) soyundakiler için "kızıl tuğluk töre" ise kızıl tuğ, "ak tuğluk töre" ise aktuğ, "kök tuğluk töre" ise köktuğ dikilir (Ünal 2008: 109).

Kara rengin çadıra bağlanmasının iki ana sebebi vardır. Birincisi, aş vermenin başlayacağı anlamına gelmesidir. *Kara köterdi* denen bu uygulama aş verme ile ilgilidir. İkincisi de bu işareti görenlerin Fatıha okumaları şartını bildirmesidir. Gelen giden ziyaretçiler de *karalı üyde* karşılanır ve uğurlanır (Ünal 2008: 110).

Ölümün yedinci günü "*yedisi*" verilir. Yedisinde cenazeyi yıkayan kişilere elbise ve kumaş dağıtılır. Kırkında ise "*kırkı*", bir yıl dolduğunda ise büyük aş ve şölenler tertip edilir (Ünal 2008: 110).

Eski Kazak geleneklerinde ölü aşına kadarki sürede matem tutulmuş. Ölen kişi, bir kadının kocası ise, kadın ağlar ve elini yüzünü yolarmış. Yıl boyunca yasına devam eder, başına ölümü hatırlatan *ak bürkey* (beyaz börk) takarmış (Ünal 2008: 110).

Bütün Türk boylarında ölünün ardından ağlama, feryat etme, saç yolup yüz parçalama ortak bir yas unsurudur. Bengütaşlarda Kültegin ile Bilge Kağan'ın matem törenlerinde, Göktürklerin yas tuttukları, saçlarını, kulaklarını kestikleri, feryat edip ağladıkları anlatılmaktadır (İnan 1986: 196).

Oğuzların yas adetleri daha çok Dede Korkut hikâyelerinde anlatıldığı gibidir. "*Beyrek'in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti yakasını yırttı. Oğul oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü. Acı tırnaklarıyla, ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti yırttı. Simsiyah saçını yoldu. Kızı, gelini kas kas gülmez oldu*" (İnan 1986: 196). Ağıt yakıp ağlama geleneğinin benzer şekillerde Moğollarda da olduğu bilinmektedir.

Kazak ve Kırgızlarda ölü ardından matem tutulduğunu en iyi gösteren işaret, özellikle Kazaklar arasında yaygın olan *joktav/coktav* adlı ağıtlar ve buna bağlı olarak **ağıt yakma geleneği**dir. Eski Türkçe'de *sağu* veya *sav* denilen halk arasında *ağıt* olarak bilinen ölümü, ölen kişiyi anlatan şiirlere Kazaklar arasında *joktav/yogtav* denir. *Joktav*, eski Türklerde ölümle ilgili tören ve kutlamaların ortak adı olan *yoğ/yoğ* kelimesinden türemiştir. Bu sözcük sadece ağıtı karşılar. Kazaklarda erkekler tarafından çadıra *kara* bağlandıktan sonra *joktav* denilen ağıt yakma faslı başlar (Ünal 2008: 111). *Joktav*ların belirli bir üslubu ve kuralları vardır. Sanat değeri olan ürünlerdir.

Ağıt yakma geleneği, Türklerde tarihin derinliklerine kadar uzanmaktadır. Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın cenaze töreni tasvir edilirken, ozanlar ve savaşıların, Hun dilinde ağıtlar söylediğinden bahsedilmektedir. "*Muncuk'un oğlu Attila, en kahraman milletlerin efendisi. Sen İskitya ve Germanyaya sahip olduğun gibi, sayısız şehirleri de zapt ettin. Her iki Roma imparatorluğunu da korkutarak kendine diz çöktürdün. Onlardan yıllık vergi aldın. Kaderin bütün bunları yaptıktan sonra düşmanların hıyanetinden yahut yarasından değil, halkının arasında hiçbir acı duymadan öldün.*" (Ünal 2008: 111–112).

Hepimizin bildiği en eski Türk ağıtlarından biri, Alp Er Tunga ağıtıdır:

"Alp Er Tonga öldi mü,
Isız ajun kaldı mu,
Ödleğ öçin aldı mu,
Emdi yürek yırtılır,

Ödleğ yarağ küzetti,
Oğrı tuzak uzattı,
Beğler beğin azıttı,
Kaçsa kalı kurtulur" (Kaya 1999: 256).

Kırgız destanı Manas'ta da ağıt yakma geleneği görülür. Köketay ölünce anası karalar giyer, eşi Gülayım, altmış kadınla birlikte ağıtlar söyler (Kaya 1999: 250).

Hemen hemen bütün Türk topluluklarında ağıt yakma geleneği vardır. Hâlâ da yaşamaktadır. Anadolu'da da çeşitli yörelerimizde bu geleneğin canlı olarak yaşadığını görmekteyiz. Kazaklarda *joktavlar* ya ölen kişinin eşi, kızları, gelinleri veya kız kardeşleri tarafından söylenir veya meşhur akınlar tarafından söylenir. Ölenin ilk yıl devriyesine kadar devam eder (Ünal 2008: 112). *Joktav* denilen ağıtlarda, ölen kişinin meziyetleri, yiğitliği, söz ustalığı, erdemleri, zenginlik ve beyliği kısacası ne kadar güzel huyu varsa bunlar birer birer sıralanır. Ağıt, gün doğarken ve gün batarken olmak üzere günde iki kez söylenir (Ünal 2008: 112).

Taziyeye gelenler ölü çadırına alınır. Burada yaşlı kadınlar, gelinler, genç kızlar özel yas kıyafetlerini giymiş olarak bulunurlar. Sürekli *joktav* söylemeye devam ederler. Gelenler de katılıp ah çeker ağlarlar. *Joktav* bittikten sonra Kur'an okunur (Ünal 2008: 113).

Kazaklarda hâlâ canlı olarak yapılan bu törenlerin ihtişamı, ölen kişinin devlet ve toplum katındaki konumuna, makam ve mevkiine bağlıdır. Ölen kişi *töre*² sülalesinden biri ise veya toplum katında saygın bir *biy/bî*³ ya da *batır*⁴ ise törenler daha muhteşem bir şekilde yapılır.

Eski Türklerde ölümle ilgili olarak kullanılan *yog/yoğ* kelimesinin karşılığı, Kazaklarda *as*'tir. Divanü Lûgat-it-Türk'de (DLT 1999: 143) *yoğ*, "matem, yas, ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek" diye izah edilmektedir. Yine Divanü Lûgat-it-Türk'te (DLT 1999: 309) *yogladı* kelimesi, "ol ölüğe *yogladı*" (o, ölü için yemek verdi) şeklinde açıklanmaktadır. Kutadgu Bilig'de (KB 1979: 549) *yog*, "yas, matem" anlamında kullanılmıştır. Kazaklarda cenazenin gömülmesi ile ilgili işlemlere "yolcu etmek" anlamına da gelen "*meyit uzatuv*" denir. Bu tarz törenler, atalara saygı olarak değerlendirildiği için önemli bir vazife sayılmıştır. Kazaklarda cenaze için tören, şölen, ziyafet düzenlemek yaygın ve önemli bir gelenektir. Bu tarz şölenlerin yiyip içmekten çok yarışmalara dayalı olduğu görülmektedir (Ünal 2008: 106).

Kırgızlar kadınların söylediği ağıtlara "*koşok*", erkeklerin söylediği ağıtlara da "*ökürüü*" derler. Cenaze evine gelenler de ya "*koşok*" söyleyerek veya "*ökür*"erek gelirler. Sadece ölü evine ağıt yakılarak gelinir (Dıykanbayeva 2009: 90).

Kırgızlarda cenaze hemen defnedilmez. Bu ayıp sayılır. Üç gün bekletilir. Üç gün boyunca taziye ziyaretleri devam eder. Önce ölü eviyle birlikte ağlayan misafirler, daha sonra evdekileri teselli etmeye çalışırlar. Bu üç gün boyunca ev çok kalabalık olur. Kurban kesilir, yemek verilir, sofralar hiç kaldırılmaz. Bu uygulamalar işbirliği içinde herkes tarafından yapılır (Dıykanbayeva 2009: 93).

Kırgızlarda defin töreni için gelenlere "*cırtış*" (kumaş parçası) dağıtılır. Bu kumaş dağıtma uygulaması yaşlı kimselerin ölümünde yapılır. Bu cenazeye katılanlara bir hediyedir. "Siz de bu kişi gibi çok yaşayın, yaşlanın" anlamına gelir (Dıykanbayeva 2009: 93).

Kırgızlarda ölen kişinin cuma günü defnedilmesi durumunda, cennete gideceği inancı vardır (Dıykanbayeva 2009: 93).

Gömme işleminden sonra cemaat kırk adım kadar gider, sonra durur, mezara doğru dönüp oturur ve tekrar dualar okur. Artık ölen kişi sorgu melekleri tarafından sorgulanacaktır, dua okuyarak ona yardımcı olunacağına inanırlar. Sonra eve doğru yola çıkarlar, eve yaklaşınca ökürmeye başlarlar. Kadınlar da çadırdaki ters dönüp oturmuş vaziyette bu ökürmeye eşlik ederler. "*Öküüü*" ölen kişinin yaşına göre uzun veya kısa olur.

İmamın Kur'an okuması ve yemeklerin yenmesinden sonra ölen kişinin giysileri ölü yıkayanlara ve akrabalarına dağıtılır (Dıykanbayeva 2009: 94).

Kırgızlar definden sonra üçünde, yedisinde, kırkında ölülerini mutlaka anarlar. Bir yıl boyunca da ölü için yemek verirler. Buna "*cıldık*" (yıllık) veya "*aş*" denir. Bu yemekler sırasında kurban kesilir, yemek verilir (Dıykanbayeva 2009: 95).

Kırgızlarda Kazaklarda da olduğu gibi yas tutma âdeti vardır. Ağıt da yakarlar. Bu uygulama bazı bölgelerde kırk gün iken bazı bölgelerde bir yıl sürer. "Ölü aş"na kadar devam eder. Kadının kocası ölmüşse bir yıl yas tutar. Renkli giysiler giymez, makyaj yapmaz, toplum içine çıkmaktan kaçınır. Sabah ve akşamları da ters oturarak ağıtlar yakar. Kocasını ölen bir kadın, eskiden yüzünü tırmalar, saçlarını yolar, kendine zarar vermiş (Dıykanbayeva 2009: 95–96).

2 töre: 1. (eskiden) Asilzade, aristokrat; 2. Yüksek makam, mevki sahibi; 3. Kadı, hâkim.

3 biy / bî: 1. Bir anlaşmazlığı gidermek için iki tarafı dinleyerek karar bildiren kimse, kadı; 2. İyi söz söyleyen, hatip.

4 batır: 1. Bahadır, kahraman; 2. Cesur, yürekli.

Yas tutma göstergesi başa bağlanan örtüdür. Kırgızlar buna: “*başı karaluu, beti caraluu*” (başı karalı, yüzü yaralı) der. Ağıt yakma ve yas tutma geleneği XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş kaybolmuştur (Dıykanbayeva 2009: 96).

En son anma, “*ölü aşı*” verilerek yapılır. Buna herkes davet edilir (Dıykanbayeva 2009: 96).

Yas süresi “ölü aşı”nın verilmesiyle biter. Bu şölene uzak yakın herkes çağrılır. Kurbanlar kesilir, yemekler yapılır. Büyük sofralar kurulur. Aileyle birlikte bütün davetliler de mezarlığa giderler. Burada Kur’an okunur, dualar edilir. Evde kalanlar yine ağıtlar yakarlar. Gelen misafirlere yemek ikram edilir, dualar edilerek şölen bitirilir. Ölen kişinin en yakın akrabaları yas evinde kalırlar. Dul kalan kadın ise, yas elbiselerini çıkarır (“*karasın aluu*” karasını çıkartmak). Bundan sonra kadın yas tutmayı bırakır (Dıykanbayeva 2009: 96).

Kırgızlardaki yas (yoğ/yoğ) törenleri zaman içerisinde biraz değişikliğe uğramış olsa da ölen kişinin ardından hâlâ aynı gelenekler devam ettirilmektedir. Temel olan adetler yaşatılmaya devam etmektedir (Dıykanbayeva 2009: 97).

Nogaylarda da ölü ile ilgili defin ve yas törenleri devam etmektedir. Nogaylarda herkes ölen için yas tutmak ve ona saygı göstermek zorundadır. Kırgızlar gibi Nogaylar da cenazelerini hemen defnetmezler. Gelenleri bir iki gün ağırlamak gereklidir.

Ölü evinde yas tutulması geleneği, diğer Türk boylarında olduğu gibi Nogay Türklerinde de vardır. Nogaylarda yakını ölen kişi ağlar, ama dövünüp kendini parçalayarak ağlaması hoş karşılanmaz. Ölü evinde ağıtlar da yakılır. Ağlayıcılara “*bozlaycı*”, ağıta da “*bozlav*” denir. Dede Korkut’ta da aynı kelimeyle karşılaşmaktayız. (Ergin 1997: 54-9): “*buzla-*: bağıarak ağlamak; *buzlaş-*: birlikte bağıarak ağlamak (Ergin 1997: 224-2); *buzlat-*: ağlatmak, feryat ettirmek; bağırtmak” (Ergin 1997: 136-37).

Eski bozlavlar, günümüzde de Nogay Türkleri arasında hâlâ söylenmekte, bazen de yeni ağıtlar yakılmaktadır. Ama ağıt söyleyenler azalmıştır (Ergönenç Akbaba 2008: 79) Bir Nogay Türkü öldüğünde yedisi, kırkı, elli ikincisinde, yüzüncü gününde ve ölüm yıldönümünde dualar okunur. Kırkıncı güne çok önem verilir. Herkes ölüsüne dualar ettirir. Ölüm yıldönümünde de yine Kur’an okunur. Ölenin eşyaları fakirlere verilir. Bundan 30–40 yıl öncesine kadar ölüm olan evde torba torba çörek dağıtılır, gelenlere et yedirilir, çorba içirilir, tatlı sunulurdu. Çocuklara simit, çörek verilirdi. Fakirlere, düşkünlere, öksüzlere sevap kazanmak için dua yemeği dağıtırdı. Bu; en az yüz elli, iki yüz torba yemeklik malzeme anlamına gelir. Nogay Türklerinin bugünkü ekonomik durumu kötü olduğu için artık bu tür şeyler yapılmamaktadır. Misafirlere çoğunlukla sadece çay verilmektedir. Dağıstan Nogayları hâlâ ölenin ardından taziyeye gelenlere et yedirmekte, çorba içirmekte, tatlı ikram etmektedirler (Ergönenç Akbaba 2008: 80).

Hakaslarda ölüm karşısında aşırı acı duymak, yüksek sesle ağlamak, aşırı gözyaşı döküp dövünmek hoş karşılanmaz. Bu davranışın ölünün ruhunu rahatsız edeceğine ve canlı birinin ruhunu peşinden sürükleyeceğine inanılır. Onlar, sadece avuç içlerini birbirine vurarak acılarını ifade ederler. Bu şekilde kötü ruhları da kovmuş olurlar.

Dul kalan kadın veya erkek bir yıl yas tutar. Üç yıl boyunca da rüyasını anlatmaz, tokalaşmaz, düğünlere davet edilmez. Kırkıncı güne kadar kendi avlusundan dışarı çıkamaz (Killi 2007: 70).

Günümüzde Uygur Türkleri arasında yas rengi “*beyaz*”dır. Ölen kişinin akrabalarından erkek olanlar beline beyaz kumaş bağlar; kadın olanlar da başına beyaz örtü takarlar. Ölümün yedinci gününe “*yette nezir*” adı verilir. Yedisinde bir yemek verilir. Erkekler bu yemeğe kadar beline bağladıkları beyaz kuşağı çıkarmazlar. Kadınlar ise “*kirik nezir*” adı verilen ve ölümün hemen ardından başlarına bağladıkları beyaz örtüyü kırkıncı günde verilen yemeğe kadar çıkarmazlar. Kırkıncı günde bir kadın yas tutan bayanları teselli ederek onların başındaki beyaz örtüyü alır, onun yerine farklı renkte bir örtü

verir. Bu uygulamaya “*karisini ostus*” adı verilir. Uygur Türklerindeki bu “*beyaz bağlama*” âdetinin Alp Er Tonga’nın isteği üzerine uygulanmaya başladığı belirtilmektedir (Öğler 2008: 517).

2.1.3. Aş / Aş Vermek / Ölü Aşı (Yemeği)

Aş verme geleneği bütün Türk topluluklarında ve Anadolu’da canlı bir şekilde devam etmektedir.

Cenazenin defninden sonra mezarlıktan ölü evine dönülür, taziyede bulunulur ve ölenin “yedisi” ilan edilir. “Uyga borar” (eve gidelim) adı verilen bu geleneğe göre merhumun evine gelen misafirler eve girişte ellerini ılık suyla yıkarlar, molla ya da hoca kadının duası ardından sofraya oturup yemek yerler. Tekrar bir dua okunur ve kalkılır. Sofrada geleneksel yiyecekler bulunur. Cenazeye katılacaklar için hazırlanan yemeğe “qora oshi” (yas yemeği) adı verilir. Fakat bu yemek ölünün evinde değil, komşularında pişirilir. Ölü evinde cenaze defnedilinceye kadar yemek pişirilmez (Açık 2004: 145). Bazı bölgelerde de kurban kesilir, onun eti gelenlere ikram edilir. Defin töreninden sonra imamın oturduğu sofraya, dua etmesi için bunlardan konulur. Harezm bölgesinde cenaze çıkan evde pilav pişirilir ve dağıtılır. Bu pilav insanlara değil yemeleri için damlara serpilerek kuşlara verilir (Baydemir 2009: 674).

Kadınların ölü evine götördükleri yemeğe *ölü aşısı* derler. Ölü evinde pişirilen yiyecekler ölmüşlerin ruhları için hazırlanır. Defin töreninin üçüncü gününden sonra Allah rızası ve ölene hayrı olması için koyun kurban edilir. Bunun etiyle çorba veya pilav pişirilerek gelenlere ikram edilir veya dağıtılır. Arife günlerinde, kırkıncı günde de evlerde un çorbası, pilav pişirilir ve komşulara dağıtılır. Bayram namazı kılındıktan sonra, iki bayram arasında ölenlerin evleri ziyaret edilir.

Özbekistan’da ölümün yedi, yirmi ve kırkıncı günlerinde ölen kişinin hayrı için yemek (genellikle Özbek pilavı) verilir. Bu yemeğe “*Hudâyi kılmak*” denir. Özbekler genellikle cuma ve pazartesi akşamları özel bir yemek pişirip dağıtır, ikram eder ve Fatiha okurlar. Çarşamba, perşembe veya cuma günleri de mezarlıkları ziyaret ederler. Bu ziyaretlerde sadaka verme ve hatıra türünde eşyalar bırakma âdeti de yer alır (Açık 2004: 145). Ölünün defnedilmesinin üzerinden dokuz ay veya bir yıl geçtiğinde *yıl doldısı* veya *yıl aşısı* denilen yemek verilir. Bazı yerlerde yüzüncü günde de tören yapılır. Ölenler için ara ara mevlit okutma geleneği de vardır. Bunu genellikle kadınlar yaparlar (Baydemir 2009: 676; Açık 2004:146).

Yazın ölen için pişirilen yemeğe *yaz aşısı*, bayramda ölen için pişirilen yemeğe de *eyit aşısı* denir (Baydemir 2009:676).

Tatar geleneklerine göre cenaze çıkan evde asla yemek yenilmez ve çay içilmez. Yemek ve çayı komşular hazırlarlar, davet ederler. Bazı bölgelerde cenaze çıktığı gün kurban kesilir, *aş* meclisi yapılır.

Tatarlarda ilk *aş*, defin töreninden üç gün sonra verilir. Sonra da yedinci, kırkıncı günleri ile yılında uygulanır. Cesedin kemiklerinden ayrıldığı ve kabir azabının başladığı gün diye bilinen elli ikinci günde sadaka da verilir. *Aş’a, ölen bayan ise bayanlar, erkek ise erkekler çağırılır. Sofraya tuqmaçlı aş (tel şehriyeli çorba), beliş, et, çay konulur. Çaya özel olarak älbä hazırlarlar. Älbä, un, yağ ve şekerden yapılan ve helvayı andıran bir çeşit tatlıdır. Galiba eskiden älbä yas tatlısı olarak geniş kullanımda olmuş (Zaripova 2004: 13). Aş’a gelenler birbirine sadaka verir. Bu sadaka daha çok mendil, madeni para, kaşık, sabun, vs. gibi şeylerden oluşur. Ölenin giysileri kırk gün sonra çocuklarına, yakın akrabalarına veya fakirlere dağıtılır. Bu yapılmazsa ölenin öbür dünyada çıplak kalacağına inanılır (Zaripova 2004: 13). Safalık, temizlik, iyilik ve bereketi temsil eden un verme geleneği ölüm törenlerinde de vardır. Bir tabak dolusu un, ölenin yattığı yerde Kur’an okuyana, yalnız birine veya hasta birine verilir.*

Bazı Tatar grupları yas aşısı başlamadan mezara gidip öleni de *aş’a* davet eder, sonra da onu geri mezara uğurlarlar. Tatarlar, eski Türk dininden kalan bu tarz törenleri de uygulamaktadırlar. Aynı tören eski Türk dini geleneklerini çok iyi koruyan Çuvaşlarda da vardır. Çuvaşlarda yas aşısı mezara konularak

doğrudan ölene sunulmaktadır (Zaripova 2004: 14). Bazı Tatarlar ölenin kırkında üç kurban keserler. İlk kurbanı (koyundur) da rahmetliye adarlar. İkincisini (tavuktur) ölmüşlerine adarlar. Üçüncüsünü de (balıktır) bütün ölenlerin ruhuna adarlar (Zaripova 2004: 14).

Kazan Tatarlarının inancına göre, ölünün canı kırkına kadar evine her gün, kırkıktan sonra ise ancak perşembe günleri kuş veya kelebek kılığında dönermiş. Bu da Tatar Türklerinde uygulanan cenaze merasimlerinin İslam dinine göre yerine getirilmesi yanında Şamanizm devri inançlarının da devam ettiğinin göstergesidir. Bu inançlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: *cenaze çıkan evde aynaları örtme, ölenin göğsüne demir nesne koyma, kafeni düğüm yapmadan, iğneyi kendinden yana tutarak dikme, ardıç ağacı tütsüleme, ölenin yıkanan giysilerini ters çevirmeden kurutma, cenazeyi evden çıkarırken kapı kenarına değmemesine özen gösterme, yeni kazılmış mezarı yalnız bırakmama, bırakıldığı sırada içine demir nesne koyma, mezarın üzerine ağaç dikme, mezar taşı dikme vb.* Buna ek olarak Astrahan ve Sibirya Tatarları, Kazan Tatarlarından farklı olarak, bugün de ölü arkasından ağıtlar yakarlar (Zaripova 2004: 14).

Hakas Türkleri ölen kişi için altı defa anma töreni yaparlar. Buna *kirek* denir. Bu törenlerde mezarın etrafını dolaşır, ölüye yemek ve ikramlar götürürler. Bu tarz törenlerden ilki ölünün üçünde yapılır. Buna sadece yaşlılar katılır. Üç kâse yiyecek yakılır. Mezarlığa gidilmez. Müzik aleti eşliğinde söyleyen çalan destancılar (kaycı / haycı) davet edilir. Yedisinde de benzer törenler yapılır. Bu tören bazen ölünün dokuzunda yapılır. Tanıdık ve akrabalar da buna katılır. Bu törene gelenler eli boş gelmezler. Yiyecek ve içecekler çatal bıçak olmadan yenir. Sabah erkenden mezarlığa gidilir. Mezar başında anma ateşi yakılır. Mezara içki dökülür. Öğleye doğru mezarlıktakiler ölü evine gelir, yer içerler. Bu yedi günlük sürede ev sahiplerinin keskin nesnelere kullanması da yasaktır. Ölünün yirmisinde de mezarlığa gidilmeden tören gerçekleştirilir. Üç kâse yemek yakılır. Kırkında büyük bir anma töreni yapılır. Artık ölenin ruhu ölümü kabul etmiştir. Gece uyunmaz, sabah erkenden mezarlığa gidilir. Tekrar anma ateşi yakılır, ölüye yiyecek içecek ikram edilir. Yarım yıl dolduğunda da bir tören yapılır. Bu törenin eski ay çıktığında yapılması gereklidir. Bu sefer iki kâse yiyecek yakılır. Gece kimse uyumaz. Sabahleyin mezarlıkta toplanılır ve anma ateşi yakılır. Son anma töreni yılında yapılır. Herkes ölü evinde toplanır. Bir kâse yiyecten bir avuç yakılır. Sabah mezarlığa gidilir. Son defa anma ateşi yakılır. Mezarlık etrafında dönülür. Bu işlemde sonra tören biter.

Eski ay çıkacağı zaman gece vakti kam çağrılır. Kam gelip kara ruhu kovar. Ocaktaki kazan da tersine çevrilir. Hakaslar üç yılda ölenin ruhunun başka bir bedende hayat bulduğuna inandıkları için bundan sonra anma töreni yapmazlar (Killi 2007: 80–84).

Altay Türklerinde de ölünün ardından aş verme geleneği vardır. Ölümde sonra ilk yapılanlardan biri mezara hediye bırakma(*koygon*)dır.

Altay Türklerinin inancına göre *ölen kişinin ruhu üçüncü gün eve sıcak yemek yemek için gelir, yedinci gün yatağını döşediğini silkelemek ve sıcak yemek yemek için gelir. Kırkinci gün geldiğinde ise ancak öldüğünü fark eder, evdeki malını kontrol eder ve doyuncaya kadar yemeğini yiyerek döner.* Bu yüzden ölümün üç, yedi ve kırkinci günlerinde cenazeye katılanlar için *töğü/çaçılıgı* adı verilen koyun etiyle yapılmış bir ölü yemeği hazırlanır (Güner Dilek 2007: 182). Ölümün yedinci gününde yapılan törenin adı *konok*'tur. Kırkinci günü yapılan törene *üzit bayramı* derler. Yıldönümünde yapılan "son yemek" anlamına da gelen aş verme törenine de "*kalgan aş*" denir (Güner Dilek 2007: 181).

Gömme törenleri ve anma kültüyle ilgili en eski törenlerden biri *ölü aş*ı adı verilen törenlerdir. Bu aşın aslı ölüye yemek verme, ölü ruhu tarafından rahatsız edilmeme ilkesine dayanmaktadır. Daha sonra İslamiyet'in de kabul edilmesiyle birlikte gelenek devam etmiş, sadece şekli değişmiştir.

Altay ve Yenisey Şamanist boylarında defnin üçüncü, yedinci, yirminci, kırkinci günlerinde ve altıncı ayında ölüye aş verme törenleri yapılır (İnan 1986: 189–190). Yapılan kazılarda elde edilen bulgular,

ölenle birlikte mezara ölünün kıymetli eşyalarının yanı sıra yiyecek içecekler de sunulduğunu göstermiştir (Ünal 2008: 117). İnan, eski devirlerde ölüye sunulan aşın daha sonraları kurban sunma şekline; oradan da ölünün ruhunun da katıldığı düşünülen şölenler tertip ederek kurban kesme şekline dönüştüğünü belirtir.

Göktürklerde aş/yoğ töreninin birinci yıl dönümünde yazın yapıldığı da vurgulanmıştır. Oğuzlar, Anadolu'ya geldikten sonra da bu geleneği sürdürmüşler, hatta savaşta ölen Oğuz kahramanları "ak-boz atımı boğazlayıp aşım veriniz" vasiyetinde bulunmuşlardır (İnan 1986: 193). Aş törenlerinin yapıldığı yere hatıra anıtlar yapıldığı görüşünü de öne süren İnan, Bengü taşların olduğu bölgenin de bu şekilde yapılmış olabileceğini belirtmektedir (İnan 1986: 193).

Aş verilen yere anıt dikme geleneği Kazaklarda da karşımıza çıkar. İnan, 1920'de Jayık nehri boylarında konargöçer Cağalbaylı uruğunun yaylalarında bu geleneğin izlerine rastladığından söz eder (1986: 194). I. Dünya Savaşı'nda ölen bir Kazak Türkü'nün aşının verildiği yere ölenin akrabaları tarafından kitabe dikilmiştir. Son dönemlerde, eski Türklerdeki aş/yoğ törenlerinin en gelişmiş şekline Kazak Türklerinde rastlanmaktadır. Kazaklarda bu tören, şölen havası içerisinde tertip edilir, adına *as* denen ziyafet sonrasında at yarışları (*bayge*) ve spor müsabakaları da yapılır. *Kümbet* (mezar) yapımı ve *beyit aş* verilmesinden sonra *ulu aş* hazırlıklarına başlanır, obanın ileri gelenleri *ulu aş*ın düzenini görürlür. Davete kaç kişinin çağrılacağı, kaç kurban kesileceği, kaç çadır dikileceği, ocağın nerede ve hangi su başında yakılacağı da belirlenir (Ünal 2008: 118).

Ulu aş genellikle 3–4 gün, bazen de daha uzun sürer. Önce aşıya çağırılmak anlamına gelen *savun aytuv* adı verilen davet yapılır. Bu davet aş töreninin başlayacağı tarihten birkaç ay, hatta bir yıl öncesinde yapılır, at yarışlarında dereceye gireceklere verilecek ödüller bile (*bayge*) duyurulur. Bu yemeğe her kesimden insan davet edilir.

Kazaklar günümüzde daha basit bir davet şekli uygulamakta, büyük aşlara diğer Kazak ordalarının ileri gelenlerini ve Kırgız boylarını davet etmektedirler. Belirlenen gün geldiğinde aşı veren aile, aş verilecek mekâna yerleşir. Bu bölgede belirlenen süre zarfında hiçbir oba konaklayamaz. Burası genellikle açık bir alandır, ırmak sahili veya dağlar arasındaki düzlükler tercih edilir. İlk olarak çadırlar kurulur, atlar bağlanır, sağılır ve kıymız hazırlanır. Ocaklar kazılarak et pişirilecek kazanlar yerleştirilir. Küçük aşlarda konaklar için 40–50 çadır, büyük aşlarda 100, 300 veya daha fazla çadır kurulur. Gelenler karşılanmaya başlanır (Ünal 2008: 120). Aş ilk günden itibaren konuklarla dolar taşar. **Her boy, gelenek ve göreneklere uygun şekilde, yani bahadırları, pehlivanları, yarış atları, ozan ve şairleri ve hatta aştaki kurban edeceği hayvanları ile davete katılır.** Davetliler kendi oba büyüklerinin başkanlığında önce *kara* bağlanmış olan ak çadıra yani ölü çadırına girer, Kur'an okur, dua ederler. Ardından da konukların dinlenmesi için özel olarak hazırlanmış çadırlarına götürülürler. Burada onlara kıymız ve çay ikram edilir (Ünal 2008: 120).

Ertesi gün hayvanlar kesilir ve etler, özel hazırlanan çadıra taşınır. Aş verme işi bu şekilde bir kaç gün sürer. Bu iş tamamlandıktan sonra en son *tullanan at*⁵ kesilir. Bu atın kesilmesi, aşın sona erdiği anlamına gelir. Sonrasında başka bir hayvan kesilmez, bu yasaktır. *Tullanan at* kesildiği sırada kadınlar ve kızlar feryat ederler. En son kesilen bu atın eti, toplumun önde gelen kişilerine ikram edilir (Ünal 2008: 121).

Ziyafette *tör* denilen şeref yerine en saygıdeğer konuk oturtulur. Ziyafet sahibinin akrabalarından biri de ev sahipliği yapar. Misafirlere Kazakların geleneksel yemeği olan beşparmak, kıymız ve ayran ikram

5 Tullanan at: Sahibinin ölümünden sonra kuyruğu ve yelesi kesilmek suretiyle dul bırakılan at. Bu ata o tarihten sonra hiç binilmez, aş töreninin sonunda kesilerek aş töreni bitirilir, etinden pişirilip toplumun önde gelen kişilerine ikram edilir.

edilir. Burada yas havası yavaş yavaş terk edilir. Neşe hâkim olmaya başlar. Geceleri ateşler yakılır, yurtlarda sohbetler, şakalaşmalar olur. Ozanlar şiir, şarkı okur, onlara hediyeler verilir. Aşın son günü, başta at yarışları olmak üzere çeşitli sportif müsabakalar yapılır. Bu yarışlara *bayge* denir (Ünal 2008: 118).

Kırgızlarda ölü defnettikten sonra kırkına kadar bazı bölgelerde her cuma bazılarında da perşembe günleri "*boorsok*" adı verilen bizdeki pişi benzeri bir çörek yapılır, dağıtılır. Buna "*cıt çigaruu*" (koku çıkarmak) denilir. Ölenin bu çöreğin kokusunu alacağı ve karnının doyacağı inancı Kırgızlar arasında hâlâ yaşamaktadır. Perşembe veya cuma günleri kutsal sayıldığı için o günlerde ölü ruhlarının evlerini ziyaret edeceğine inanılır. Bu günlerde sofralar kurulum, konu komşu, dostlar gelir. Kur'an okunur, dua edilir, yemek yenir ve ölenin mekânının cennet olması dilenir. Kırgızlarda kırkinci güne kadar ailenin yakınları ölü evinde kalırlar, gelen gidenle de ilgilenirler. Ölüyü anma günlerinden en teferruatlı olan "ölü aş" geleneği Kırgızlar arasında asırlardır dillere destan bir şekilde devam etmektedir. Günümüzde de Kırgızlar ölü aşını mutlaka verirler. Ölü ruhunun memnun olması için "ölü aşının" verilmesi gerektiğine inanırlar (Dıykanbayeva 2009: 95).

Bu törenler dışında bazı Türk topluluklarında farklı törenler de yapılmaktadır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1.4. Devir Yürütme/Iskat Çıkarma

Ölenin bu dünyada yapamadığı sorumluluklarını ödemek, borçlarını ödemek için yapılan bir törendir. Bazı Türk topluluklarında defin töreninden önce, bazılarında ise sonra yapılmaktadır.

Kazaklarda, İslam toplumlarından farklı olarak, ölünün yıkanması ve kefenlenmesinden hemen sonra, daha ölü çadırdan çıkarılmadan önce yapılan davir ve iskat işlemi vardır ki, bu uygulamada, eski inançların izleri görülür. İslamiyet'ten önce Kazaklar, ölü çadırının eşiğine dokuz tane at getirip bağlar, dini tören yapar, ölenin günahlarının onlara geçeceğine inanırlardı. Daha sonra bu atlar kabir başında kurban edilir, ölen kişinin en sevdiği atın başı mezara konurdu. Ayrıca diğer Türk boylarında olduğu gibi değerli eşyaları, mızrağı, sadağı, kılıcı, eyer takımı, giyecek ve yiyecekleri, ölü ile birlikte gömülürdü. İslami geleneklerin güçlenmesiyle birlikte bu uygulamalar değişmiştir. Başka hayvanlar da kurban edilmeye başlanmıştır. Bunlar, devir yürüten hocalara ve fakir-fukaraya verilmeye başlanmıştır (Ünal 2008: 108).

Devir yürütme işlemi şöyle yapılmaktadır: Kurban edilecek hayvanlar ala ipe bağlanır, çadırın önüne getirilir. Bu işte görevlendirilen kişi, mal bağlanan ala ipi tutar ölenin yapamadığı bir yıllık oruç, namaz ve diğer farzlarını üstüne alması için ölünün yanında oturan hocaya verir. Hoca "kabul ettim" deyip ipi alır, tekrar verir. Bu işlem ölenin yaşı kadar tekrarlanır. Buna da *iskat* denir. Bu mallar, işin sonunda hocalara ve fakir fukaraya verilir.

Devir ve iskattan sonra ölü alınır, İslamî usullere göre cenaze namazı kılınır, mezara getirilir. Mezarlık uzakta ise ölü, deve sırtında yüzüne kilim örtülerek götürülür (Ünal 2008: 109). Burada okunan Kur'an-ı Kerim'den sonra ölü çadırına dönülür. Törene katılanlara ikramlarda bulunulur (Ünal 2008: 109).

2.1.5. Ters Davranışlar

Türk kültüründe inanışa göre *yoğ/aş* törenlerinde ölümden sonraki hayatın, yaşanan hayatın tersi olacağı inancı vardır ve buna bağlı olarak ters motif ve davranışlar da sergilenir. Bu tarz davranışlar, Kazak Türklerinin geleneklerinde göze çarpar. Bunlar İslam öncesi inanç ve geleneklerin İslam sonrasındaki uzantılarıdır. Mesela, Rasonyi, mezara konan eşyaların ters konduğunu söyler (1993: 28).

Sultan Tuğrul'un yas töreninde (1063) törene katılanlar, atlarının eyerlerini ters çevirmişlerdir (Kaya 1999: 251). Kazak ve Kırgızlarda bu davranışa joktav söylerken ters oturup yani yüzlerini duvara dönüp söyleme şeklinde rastlanmaktadır (İnan 1986: 199). Ölü çıkan evin genç kızları, matem ve göç

dönemlerinde *tumak*⁶larını ters giyerler (Ünal 2008: 113). Ölenin atının kuyruğunun kesilmesi, eyer takımının ters çevrilip yerleştirilmesi ve *ölü aşına* kadar bunun devam ettirilmesi de hâlâ yaşatılan geleneklerdendir.

Günümüzde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde de bu geleneklere rastlamak mümkündür. Kars yöresinde ölüye ağlayan kadınların döğünmeleri, saçlarını kesmeleri ve elbiselerini ters giymeleri, yaşayan bir gelenektir (Kaya 1999: 254). Anadolu'da hoyratların tersinden çalınması geleneği de vardır.

2.1.6. Fatiha “Bata” Meclisi

Kazaklarda İslamiyet sonrası oluşan dini geleneklerden birisidir. Ölünün ardından Kur'an okumaya ve dua etmeye *bata*⁷ denir. Burada ön planda olan dualardan çok ölünün ruhuna değmesi için yapılan ziyafettir. Akraba, yakınlar ve konu komşu önceden davet edilir. Âdete göre *bataya* gelecek kişiler hayvan getirirlerse bunlar ölü evinde kalır. Konuklar için ölü evinde etli yemekler hazırlanır. Ağıtlar yakılır, dualar edilir, daha sonra sükûnet ve neşe içinde ziyafete başlanır (Ünal 2008: 114).

2.1.7. Atın Dul Bırakılması “At Tuldav”

Türkler arasında yaygın yas alametlerinden biri de, ölenin hayattayken bindiği atın kuyruğu ve yele-sinin kesilmesidir. Türkler arasında bir sembol olan at kuyruğu, evde, atın boynunda, mezarda, başta taşınır; savaşta da yiğidin mızrağındadır. Eri ölen at, aynı erin karısı gibi dul kalmış kabul edilir, bu da kuyruk kesme yoluyla sembolleştirilir. Altaylardaki kazılarda Pazırık mezarından çıkarılan donmuş atların kuyruklarının kesik olması, bu geleneğin ne kadar eskiye dayandığını gözler önüne sermektedir (İnan 1986: 199).

Tıyan-şan Kırgızları, kestikleri at kuyruğunu mezarın üstüne dikilen sırığa bağlarlar.

Eski Oğuzlar; İslam dinini kabul ettikten sonra da bu geleneğe uymuşlardır. Dede Korkut hikâyelerinin kahramanlarının vasiyetlerinde de bu anlayış vardır. “*Akboz atımın kuyruğunu kesiniz... Ak çıkarıp kara giyiniz*”.

“*Tul at*” Çağatayca'da “*savaşta binmek için hazırlanan at*” anlamındadır. Savaşlara girmeye hazırlanan erler, atlarının kuyruklarını kesip tuğ yaparlar. Bu ölüme atılma anlamına gelir. (İnan 1986: 198).

Malazgirt savaşından önce Alparslan'ın atının kuyruğunu kesmesi, kendisini şehitliğe adadığını göstermektedir (Ögel 2000: 197).

Kazak Türklerinde bu geleneğin yakın dönemlere kadar devam ettiği görülmektedir. *Kazaklarda bu âdete atı dul bırakmak manasında tuldav denir. Tullanan bu ata hiç kimse binemez* (Ünal 2008: 115). Aş verme işlemi tamamlandıktan sonra *tullanan* bu at, kesilir. Ölen kişinin karısı ve çocukları, atla son defa vedalaşır. Bu atın kesilmesi, aynı zamanda aşın sona erdiği anlamına da gelir. Bu atın eti, toplumdaki önde gelen kişilere ikram edilir. *Aş sona erdikten sonra tullanan atın başı, dört tırnağı ve derisi, ölünün mezarına götürülerek bırakılır* (Ünal 2008: 115).

Hakaslarda da at, Kazaklardaki gibi tullanır. Bu ata “*hoylağa*” derler. At tullanırken kuyruğuna işaret olarak renkli bir bez takılır. Bu işlemden sonra bu ata erkekler binebilir. Kadınlar hiçbir şekilde binemezler. Tullanan at defin töreninde kesilir. Eti yenir, kafası ve derisi cenazeyle birlikte gömülür (Killi 2007: 85).

6 Tumak: Av derisinden, çoğunlukla da kara kuzu derisinden veya samur kürkünden yapılan üzeri kumaşla örtülü, sivri uçlu ve kulaklıklılı, kışın giyilen başlık

7 Fatih > fatha > patha > pata > bata.

2.1.8. At Yarışları “Bayge/Payke”

*Bayge*⁸ önceleri sadece cenaze törenlerinde yapılmış, daha sonraları büyük düğünlerde, bayramlarda, ziyafetlerde de düzenlenmiş olan at yarışlarıdır, sonunda dereceye girenlere verilen ödülün de adıdır.

Bayge’den Göktürk kitabelerinde de, Manas destanında da bahsedilir. Bu onun eski bir Türk geleneği olduğunu gösterir. Bazı müsabakalar Özbeklerde *poyga*, Kırgızlarda *çabiş* adını alır. Aşlarda çoğu zaman bu yarış yapılır. Bayge, düz ama tabii engelli bir alanda soyuna bakılmadan birçok atın yarışmasıdır. Yarışacak iyi atlar, nazar değmemesi için kimseye gösterilmez, bakımı da gizli yapılır. Biniciler genellikle 8–14 yaşlarındaki çocuklardır. Tullanan atın kurban edilmesinin ertesinde, törenin de son gününde sabah erkenden at yarışlarına başlanır. Verilecek ödüller sergilenir (Ünal 2008: 122). Yarış atları, sıra halinde ağır ağır seyircilerin arasından geçirilir. Daha sonra yarış başlatılır. Atlar dönünceye kadar -jorga jaris, sayıs, avdarıspak, kökpar tartuv, jambu atuv, kumis aluv- gibi birçok atla yapılan gösteri ve yarış da yapılır. Güreş de bunlar arasındadır. Yarıştakilerin dönmeye başladığı haberi halkın ilgisini yarışa çeker. Ödül kazanan kişi, ödülünü yarışa katılsın katılmasın kendi boyundan kişilerle paylaşır.

At yarışları tamamlanır, ödüller verilir, sonra *kara* denilen alem bağlanmış mızrak halk içinden birine kırdırılır. Kadın ve kızlar yine ağlar. Özel hazırlanmış ölü çadırının içindeki eşya ve araç gereçler, başka birine dağıtılır. Bu işle vazifelendirilen kişilere at, kaftan v.b. hediyeler verilir (Ünal 2008: 124). Bu son uygulamalarla birlikte merasim sona erer, herkes günlük hayatına döner.

Bu, dul kalan kadının artık evlenebileceğinin de işaretidir. Aşa katılan konukların uğurlanmasıyla törenler sona erer.

Zamanla masrafın çok gelmesi, din adamlarının bu yapılanların cehalet döneminin uygulamaları olduğu, israf sayıldığı konusunda halkı ikna etmeleri sonucunda bu tarz törenler yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Zamanla aş verme geleneğinin yerini hatim indirme geleneği almıştır. Ancak Kazaklar arasında her iki anlayış da bir müddet devam etmiştir. Aş verme geleneğini sürdürme konusunda ısrarlı olan kesimler, *hatm-i Kur’an*’ı da devam ettirmişlerdir.

2.2. Günümüzde Anadolu’da Uygulanan Gelenekler

Ölüm karşısındaki çaresizlik, hissedilenler, ölüm sonrasındaki bilinmezlik, bütün toplumlarda çeşitli inanma, gelenek, töre ve törenleri beraberinde getirmiştir.

İlkel dönemlerde insanlar, ölümü tam bir yok oluş anlamında ele almazlar; ölen kişinin yaşamını bir şekilde sürdürdüğüne, ardında kalanlarla ilişkiler kurduğuna, onların günlük hayatlarını etkilediklerine inanmışlardır. Ölenin geri dönüp insanlara zarar verebileceği korkusu yanında, onu anıp yiyecek, giyecek vb. şeylere ihtiyaç duyabileceği inancı, “ölü kültü”nün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ölen kişiye karşı duyulan bu korku ve sevgi, ölümlerin defin şekillerini de etkilemiştir. Bazı yerlerde cenaze hiç bekletilmeden defnedilirken bazı yerlere bekletilmekte; mezarlığa değil evin içine, avluya defnedilmekte, mezarına yiyecek, içecek, giyecek vb. bırakılmaktadır (Çıblak 2002: 606).

Ölümden sonra hayat olabileceği inancı, ölümlerin yaşadıkları bir dünya olduğu inancını da beraberinde getirmiştir. Mezarlıklar bu açıdan ele alındığında ölümlerin olduğu ilk yer olarak düşünülmüş, yeraltındaki ölümler dünyası tasarımı da böylece ortaya çıkmış, ruh inancıyla birlikte ruhların da gökyüzünde buldukları inancı doğmuştur. Öte dünya, genellikle yeraltında, yeryüzünde ve gökyüzünde canlandırılmıştır (Çıblak 2002: 605).

8 Bayge: “pây-ı gâh”; atyarışı ve dereceye girenlere verilecek hediye.

Bu açıdan bakıldığında Türkler arasında ölüm, aynı doğum ve evlilik gibi kayda değer bir geçiş aşaması olarak kabul edilmiştir. Bu inanıştan hareketle ölü, öte dünyaya hazır olsun diye en güzel elbiseleri giydirilerek, sevdiği eşyalar, silahlar, çeşitli yiyecekler, hatta atı ile birlikte gömülür. Bu öte dünyadaki hayat için de bir hazırlıktır (İnan 1986: 176–177).

Anadolu Türklerinde ölüm ile ilgili inanç ve uygulamaların daha çok coğrafya ve ortamın değişmesi sebepleriyle farklılaştığı bir gerçektir. Yine de bazı noktalarda bu geleneklerin kendini koruduğu ortamlar oluşturduğunu da görmekteyiz. Bu değişiklikteki ana etken şüphesiz ki İslam dinidir. Ölümle ilgili geleneksel Türk inanç ve uygulamaları elbette ki İslamî kuralların izin verdiği çerçevede kendine yer bulmuştur. Bu aşamada ölümle ilgili kelime, kavram ve deyimler de İslamîleşmiştir: *ruh, vade, ecel, Azrail, defin, ahiret, sırat köprüsü, Münker ve Nekir, cennet, cehennem*, vs. Bunun yanında geleneksel Türk inancı da kendini korumuştur (Ersoy 2002: 88).

2.2.1. Ölünün Ruhunun Geri Gelmemesi İçin Yapılan Uygulamalar

Ölü evindeki yemek kapları cenazenin defnedildiği akşam yıkanmaz, ertesi gün yıkanır. Ayrıca ölünün çıktığı odaya evde yapılan yemeklerden bir tabak yemek, yanına da bir kaşık bırakılır. Ölü suyunun ısıtıldığı ocaktaki ateş de söndürülmez, sönmüşse tekrar yakılır. Bu ateş üç gün boyunca yanar. Ateşin yanına ekmek, yemek ve bir şişe su bırakılır. O gece ölünün ruhunun gelip yemekten yediğine, sudan da içtiğine inanılır. Ayrıca evin ışıkları üç gün yanık bırakılır (Selçuk 2004: 211). Bütün bunların amacı, ölünün ruhunun gelip evdekileri rahatsız etmemesidir.

Bu konudaki diğer uygulamalar da şöyledir: Bazı köylerde ölünün bulunduğu oda, ölünün ruhu eve gelip dolaştığı inancından hareketle ve evini kolayca bulabilsin diye 3 gün, bazılarında 9 gün, bazılarında ise 40 gün boyunca aydınlatılır ve ışıkları söndürülmez (İnan 1995: 185; Keskin 2003: 115–130; Isparta).

Rize’de de ölü defnedildikten sonra birkaç gün boyunca mezarında ışık yakılır, hatta bazen de bir yakını bekler (Kabataş 2006: 82).

Ölünün ruhunun geri gelmemesi aynı zamanda öteki dünyada eksiklik duyup rahatsız olmaması için bazı eşyaları ölüyle birlikte gömülür. Bu gelenek eski Türklerden itibaren devam eden bir gelenektir. Bazı yörelerimizde ölüyle birlikte ayna, tarak, yorgan ve küpe gibi ölünün sevdiği eşyalar da defnedilir, ölünün eline çiçek demeti verilir (Bozkuş 2000: 252; Selçuk 2004: 210; Karaoğlan 2003: 40).

2.2.2. Mezarlıklar Çevresinde Uygulanan Gelenekler

Defin törenleri sırasında ve sonrasında mezarlıklar çevresinde de bazı uygulamalar yapılmaktadır.

2.2.2.1. Mezar/Mezarlık

Ölümle ilgili inanç, âdet, tören ve belli kalıplara bürünmüş davranışlar temel olarak üç grupta ele alınabilir:

Bunlardan birincisi doğrudan ölen kişiyle ilgilidir. Bu uygulamalar ölenin öteki dünyaya daha rahat gitmesini, geride kalanlar açısından saygın bir kişi olarak kalmasını sağlama amacındadır.

İkincisi ise, ölenin geri dönmesini, yakınlarına kötülük yapmasını önleme amacını güder.

Son olarak yapılanlar da ölenin yakınlarının ruhsal açıdan rahatlatılması, yeniden topluma katılmalarının sağlanması amacına yönelik davranışlardır (Çıblak 2002: 606). Bu uygulamalar ölüyü hazırlama, defin, mezar, bıraktığı eşyalar, ölü yemeği, ölenin ardından tutulan yas ve belli dönemlerdeki anma törenleriyle ilgilidir. Genellikle de ölü evinde ve mezarlıklarda yerine getirilir (Ersoy 2002: 88).

En eski dönemlerden bu güne atalara duyulan saygı sebebiyle mezarlıklar ayrı bir önem taşır (Çıblak 2002: 606). Bu dünyadan göç edenlerden kalan en önemli işaret olan mezarlıklar, iki dünya arasındaki geçiş yeri olarak düşünülür. Ölenleri hatırlamak, atalarımızı anmak ve ruhlarını memnun etmek amacıyla mezarlıklarda çeşitli geleneklerin uygulandığı ve bu çerçevede inançların yaşatıldığı görülmektedir.

Mezarlıklar, su, ağaç, dağ vs. gibi kültürel kutsal merkezlerdir. Türklerde diğer bazı milletlerde olduğu gibi tapınak yoktur. Bu anlamda mezar ön plana çıkmıştır, diyebiliriz (Bıçak 2004: 159).

2.2.2.2. Mezar Taşı

Mezar taşlarının genellikle defin işleminden bir yıl sonra yaptırıldığı görülmektedir. Çoğu mermerdendir, maddî durumu iyi olmayanlar, taşlarla mezarı çevreleyip mezarın yerinin kaybolmasını önlemeye çalışırlar. Mezar taşlarına ölen kişilerin adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihleri yazılır. Ancak bazen bu taşlara çeşitli şiirlerin, özdeyişlerin yazıldığı, motiflerin işlendiği de görülür.

Mezar taşı, ölen kişiyi temsil ettiği gibi onun bu dünyadaki sürekliliğini sağlayan unsurdur. Bir bakıma ölenin bu dünyadaki varlığını ebedî hale getirir. Taş dikili olduğu müddetçe de bu süreklilik olacaktır. Ölenin adını taşır, biçimi de insan görünüşündedir. Bu anlamda temsil edici yönleri de vardır.

İnsan olmanın temelinde kökenini arama vardır. Kökenini bulma da tarih tasavvuru ile mümkündür. Bu açıdan ele alındığında mezarlar daha önemli hale geleceklerdir. Tarih olgusu içinde insanın kökenini de vermeleri açısından tarihî bir önemleri de söz konusudur.

Mezar, ölen kişinin geçmişine ilişkin bilgiler de verir.

Mezar taşlarındaki kimlik bilgileri ölen kişi yanında ailesi ile ilgili bilgiler de taşımaktadır. Mezar ziyaretleri, belirli zaman aralıklarındaki anma törenleri, ölen kişinin aile içindeki yerini canlı tutmaktadır. Böylelikle aile tarihi mezarlık bağlamında somut bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Bıçak 2004: 163).

Ölüye ait bilgilerin yazıldığı bu tahtaya *hece taşı* veya *baş tahtası* denilir (Bozkuş 2000: 252; Selçuk 2004: 210; Karaoğlan 2003: 40).

Mezar inanç sistemi içinde atalar kültürünün merkezinde yer almasıyla da önem taşır (Roux 1994: 234). Her aile kendi atalarının hatırasını canlı tutar ve bunu ölüm yıldönümlerinde mezarlarda yapılan törenlerle tekrar canlandırır. Bu anlamda kökenden hareketle oluşturulan ve birlik içeren yapı toplumun da bu birlik yapısı içinde devam etmesini sağlayacaktır (Bıçak 2004: 164).

İçel'de mezar taşlarına ölenin neden öldüğünü belirten motifler işleme geleneği de yaygındır. Mesela öldürülmüşse bıçak ya da tabanca resmi, hastalıktan ölmüşse külah resmi, suda boğulmuşsa bardak resmi gibi (Toros 1938: 10–11).

2.2.2.3. Saçı / Bir Şeyler Dağıtılması

Anadolu'nun farklı bölgelerindeki saç uygulamaları birçok yerde benzer şekillerde veya küçük farklılıklarla işlerliğini hâlâ sürdürmektedir. Bunların bazılarını görelim:

Isparta'nın Atabey İlçesi'nde cenaze gömüldükten sonra mezarın üstüne su dökülür ve su testisi kırılarak oraya bırakılır. Yörede, ayrıca kabirde yatan kişinin baş ucuna bir bitki dikilirse, o bitki sararıp soluncaya kadar ölünün ceza çekmeyeceği inancı yaygındır. Cenazenin defninden sonra defnetmeye gelen kişilere mezarlıkta şeker veya çikolata dağıtılır. (Isparta)

Anadolu'da defin sırasında veya hemen sonrasında mezarlıkta yiyecek dağıtma geleneği de yaşamaktadır. Gaziantep'te bir tarafta defin işi devam ederken diğer tarafta bir heybe veya sepet içinde

getirilmiş olan tuz, ekmek, tahin helvası, genel olarak şire adı verilen üzüm, incir, pestil vb. yiyecekler orada toplanmış olan fakirlere, dilencilere dağıtılır. Para dağıtıldığı da olur. Hakkârî'de ise ölü defnedilirken mezarlıktaki çocuklara şeker dağıtılır. Adana'da defin sırasında mezarın üstüne buğday ve şeker atılır (Çıblak 2002: 610). *Tahtacılar da mezarın baş kısmına dikilen bayrağın altına şeker bırakılır. Ölen kişinin en yakın akrabaları veya kendi çocukları her gün bayrağın altından birer şeker alıp yer* (Yalman 1977: 269). İzmir'de mezara testi ile su (Çıblak 2002: 610), Ordu'nun Ünye ilçesinde yemek bırakma geleneği vardır (Çıblak 2002: 610). Bunlar birer saçıdır. *Saçı, her topluluğun kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve kutsal saydığı nimetlerden biri olup ruhlara sunulan kansız kurbandır* (Çıblak 2002: 610). Mezara su ya da yemek bırakma da bu şekilde değerlendirilmelidir.

Isparta'da cenaze defnetmeye gidenler için cenaze sahibinin yakınları tarafından "ıscak" adı verilen börek, çörek veya katmer yapılır. Bu katmer, ölü mezara konduğu akşam ölü evine gelenlere de dağıtılır. Buna "meyit ekmeği" denilir. Taziye için gelenler, ölü evine birer tabak yemek götürür. Buna "gece evi" ya da "gece" denilir (Isparta).

Bazı yörelerde ise çorbası, salatası, tatlısı, sarma, dolma, et yemeği (genellikle bütün tavuk) vs. bulunan tam tek mil bir sofraya götürülür ve bunun adına "ölgülük" denir. Cenaze evine gitmeye de "ölgülüğe gitmek" tabiri kullanılır. Cenazenin çıktığı gün yemek götürmenin daha sevap olduğuna dair inanç vardır. Sofraların 15-20 hatta daha fazla gün geldiğine rastlanmaktadır. Yemek getirenler hocanın camiden çıkıp gelmesini beklerler; hep birlikte yemeğe iştirak ederler. Her akşam yemekten sonra dualar edilir. Yemek getirenler giderken kap kacaklarını geri götürürler (Pervin Ergun, 2010, Kuyucak/Aydın).

Karacaköy'de ölü defnedildikten hemen sonra mezarı kazan kişilere yemek verirler. Köylüler, bu yemeğe "kazma-kürek hakkı" adını verirler (Keskin 2003: 115-130).

Çukurova bölgesinde ve buradaki Yörüklerde definden sonra cenaze evinde "kazma tıkırtısı" denen bir ziyafet verilir. Bu ziyafet komşular tarafından hazırlanır ve masraflarını da onlar karşılar (Yardımcı 1993: 4).

Günümüzde defin gelenekleri, İslâmî esaslara bağlı bir şekilde yerine getirilmektedir. Cenazenin defnedilmesini takiben mezar toprakla doldurulur, yerinin belli olması için üzeri tümsek yapılır. Baş ve ayak ucuna birer taş dikilir. İmam dua okur. Duanın ardından herkes mezarlıktan ayrılır. Mezarın başında sadece imam kalır ve talkın verir. Talkın, o akşam mezara gelerek bazı sorular soracağına inanılan sorgucu meleklerine verilecek cevapları ölüye hatırlatmak amacıyla yerine getirilmesi gereken dinî bir görev olarak kabul edilir (Yıldız 2004: 10).

Definin ardında Aydın, Kayseri, Ankara ve Denizli'nin Çal ilçesine bağlı Mahmutgazi köyünde mezarın üstüne bir kap su dökülür. Halk arasında mezara su dökmenin ölünün ruhuna rahmet anlamına geldiğine inanılır (Gökbel 1998: 119; Çıblak 2002: 609).

Rize'de cenaze kaldırıldıktan sonra ölü evine dönüp gelenlere yemek verilir. Bu yemek kesinlikle ölü evinde yapılmaz. Ölü evinin yakın komşuları veya akrabaları gelen misafirleri evlerine götürerek yemek yedirilir. Ya da yemek yapıp ölü evine getirirler. Ölü çıkan evde 2-3 gün yemek yapılmaz, komşular getirir (Kabataş 2006: 82).

Defin töreninden sonra cenazeye katılanlar "taziye" için topluca tekrar cenaze evine giderler. Bu sırada dinî önderlerin arkalarına bakmamaya dikkat etmesi gerekir. Bu yeni bir ölümün önüne geçme tasarımıdır. Bu uygulama, Anadolu'nun pek çok yerinde geçerliliğini hâlâ korumaktadır (Keskin 2003: 115).

2.2.2.4. Kurban Kesmek

Mezarlıkta yapılan uygulamalardan biri de daha mezar kapanmadan ölenin başucunda veya daha sonra kurban kesilmesidir. Balıkesir Çepnilerinde buna *dâr/toprak kurbanı* derler (Şahin 2006: 69). Kurban etiyle yapılan yemek cenazeye katılanlara da katılmayanlara da ikram edilir. Bu uygulamalar, bir *öte âlem inancının* yansımalarıdır.

Eğer ölen kişi fakirse oradakiler kendi aralarında para toplayarak kurban keser, cenaze evine getirip pişirirler ve akşam ölenin günahları bağışlansın diye dualarla veya mevlitle beraber taziyeye gelen kişilere ve komşulara ikram ederler. *Çepniler*, buna "*kazma kürek güpürtüsü, çapa güpürtüsü ve kabir kurbanı*" gibi isimler verirler (Şahin 2006: 69). Trakya yöresinde yaşayan *Amucalarda* cenaze evinden mezarlıkta çalışanlara irmik helvası, pişirilmiş bir horoz, peynir ve ekmeğ gönderilir. Buna "*mezarlık ekmeği*" adı verilir (Aktaş 1999: 135). Cenaze evine komşular yemekler yapıp getirirler, buna *yas yeri yemeği* ya da *kabir yemeği* denir (Engin 1998: 112).

2.2.2.5. Mezarlara Bayrak veya Bez Asma Geleneği

Anadolu'nun bazı yerlerinde mezara bayrak asıldığı veya bez parçalarının bağlandığı tespit edilmiştir. Ankara'nın Haymana ilçesinde ölü, genç ise mezarına bayrak asılırken, Bayburt'ta genç yaşta ölen, gurbette vefat eden, askerde şehit düşenlerin mezarına değişik renkte tülbent ve bezler bağlanır, beyaz bayrak asılır. Aydın'da yeni defnedilen cenazenin mezarına kendi elbisesinden bir parça veya herhangi bir bez asılır.

Bolu'da mezara ağaç dikilir, ölen erkekse ağaca şapka, kadınsa yazma bırakılır. Adana ve Mersin'de (Çıblak 2002:250) ölen kişi, genç kız veya gelinse mezarın başına kırmızı yazma asılır, bekâr bir genç kızsız mezarına gelinlik konur; delikanlı veya askerse bayrak asılır.

Şehit mezarlarına *Türk bayrağı* dikilir (Yıldız 2004: 10). Bu uygulamalar, ölenin yaşı ve cinsiyeti, ölümün nasıl olduğu konusunda bilgi verme yanında genç yaşta ölenlerin mezarına daha çok özen gösterildiğine de işaret etmektedir.

2.2.2.6. Mezarların Süslenmesi

Mezarları süslenmek için ağaç, çiçek ve otlar kullanılır. *Adana'da mezarda ağaç ve çiçek olduğu sürece ölenin kabir azabı çekmeyeceğine, ayrıca mezardaki ağaçlar sallandıkça ölünün günahlarının döküleceğine inanılır* (Çıblak 2002: 611). Mersin'de ölünün ruhu rahat etsin diye, Ankara'da ölene gölge etsin diye mezara ağaç dikilir. Ankara'nın Akyurt ilçesinde kabrin başına bir iğde ağacı dikilir, eğer tutarsa ölen kişinin cennete gideceğine inanılır. (Çıblak 2002: 611). Mezara ağaç dikme geleneği eski Türklerde yaygın olarak görülen ağaç kültürüyle ilgilidir. Hayat ve ebediliğin sembolü olarak da kabul edilen ağacın meyvesiz ve ulu olanları kutsal kabul edilmiştir (Ocak 1983: 84–87).

Anadolu'nun birçok bölgesinde cuma günleri veya bayramlarda ve yıl dönümlerinde yapılan mezar ziyaretlerinde mezarların üzerine kutsal kabul edilen murt dallarının (*mersin ağacı*) dikildiği veya bırakıldığı da görülmektedir (Çıblak 2002: 613). Bu ziyaretlerde kuşlar için de mısır, buğday vs. atılmaktadır (Pervin Ergun 2010, Kuyucak/Aydın).

2.2.2.7. Mezarlıkta Ateş Yakılması

Anadolu'da bazı bölgelerde ölünün defnedildiği günün gecesinde mezar başında ateş yakma geleneği vardır. Harput'ta bu uygulama yırtıcı hayvanlar tarafından mezarın eşilerek ölünün çıkarılmasını engellemek için yapılır (Araz 1995: 124). Adana'da mezar başında ilk üç gün, Ankara'nın Haymana ilçesinde ise bir gün ateş yakılır (Çıblak 2002: 251). Bu geleneğe Mersin ve Artvin'de de rastlanmaktadır (Çıblak 2002). Her ne kadar yırtıcı hayvanlar için ateş yakıldığı söylense de bu durum aslında ateşin

Türkler tarafından kutsal kabul edilmesiyle açıklanabilir. Şamanist Türklerde ateşin her şeyi temizlediğine, kötü ruhları kovduğuna inanılır. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilâhilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilemeyeceği gibi ocak kültü de atalar kültüyle birbirine bağlıdır (İnan 1986: 68). Mezar başında ateş yakma geleneğine Altay ve Yenisey Türk boylarında da rastlanır (İnan 1986: 189–190). Ayrıca bazı yörelerde cenazenin ardından üç gün boyunca ateş yakıldığı da görülmektedir (Aktaş 1999: 124; Karaoğlan 2003: 38). Bu uygulamalar eski Türk inanışlarının günümüzdeki izleri olmalıdır.

2.2.2.8. Mezarlık Ziyaretleri

Anadolu'da definden hemen sonra yapılan bu uygulamalar dışında mezarlık ziyaretleriyle ilgili çeşitli inanç ve uygulamaların gerçekleştirildiği de görülmektedir.

Ölüyü mezarlıkta ilk ziyaret konusunda farklı uygulamalar vardır. Belli bir gün veya belli bir kural yoktur. Mesela bazı yerlerde bu ziyaret defnin hemen ertesi günü sabah güneş bile doğmadan yapılmaktayken (Ankara); bazı yerlerde bir hafta sonra (Eskişehir, Erzurum, Sivas, Niğde ve Kırşehir'de); bazılarında kırk gün sonra (Kastamonu, Eskişehir ile Sivas); bazılarında da definden sonraki ilk cuma günü (Kayseri, Çorum) yapılmaktadır (Çıblak 2002: 612).

Bu günlerin yanı sıra hemen hemen bütün Anadolu'da arife günleri ile bayram ve kandil gibi kutsal günlerde de mezarlık ziyaretleri yapılmaktadır. Bu ziyaretlerde herkes kendi mezarının çevresini temizler, ölen yakınları için dualar eder. Tahtacılar arife ve bayram günleri yanında nevruz ve hıdrellezde, muharrem orucunun son gününde, ölen kişinin yıldönümünde de mezarlık ziyaretlerini gerçekleştirilmektedir (Çıblak 2002: 613).

Anadolu'nun bazı bölgelerinde mezarlık ziyaretlerinde çeşitli yiyecekler de götürülmektedir. Defin işleminin ikinci akşamı mezara yemek ve meyve götürülür (Artvin İli Şavşat ve Ardanuç ilçeleri) Buradaki mezarlarda bunları bırakmak için birer yer de yapılmıştır. Sonraki günlerde haftada bir veya iki kere mezara yemek götürmek gelenektir. Bu yemekleri ölen kişinin ruhu için isteyen alıp yiyebilir (Çıblak 2002: 613). Adana'da definden bir hafta sonra mezarlığa gidilir, bu ilk gidişte mezarın üstüne şeker atılır, bunları çocuklar toplayıp yer. Mersin'de ise mezarlığa gidenlere şeker, bisküvi vb. yiyecekler dağıtılır. Tahtacılar da mezarlık ziyareti sırasında herkes yanına çörek, lokum, bisküvi, şeker gibi yiyecekler alır, bunlar oradakilere dağıtılır ve topluca yenir (Çıblak 2002: 613). Mezarlıkta yiyecek dağıtma geleneği, ölmüşlerin ruhuna sunulan kansız kurban niteliği taşımakta ve ölen kişilerin ruhu adına yenilmektedir. Anadolu'da mezarlığa yiyecek götürme geleneği yanında ağaç götürüldüğü de tespit edilmiştir.

Mezarlıkta, mezarın başında Yasin, Fâtiha ve İhlâs gibi sureler okunur. Bazı köylerde kadınlar, ölünün başında ağıtlar yakar (Yıldız 2004: 11).

Kadirli'de mezarlar bayramlarda ziyaret edilir ve üzerlerine şeker bırakılır. Şekerleri çocuklar toplar ve ölünün hayrına yerler (Yardımcı 1993: 4).

Aleviler de kabir ziyaretine önem verirler. Sünnilerde olduğu gibi arife ya da bayram günleri, özellikle kurban bayramlarında, mezara gidilerek Kur'an okunur (Yıldız 2004: 17). Alevi köylerindeki mezarlıkların çoğu, yüksek tepelere kurulmuştur. Bu eski Türklerdeki *atalar kültü* ile ilgilidir. *Altay Türklerinin*, atalarının ruhlarının Gök Tanrı'ya yakın olması için, ölülerini dağlar üzerine gömdükleri bilinmektedir (Yörükân, 2006: 35–36; İnan, 1995: 179–180; Radloff, 1994/ II: 78; İltar, 2003: 11–19). (Yıldız 2004: 17)

Siirt'te mezar ziyaretleri daha çok bayramlar ve arife günlerinde yapılmaktadır. Bu ziyaretlerde mezar başında dualar okunur; mum, tütsü yakılır, para, şeker, lokum, evde hazırlanmış yiyecekler dağıtılır. Ölümünden sonraki üç cuma kadın ve erkekler ayrı ayrı mezarlığa gider, ekme, helva, pasta, kurabiye

ve meyve dağıtırlar. Bunlar, cenaze yakınları tarafından hazırlanıp perşembe gününden ölü evine götürülür. Defnin altıncı günü kadınlar "isboh" adı verilen bir tören yaparlar, kadın hafızlar Kur'an-ı Kerim ve kasideler okurlar. Bu sosyal dayanışma ve kaynaşma ziyaretlerinde ölü yakınlarıyla dargın olanlar barışırlar. Yas evindekiler cenazeden sonraki ilk bayramda dışarı çıkmaz ve evde oturarak taziyeye gelenleri kabul ederler (Siirt'te Örf ve Adetler).

2.2.3. Yas Tutma / Ağıt

Yakınlarımızın kaybı sonrasında yaşadığımız acı ve üzüntünün ifadesi olan yasla ilgili gelenekler; bunlara bağlı işlemler, yasaklar, acı çekenlere destek olup yeni durumlarına alıştırmaya toplumsal bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Bütün insanlığın ortak duygularından olan "yas" âdetleri ve törenleri, birbirinden biraz farklı olsa da her toplumda karşımıza çıkar. Eski Türklerde bunlara "yuğ törenleri" denildiğinden ve yapılarılarından başlangıçta bahsetmiştik.

Ölüme ilgili bütün anlamlar ölüm törenlerinde ortaya konmaktadır. Evrenin yeniden kuruluşu, ölen kişinin evrenin merkezi haline getirilişi, ölüme toplum ve devlet ilişkisi ölüm törenlerinin esas konuları arasındadır. Her toplumsal tören, başlı başına toplumsal hafızanın bir yeniden canlanmasıdır. Ölüm töreni, evren tasavvurunun toplumsal hafızada yeniden kuruluşu, ataları hatırlama, yaşayanların kendi durumlarını gözden geçirme ve ölen kişinin ölüm sonrasında rahat etmesi için gerekenlerin yapılmasıdır. Ölüm anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen cenaze törenleri, insanın sürekli varoluşunun dile getirilişidir. (Bıçak 2004)

Yakınını kaybedenler, yaşadıkları acıyı değişik şekillerde gösterirler. Yas süresi boyunca, sevdiğini kaybeden kimselerde gözlemlenen yas tutma tezahürleri açık renkli elbise giymeme, fazla yememe, eğlenmeme, radyo, televizyon gibi araçları kullanmama, sakal tıraşı olmama, düğünlere katılmama, vs. şeklindedir.

Yas süresi, ölüm anı ile başlar. Bu süre, kişilerin toplumsal statüsüne göre değişir. Kırsal kesimlerde yas süresi bir yıl veya daha fazla tutulurken, şehirlerde yaşayanlar bu süreyi daha kısa tutmaktadırlar. Yas süresince, yakın veya bildik kimseler yaslı kişileri ziyaret ederek teselli edici ve avutucu bir takım sözler söylerler, yaslı insanların acılarını paylaşırlar, onların günlük hayata en kısa zamanda bağlanmalarını arzu ederler.

Yas süresi Anadolu'da çoğunlukla bir yıldır, ancak anma günlerinden birinde de kişi, yastan çıkabilmektedir, ama en fazla yastan çıkılan gün "ölünün kırkinci günü"dür.

Günümüz Türkiye'sinde cenaze törenleri, taziye ve yas ile ilgili inanç ve uygulamalar halk inancının önüne geçilemediğinin de bir göstergesidir. Söz konusu olan bu inanç ve uygulamalar etnolojik temeli bakımından aynı, fakat biçimsel ve yöresel özellikleri bakımından farklı şekilde karşımıza çıkar. Bu törenler ele alınırken, işlevsel teori göz önünde tutularak değerlendirilmelidir (Çobanoğlu 1999: 213).

Yas törenleri ve uygulamalar Anadolu'da farklı şekillerde uygulanmaktadır. İslamî kabuller çerçevesinde bazı bölgelerimizde yas törenleri epeyce azalsa da bazılarında eski uygulamalar etkisi azalmakla birlikte devam ettirilmektedir.

Bazı yörelerde cenazeden sonra yas tutulur. Bunun da süresi üç gün ile kırk gün arasında değişir (Örnek 1974: 400).

Mersin Türkmenlerinde genç yaşta ölen bir adam gömüldükten sonra, bindiği atı süslenir, ölenin elbisesi ağaca giydirilir, köyün kadınları bu at ve ağaç karşısına geçerek ağıt yakar, ağlarlar (Yardımcı 1993: 4).

Isparta'da ölü evinde genellikle bir hafta kadar yas tutulur. Ölü evinde bir müddet radyo, teyp vb. şeyler çalınmaz ve defnin üzerinden bir bayram geçinceye kadar düğün yapılmaz (Isparta).

Tunceli Karacaköy'de "yas tutma" süresi kırk gündür. Yas süresinin uzunluk kısalığı veya yasin niteliği ölenin yaşı ve toplumsal durumu ile belirleyici hale gelmektedir.

Yas süresince, ölü yakınları eğlenmezler, süslü ve renkli elbiseler giymezler, erkekler tıraş olmazlar, yasin ilk üç günü genellikle siyah elbiseler giyerler. Kadınlar kırk gün boyunca siyah tülbent takarlar. Ancak, bu sürede dikkat edilmesi gereken bir husus, "Allah'a isyan" olarak kabul edileceği için yası fazla abartmamaktır (Keskin 2003: 115–130).

Yas süresi üç gün ile kırk gün arasında değişir (Örnek 1974: 400). Özellikle Tahtacı köylerinde *kırk geleneğine* çok önem verilir. Zira Aleviler arasında bu süreye "*berzah âlemi*" derler. Bu, ölen şahsın son "*görgü cemi*"nin yapıldığı bir dönemi de içine alır. Bu kırk günlük yas süresince erkekler, saç ve sakal tıraş olmazlar ve karalar bağlayıp siyah elbise giymeye dikkat ederler. Kadınlar siyah başörtüsü takar. Düğün ve eğlence gibi şeyler yapılmaz; radyo, televizyon da açılmaz. Bazı yerleşim birimlerinde banyo da yapılmaz. Yas tutan kişiler, işe gitmez, evden dışarı çıkmaz. Benzeri uygulamalar *Çepniler* arasında da yapılır (Şahin 2006: 72). Yas, ölünün kırkıncı gün yemeğinin verilmesiyle sona erer (Selçuk 2004: 212). Ölenin yakınları hayır işleri de yapar. Bazı yörelerde kırk gün boyunca *lokma* (yemek) yapıp dağıtılır; çünkü bu süre içinde ölünün gelip oralarda dolaştığına inanılır. Yine bu süre içinde her gün bir komşuya süt götürülür. Kırkıncı gün ise, süt ile birlikte tas ve bir kaşık bırakılır (Yıldız 2004: 15).

Üç, yedi ve kırkıncı günlerde birtakım uygulamaların yapılması eski Türk inanç ve gelenekleriyle ilgilidir. Eski Türkler, ölenin arkasından aynı günler ile yılında yemek verir, kurban keser, yas tutardı. Bunların yanında erkekler, saç ve kulaklarını keser; kadınlar tırnaklarıyla yüzlerini kanatır, saçlarını yolar, feryat edip ağlardı. Türklerin yas boyunca, karalara büründükleri ve yas çadırına kara bayrak astıkları bilinmektedir. Günümüzde bu geleneğin toplumumuzun her kesiminde küçük farklılıklarla devam ettiği görülmektedir (Eröz 1977: 340; İnan 1995: 89–191, 195–196; Görkem 1992: 157–188; Yıldız 2004: 15).

Çepniler arasındaki ağıt yakma, özellikle ölümü duyurma aşamasında yaygın şekilde kullanılır. Ağıtçı kadınlar, doğaçlama olarak ağıt yakarlar. Öleni yâd edip överler.

Ölenin yaşına, cinsiyetine, ölüm şekline göre yas süresi ve şekli değişir. Yas süresi olarak en yaygını kırk günlük yas tutmadır. Çepniler yas döneminde Muharrem ayındaki yasta olduğu gibi nefsi arzularından uzak kalır, karalar giyer, yıkanmaz, düğüne bayrama katılmazlar. Ölü başında ağıt yakarlar. Ağıtlarda sınır yoktur. Ölenin iyiliklerinden, yaşadıklarından gelişigüzel sesli olarak bahsederler. Ağıt genellikle kadınlar tarafından yakılır.

Siirt'te de İslam dinindeki yasaklayıcı emirlere rağmen üç gün yas tutulur. Ölüm haberi önce ölü evinden yükselen feryatlarla işitilir. Komşular ve haberi işiten akrabalar hemen cenaze evine koşarlar. Olay gece olmuşsa cenaze hemen yıkanır, hocalarla sabaha kadar hatim indirilir. Sabahleyin de camilerde sala verilir, toplanan kalabalıkla tabut cenaze namazı için en yakın camiye götürülür (Siirt).

Elazığ'da hayatı sıkıntılar içinde geçen, genç yaşta ölenlere kadınlar tarafından ağıt yakılır. *Ağıtlarda en çok, "Gün görmeyim", "murat almayanım", çocuklarını koklayamayanım", "gençliğime doyamadım" "ben seni göremedim" ifadeleri kullanılır* (Albayrak vd. 2007: 41).

Osmaniye'de ağıtlar yas evinde söylenir. Buna "*ağıt yakmak*" denir. Genellikle kadınlar ağıt yakar. Ağlama, çok eski bir gelenek olarak ölü evinde bir tören niteliğine dönüşür. Bu gelenek öylesine yer etmiştir ki, ölenin ardından ağıt söylemek zorunluymuş gibi düşünülür. Ardından ağıt yakılmayanlar için "*ölüsü garip oldu*", "*bir ağlayanı yoktu*" denilir.

Ölü evinde bütün kadınlar ölü başında bir halka oluşturur. Ağıtı ölünün yakınlarından biri başlatır. Ağıt yakma işi sıra ile yapılır. Bu geleneğin yaygın olduğu, üç günden kırk güne kadar yas tutulduğu bilinmektedir. Ağıtçı denen kadınların varlığı ağıt yakmanın gelenekselleşmiş olduğunun kanıtıdır.

Osmaniye’de ağıtçı, cenaze evine girerken yüksek sesle ağlayarak dinleyici ortamını hazırlar. Ölü evi de ağıtçıyı “Gördün mü başımıza gelenleri?” diye ağlayarak karşılar. Ağıtçı kendine gösterilen yere oturur. Acı bildiren cümlelerle ağlamaya başlar. Cenaze henüz defnedilmemiş ve yerde yatıyorsa, elindeki mendili ölünün üzerinde sallayarak ağıtını söyler. Mendil yerine ölenin eşyalarından biri de kullanılabilir. Ölü evi ölenin eşyalarını feryatlarla ağıtçının önüne atar. Ağıtçı, “soyka” adı verilen ölü eşyalarını sallayarak ağıt söyler. Ağıt söyleyen kadın soykayı ağıtı bitince diğer bir kadına atar. Ağıt yakma sırası o kadına gelir. Ağıtçı, ağıtlarını “Haydi derdinizi yel alsın” diyerek bitirir. Ağıtçı, ölünün uzak ve yakın geçmişini bugüne getirerek ölüyü de konuşmalarına katarak anlatır (Artun 2005: 5).

Anadolu’nun diğer yörelerinde olduğu gibi, Pazarcık’ta yas, ölüm Hakk vaki olduğunda başlar. Ölenle ilgili yas, ölüm biçimi ve toplumsal duruma bağlı olarak birkaç hafta sürebilir. Bu süre içerisinde “ağıtçı” kadınların, yas yerinde bulundurulmasına dikkat edilir. Yörede ölen kimse için yas tutma süresi kadınlar ve erkekler arasında farklıdır. Erkekler bir hafta on gün zarfında yastan çıkarken, kadınlarda bu süre kırk gündür. Erkekler, yakın dostlarının araya girmesi, teselli etmeleri ve ardından getirdikleri bir berbere yaslı erkeklerin sakallarını tıraş ettirmeleriyle yastan çıkarılırlar. Kadınların yastan çıkma- larını da yakınları sağlar. Onların giydikleri siyah elbiseler yerine, değişik renkte elbiseler giymelerini sağlar, başlarına kına yakar ve böylece yastan çıkarılırlar. Yas döneminde süslenmek, ziynet eşyaları takmak, düğün ve eğlencelere katılmak, müzik dinlemek, banyo yapmak, çamaşır yıkamak gibi şeyler yapılmaz. Bu süre içerisinde ölenin yakınlarının tarihi önceden belirlenmiş düğün, nişan, sünnet vs. gibi eğlenceyi çağrıştıran programları varsa bunlar da ertelenir. Akrabadan olmayan komşular da mümkün olduğu kadar bu süreye uyarlar. Ölenin yakınlarının karalar giyme, ellerine kına yakmama gibi yas geleneklerine Oğuzlarda da rastlanmaktadır. Bu gelenek, Dede Korkut’ta: “Beyrek’in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu, çekti yakasını yırttı. Oğul, oğul diyerek agladı, inledi. Ak perçemli anası agladı, al yanagını çekti yırttı; simsiyah saçını yoldu. Kızı, gelini gülmez oldu. Kızıl kına ak ellerine yakmaz oldu. Yedi kız karesi ak çıkardılar, kara elbiseleri giydiler, Beyrek’in nisanlısı kara giydi, ak çıkardı. Yâr ve yoldasları akı çıkarıp kara giydiler. Kalabalık Oguz Beyleri Beyrek için büyük yas tuttular.” şeklinde anlatılmaktadır (Ergin 1994: 130–131; Karaoğlan 2003: 43).

2.2.4. Taziye

Cenazenin defnedilmesinden sonra ölü evindekileri teselli etmek için mezarlıkta veya eve gelerek baş sağlığı dilenir. Buna “taziye” denir. Yas evine gelip gitmeler bir süre devam eder. Bu uygulamalar da yörelere göre farklılıklar gösterir.

Çukurova’da cemaat mezarlıktan dönünce ölü evine “taziye” ziyaretinde bulunur. Ölü evine yedi adım uzaklıktaki bütün komşular evdeki suları dökerler. Taziye ziyaretlerinde gelenlere özellikle Çukurova’nın doğu ve iç kesimlerinde “gümgüm” denilen büyük cezvelerle pişirilen kahve ikram edilir. (Kadirli, Kozan, Dört Yol, İskenderun) (Yardımcı 1993: 4).

Tunceli Karaköy’de “taziye süresi” genellikle üç gündür. Bu süre, ölen kişinin yaşına ve statüsüne göre değişebilir. Genç veya toplumsal saygınlığı fazla olan birisi ise, taziye süresi uzayabilir. Ölü yakınları bu süre içinde hiçbir işle meşgul olmaz, sadece taziyeleri kabul ederler. Buna “taziyeye oturmak” adı verilir. Komşular, bu sürede, ölünün yakınlarına her türlü yardımda (yemek yapıp ölü evine götürmek gibi) bulunurlar (Keskin 2003: 115–130).

Siirt’te defin gününün gecesinden itibaren üç gün süren “helete” ve ziyaretler yapılır. Bu adetler camide uygulanır. Buna göre camiye dört ikindi, üç sabah olmak üzere yedi ziyaret yapılır. Ziyaretlerde hafızlar Kur’an-ı Kerim okur. Gelenler bağdaş kurarak dinlerler. Ancak günümüzde bu adet terk edilmeye başlanmıştır, sadece akşam namazından sonraki “helete” âdeti devam etmektedir. Bu törende “helete” ayeti ile başlayan (İnsan) Sure-i Celilesi ve bazı küçük ayetler okunarak dualar edilir. Yatsı namazını kılan cenaze yakınları topluca yas evine giderler ve kısa bir süre oturur, sonra dağılırlar.

Üç gün süren *helete* ve ziyaretlerde eve gelenler ölünün yakınları tarafından kapıda karşılanır. Taziye gelenlere bir şey ikram edilmez. Yalnız *helete* sonunda camiden ayrılanlara kapıda sigara ikram edilir. Bunun dışında kadınlar da üç gün süreyle taziye giderler. (Siirt)

Okuma işi bittikten sonra ölenin yakınlarına, mezarlıkların hemen çıkışında oturularak taziye verilir. Buradaki kalabalık dağılmadan nerede "*taziye oturulacağı*" ve taziye evinin nerede olduğu duyurulur. Bir yer taziye evi olarak kiralanabilir. Defin törenine katılanların taziye evine gitmesi ölenin ailesi tarafından beklenir (Albayrak vd. 2007: 39).

Cenazenin defninden sonraki günden itibaren üç gün taziye oturulur. Dördüncü, beşinci günlere de sarkabilir. Taziye günlerinden sonra da eve taziye için gelenler olur. Kadınlar kendi aralarında kırk gün taziye otururlar. Taziye evlerine gelenler Kur'an-ı Kerim'den bir bölüm veya sadece el-Fatiha diyerek üç İhlâs ve bir Fatiha Suresi okurlar. Eğer gelenler hiçbir şey demeden otururlarsa evden biri "el-fatiha" diyerek dua edilmesine aracılık eder. Cenazenin kalktığı gün eve güzel kokular dökülür. Gül suyu tercih edilir.

Bugün itibariyle sadece erkekler taziye evlerinde, kadınlar ise ölü evinde taziye oturmaktadırlar. Kadınlardaki taziye gelenlere kahve ve çay ikram edilir. Cenaze sahipleri taziye boyunca saç sakal tıraşı olmaz, süslü elbiseler giymezler. Taziye evinin önünden geçenler laubali hareketlerden sakınırlar, yüksek sesle konuşmazlar. Ölenin iyi hallerinden bahsedilir, kötülüğü konuşulmaz. Ölenin kırkına kadar kız isteme, nişanlanma, düğün, sünnet düğünü gibi törenlerin yapılmamasına dikkat edilir. Ölünün elli ikisine kadar cenaze sahipleri kız istemez, onlardan kız da istenmez. Ölünün kırkı çıkınca ya kadar düğün yapılmaz. Eğer önceden bir tarih belirlenmişse değiştirilir. İlla ki düğün yapılacaksa cenaze sahiplerinden izin alınır ve düğün çok sade olur (Albayrak, vd. 2007: 39–40).

Elazığ'da ölü evinin ilk bayramı, "*kara bayram*" ya da "*karalı bayram*" olarak adlandırılır. Bayram kutlanmaz, başınız sağ olsun denir. Ölenin ruhuna Fatiha suresi okunur. Cenaze sahipleri yeni elbiseler giymezler. Son zamanlarda bu adet de yavaş yavaş unutulmaktadır (Albayrak, vd. 2007: 40).

2.2.5. Iskat /Devir

Bazı yörelerde ölenin günahlarının affı için devir denilen dinî bir tören yapılır. Bu törenin amacı, ölen kişinin öte dünyada rahat etmesini sağlamaktır. Törene "*devir*", "*iskat*", "*kefare*" ve "*dardan indirme*" gibi adlar verilir.

"*Iskat*", düşürmek; "*devir*", döndürmek, çevirmek anlamındadır. Dinî anlamda, kişinin sağlığında yerine getiremediği namaz, oruç, kurban, adak, kefare gibi ibadetlerinin, vefatından sonra fakirlere fidye ödenerek düşürülmesine iskat denilmektedir. Bu maksatla ayrılan meblağın yeterli olmaması durumunda uygulanan yöntem de devir denir.

Bir örnekle açıklamak gerekirse: Mesela bir yıllık namaz borcu olan kimse ölürse, bir aylık namazı vitirle birlikte 180 vakit, bir yıllık namazı ise 2160 vakit eder. O yılın fidyelerini 6 lira kabul edersek bir aylık namaz fidyesi, 1.080 lira olur. Iskat için yalnız 1.506 lira ayrılmışsa, bu meblağ on fakire 108'er lira olarak hibe edilir. Fakirler aynı parayı tekrar, ölünün mirasçısına bağışlarlar. Bu bağışlama 10 defa devredildiğinde, bir yıllık namaz fidye tutarına ulaşılır. Kişinin ne kadar kaza borcu olduğu bilinemeceği için ihtiyatlı davranılır. Sorumlu olduğu bütün yıllar hesaba katılarak devir yapılır. Şöyle: Ölen kişi erkek ise on iki, kadın ise dokuz yaşından sonraki yaşadığı yıllar hesaplanır. Bu zaman içinde namazlarını kılmış olsa bile, bunların kılınmasında noksan bulunacağı düşüncesi ile bu müddet içindeki namazları için fidye verilmesi tercih edilir. Mesela, ölen bir erkeğin ömrü yetmiş yıl olsa, bunun elli sekiz senesi için her namaz karşılığında bir fitre miktarı fidye verilir veya devir yapılır.

Namaz fidyelerinden sonra; oruç, kurban ve yemin kefareti için de tekrar “devir” yapılır. Nafile olarak başlanıp bozulduktan sonra kaza edilmemiş namazlar, adanmış fakat kılınmamış namazlar ve yine adanmış ama kesilmemiş kurbanlar için de bir miktar devir yapılır.

Kısacası devir ve ıskat, bir Müslüman'ın sağlığında çeşitli nedenlerle tutamadığı oruçları, kılamadığı namazları ve yerine getiremediği yeminleri için bir fakire fidye verilmesi şeklinde özetlenebilir ama bu eylem bir ritüel halinde yapılır. “Ölenin yaşından -erkekse on iki, kadınsa dokuz yıl- indirilerek hesaplanan para bir çıkın içinde halka halinde hazır bulunan yoksullardan birine, ölenin mirasçılarında ya da vekillerinden biri eliyle verilir. Yoksul kimse parayı aldıktan sonra “aldım, kabul ettim” diyerek geri verir. Bu işlem ölenin oruç borcu bitinceye kadar sürdürülür. Ardından aynı işlem ölenin namaz borcu ve söz verip de yerine getiremediği yeminler için de -para verilen yoksullar değiştirilerek- yapılır (Örnek 1979: 59).

Devir-ıskat uygulaması, aslında öteki hayat ile ilgili inancın bir göstergesidir. Bu uygulamanın ilk şekli ölünün defni esnasında yapılan eylemler ve onunla birlikte gömülen eşyalarıyla karşımıza çıkmaktadır. *Türkler ölümden sonraki hayata yine bu dünyadaki gibi devam edileceği inancına sahip oldukları için en kıymetli eşyalarını, savaş aletlerini ve atlarını da ölü ile birlikte gömerlerdi (İnan 2000:130-189).*

Namaz fidyelerinin tamamını bir fakire bir günde vermek caizdir. Fakat oruç ve yemin kefareti böyle değildir. Bu fidyeler bir günde bir şahsa ancak bir tane verilebilir, toptan verilemez. Ya da ayrı ayrı kişilere verilir.

Mersin, Adana ve İskenderun'da zaman geçirmeden ölenin ıskatının verilmesi, hayrının yapılması gerektiğine inanılır. Ölenin giyecekleri hemen yoksullara verilir, bu giysilere “soyka” denir (Yardımcı 1993: 4).

Siirt'te ıskat töreni, cenaze namazı kılındıktan sonra camide yapılır. Bir mendilin içine ıskat için çıkarılacak paranın on misli yerleştirilir. Ölenin yaşına göre eşit sayıda sıralanan cemaat arasında tek tek dolaştırılır. Bu dolaştırma sırasında mendili bir kişi taşır ve herkese hibe ederek tekrar hibe alır. ıskat için çıkarılan paralar, imama, müezzine, fakirlere ve cemaate dağıtılır. Bu bir nevi keffaredir. Camide dağıtılan ıskat paralarından ayrı olarak “şeyle” için (cenazeyi kaldırmak) çıkarılan diğer paralarla, mezarlıkta okunan Kur'an-ı Kerim için; imam, hafız, cüzleri taşıyan çocuklar ve talkın veren hoca için de ayrı ücret ödenir. Mezarlıktaki dinî merasim bitince ölenin işyeri veya evine gidilir. 5-10 dakikalık ziyaretten sonra baş sağlığı dilekleri iletilir ve cemaat dağılır. (Siirt)

Rize'de de “devir” töreni uygulanır. Ölen bir Müslüman'ın sağlığında, çeşitli nedenlerle, tutamadığı oruçları, kılamadığı namazları ve yerine getiremediği yeminleri için bir fakire fidye verilmesi gerekmektedir. Bu işleme devir ya da ıskat denmektedir. Bu işlemin yöredeki yapılışı şöyledir: Ölü evde yıkanmaya başladığında devir de başlar. Okuma bittiğinde cenazenin yıkanması da biter. Devir yıkamayla birlikte başlar, yıkama başlayınca hoca haber verir, devir de başlar. Okuma bittikten sonra asıl devir başlar. Ölünün bir akrabası cüzdanını ortaya atar, hoca cüzdandan para alarak mendile saçar, hocalar dizilir, devir başlar. O para dua ile elden ele hocalar arasında devredilir. Bu şekilde iki, üç devir olur, daha sonra sıra para dağıtmaya gelir. Devir miktarı ne kadarsa para; 73 veya 77 zarfa taksim edilir. Cemaat ordayken imam o zarfları fakir fukaraya ve yaşlılara dağıtır. Devir ölünün kefareti, günahlarının af olması için yapılmaktadır. Cenaze musalla taşındayken helallik alınırken, imam; “bunun alacağı olan vereceği olan söylesin” der. Orada söylenmez ama daha sonra söylenir. Kimse ölüsünün borçlu göndermek istemez, mutlaka var olan borçlar ödenir (Kabataş 2006: 83-84).

Türklerin ölümden sonraki hayatla ilgili inanç ve uygulamaları Anadolu coğrafyasına taşınırken değişikliklere uğramış, İslâm dininin ahiret anlayışıyla şekillenmiştir. Ölümden sonraki hayatla ilgili ölü için yapılan son hazırlık, devir ve ıskat diye adlandırılan bir ritüelin ortaya çıkışına da sebep olmuştur (Ersoy 2002: 96).

Alevi topluluklarında bu işlemin adı "*dar çekmek*"tir veya "*meyyit cemi*"dir. Bunun için "*ölü dâr erkânı / dârdan indirme ayini*" yapılır. Dâr çekmenin Hz. Âdem'den kaldığına inanılır. İnanca göre vefat ettikten sonra dârı çekilmeyen kişi, mezarda huzursuz ve sıkıntılı bir hâlde kalır. Bu ayin, günümüzde düşkün olmayan herkes için yapılmaktadır. Düşkün olan kişi için sadece biçimsel olarak cenaze namazı kılınır ve toplumdan rızalık alınmadan defnedilir.

Bu ayinde dede ile beraber ayine katılan herkes önce abdest alır. Ardından ayinin yapılacağı meydana *süpürgeci* (*seyyid-i ferrâş*) gelip sembolik anlamda meydana temizler. Daha sonra yine ayin-i cem hizmetlerinden biri olan *sakka suyu* (*Selman suyu*) gelir, herkes bu su ile elini yıkar; böylece *tarikât abdesti* de alınmış olur. Beraberinde meydana *beyaz bir seccade* veya *beyaz bir çarşaf* serilir. O anda ölen kadınsa iki kadın bir erkek; ölen erkekse iki erkek bir kadın olmak üzere ayakta "dâr"da durur, *Dâr-ı Mansur'a* dikilirler. Burada dede, ölen şahıs adına akrabalarını sorgular. Üç kez duasını tekrar eder. Ayine katılanlar da, yine üç kez "*eyvallah*" derler. Bunun üzerine dede, "*Allah da sizden razı olsun*" der ve arkasından, "*Ölen adına incinmiş, gücenmiş kimseler varsa dile gelsin, bile gelsin, hakkını talepylesin; Allah Eyvallah*" der.

Bazı yörelerde, kadınlar için dâr ayini yapılmaz (Yıldız 2004: 205). Bazı yörelerde, ölü için yapılan dâr ayini ile ilgili olarak, Hallâc-ı Mansur'dan hareketle *Dâr-ı Mansur* ifadesi kullanılır.

Bu işlemde sonra dârı çekilmiş olan kişi aklanmış olur. Böylece ölenin üzerinde kul hakkı kalmadan Hakk'a yürüdüğüne inanılır. Bu can, artık öbür dünyada darda ve sıkıntıda kalmayıp rahatlamıştır.

Dârdan indirme ayini, değişik yörelerde, defin günü, definden önce, definden sonra, müsait olunan sonraki bir günde veya haftasına veya kırkıncı günde de olabilmektedir (Yıldız 2004: 15).

2.2.6. Anma Günleri ve Bunlarla İlgili İnanç ve Uygulamalar

2.2.6.1. Ölü Yemeği (Aş Verme Geleneği)

Defin töreninden sonra bir uygulama da ölü yemeğidir. Bütün bu uygulamaların en önemli bölümünü oluşturan bu yemek ölenin öte dünyada da yeme içmeye ihtiyacı olacağını vurgulamaktadır. Bir taraftan da ölüm olayına eşlik eden geçiş törenlerinin halk arasındaki uygulanışını göstermektedir. Bunların uygulanmaması halinde ölenin ruhunun geride bıraktıklarını rahatsız edeceğine inanılmaktadır.

Yemek verme uygulamalarından ilki mezarlıkta defin günü yapılan uygulamadır. Bundan mezarlıklar çevresindeki uygulamalar kısmında bahsetmiştik. Asıl ölü yemeği daha sonra yapılan asıl büyük yemektir.

Çukurova bölgesinde cenaze defnedildikten üç gün sonra helvası yapılır, yedi gün sonra yemek verilir ve mevlit okutulur, kırkıncı gün lokma dağıtılır. Üçüncü gün can helvası yapılmazsa ölünün ağzının köpüğünün gitmeyeceğine ve ölünün muzdarip olacağına inanılır (Yardımcı 1993: 4).

Elazığ'da ölünün defnedilmesinin hemen ardından un helvası yapılmasının sebebi ölüm kokusunun gitmesi içindir. Helvayı orada bulunan kadınların hepsi karıştırır. Her karıştırışta üç İhlâs, bir Fatıha Suresi okuyup ölünün ruhuna bağışlarlar. Pişirilen helva hanımlar arasında yenir ve dua edilir (Albayrak, vd. 2007: 38).

Tunceli Karacaköy'de, definden sonraki belli günlerde yapılan işlemlerden ilki, "hayır yemeği" uygulamasıdır. Bu uygulama, ölü evinin üçüncü günden başlamak üzere kırkıncı güne kadar her akşam ayrı bir evde genellikle fakirlere yemek götürmesi şeklindedir (Keskin 2003: 115–130).

Bu yöredeki uygulamalar, ölünün defnedilmesinden sonraki üçü, yedisi, kırkı gibi belli günlerde yapılır. Bunlardan ilk tören "*üç yemeği*"dir. Buna "*can aşısı*" da denir. Cenazenin defninin üçüncü günü komşulara ve konuklara verilen yemektir. Eğer ölü evinin durumu uygunsa kurban da keser.

Türk kültüründe, ölüm olan evde o gün kurban kesilmesi ve bu hayvanın etiyle yapılan yemeklerin cenaze törenine katılanlara ikram edilmesi çok eski ve yaygın bir gelenektir. Günümüzde Anadolu'nun pek çok yerinde bu uygulama devam etmektedir. Kazak, Kırgız, Tuva ve Sagay Türkleri gibi pek çok Türk topluluğunda, ölenin ardından bir hayvanın kurban edildiği görülür (İnan 1995: 183–200; Aça 1999: 25; Yıldız 2004: 11).

Yemeğe katılan konuklar da ölü evine ekmek, çay, şeker, vs. gibi yiyecekler getirirler. Bunlara "lokma" denir. Yemekten sonra dualar edilir. Ölene Hak'tan rahmet dilenirken kalanlara da sabırlar dilenir. Aynı gün, öbür dünyada yolunun aydınlık olması dileğiyle ölünün mezarının üstünde mum yakılır.

Ölümü takip eden "kırkıncı gün"de "*mevlit okutulur*" ve mevlide gelenlere "*kırk yemeği*" verilir. Bu bölgelerde kırkıncı "ölünün etinin kemikten ayrıldığı gün" olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ölünün "kırkıncı gün"ünde yakın akrabaları ile komşular "kırk yemeğine" çağırılırlar. "Kırk yemeğine" gelenler de ölü evine yiyecekler getirirler. Evde ölenin ruhuna bir mevlit okutulur, yemekler yenir, yemek duasında bulunulur. Mevlide katılanlar topluca mezara giderler, dua ederler ve yanlarına aldıkları yiyecekleri orada bulunanlara dağıtırlar.

Karacaköy'de, "ölünün yıl dönümü" nedeniyle "*hayır yemeği*" de verilir. Genellikle ölümü takip eden her yıl, ölümün yıl dönümü münasebetiyle, komşulara "hayır yemeği" adı altında bir yemek verilir. Ölü sahibinin maddî durumu elverişli ise hayvan boğazlanır. Ancak, ölü sahibinin maddî durumu iyi değilse sadece yemek ikram edilir. Yemekten sonra cemaat, dede önderliğinde ölen canın ruhunun razı olması, kesilen kurban ve yenen yemeklerin kabul olması için yemek duası yapar (Keskin 2003: 115–130).

Ölünün üçü, yedisi, kırkı ve yıldönümü ile ilgili tören ve ritüeller, genellikle eski Türklerde yaygın olan inanış ve uygulamaların, özellikle de *ölü aşı* denen geleneğin bir devamı olarak karşımıza çıkmaktadır (İnan 1987/I: 121–122). Ayrıca bazı uygulamaların da eski Türklerde mevcut olduğu anlaşılmaktadır (İnan 1995: 183–186, 189–190; İnan 1987/I: 422; Radloff 1994/II: 142). (Yıldız 2004: 16).

Diğer bazı köylerde *elli ikinci günün* gecesinde ölünün etinin kemiklerinden ayrıldığı inancıyla Kur'an okunur, helva yapılır ve yemek verilir. Ölünün en çok sevdiği yemekler yapılır. Olabildiğince çeşitli yemek hazırlanır ve tüm köylü çağırılır. Yemekten sonra da içecek ikram edilir. Bu yemeklerde koç ve horoz kesilmesi gerekir (Selçuk 2004: 212). Ölünün mezarı, ölünün yıl yemeğinden sonra yapılır. (Yıldız 2004: 16).

Bunun yanında *ölenin yılı* dolduğunda son kurban kesilir, Kur'an ya da *mevlit* okutulur ve sevabı ölenin ruhuna bağışlanır. Mevlitte hazır bulunanlara yemek verilir (Yıldız 2004: 16).

Komşular hem ölü evindekileri teselli ederler hem de geleni gideni ağırlarlar, uzaktan gelenlere yemek verirler.

Ölü evine komşu ve akrabalar, taziyeye gelenlere ikram edilmek üzere yemek getirirler. Taziye süresince ölü evinde yemek pişirilmez. Gelen yemekler aynı güne yığılması diye yemek getirenler aralarında anlaşır, sırayla getirirler (Albayrak vd. 2007: 39).

Ölümden sonra bazı bölgelerde yedisinde, ama her bölgede özellikle kırkıncı ve elli ikisinde yemek verilir. Fakirlere yardım edilir. Mevlit ve Kur'an-ı Kerim okunur, hatim indirilir. Kırkıncı gününde ve elli ikinci gecesinde ölü helvası dağıtılır. Yakın akrabaların ve komşuların açtığı "*Fetir Ekmeği'ne*" sarılıp verildiği de olur. Un helvası olabildiği gibi son zamanlarda hazır tahin helvası da dağıtılmaktadır. Ölen kişinin etinin kemiklerinden elli ikinci gününde ayrıldığına inanıldığı için elli ikinci gecesini duası okunur (Albayrak vd. 2007: 40).

2.2.6.2. İlk Gecesi, Üçü, Yedisi, Kırkı, Elli ikisi, Yıl Dönümü

Belli günlerde yapılan uygulamaların bir kısmını, İslam öncesi geleneksel Türk dinî inanç sistemi içinde yer alan bazı uygulamalar oluştururken, bir kısmını da İslam dini ve onun etrafında şekillenen âdet ve inanışlar belirlemektedir.

Anadolu'da ölüyü anma ile ilgili inanç ve uygulamalar, İslam kültürü çerçevesinde daha belirgin bir hal almıştır. Ülkemizde ölüyü anma günleri değişik adlar almakta, İslami geleneğe göre gerçekleştirilmektedir. Şimdi Anadolu'da yaygın olan anma günlerine bir bakalım.

İlk Gecesi: Ölünün defnedildiği günün ilk gecesinde tanıdıklar geldiği, akşam namazı ile yatsı arasında Kur'an okunup dua edildiği, mevlit okutulduğu için bu geceyi de anma günlerinden kabul edebiliriz. Bu gece, -bazı farklı uygulamaları saymazsak- ölü evindekiler yemek hazırlamazlar, bu işi komşular yapar. Bu gece aynı zamanda başsağlığı dileme zamanıdır.

Pazarcık'ta ölümü haber alan yakınları ve komşuları ölü evinde toplanırlar. Gelenlerin bir kısmı cenaze ve definle, mezar işiyle ilgilenirken bir kısmı da yemek hazırlığına girer. İlk gün genellikle cenaze evi adına komsuları bir büyük baş hayvan keser, yemekler yaparlar. Yas evine gelenlere ikram ederler. Aynı gün ölenin yakın akrabalarından olanlar ölü evine en az bir olmak üzere küçükbaş hayvan ya da hayvanlar gönderir. Bunlar, kırk günlük yas süresi içinde ara ara kesilir, taziyeye gelenlere ikram edilir. Taziyeye gelen akraba olmayan kimselerden de küçükbaş hayvan getirenler olmaktadır. Ölü evine eli bos gelme âdetinin olmadığı yörede fakir olan kimseler de durumlarına göre küçük bir hediye getirirler (Karaoğlan 2003: 44).

İlk Cuma: Defin törenini takip eden ilk perşembe akşamına bu ad verilir. Bu gece de ilk gecede benzer uygulamalar gerçekleştirilir. Misafirlere ikram için yiyecek ve içecekler hazırlanır. Bu hazırlığı cenaze evindekiler yapar. Bazı aileler, bu günden sonra yastan çıkarlar.

Ölümden sonraki ilk cuma akşamı, bazı köylerde kurbanla beraber mevlit yapılır, buna *Cumali* denir. O gün, defin işleminden sonra ölenin mezarının ilk defa ziyaret edildiği gün olup bazı köylerde bu ayın, *ölenin yedisi* olarak kabul edilir (Yıldız 2004: 15).

Üçü: Balıkesir Çepnilerinde üçüncü ve yedinci günlerde hayvan kesmek, yemek vermek çok yaygın değildir. Bunun yerine üçüncü ve yedinci günlerde lokma dökülür veya hamur işi yiyecekler yapıp dağıtılır. Ölünün üçüncü gününde yapılan lokmayla ölünün ağzının açılacağı düşüncesi yaygın bir inanıştır. Böylece ölü diğer günlerde yapılan yemeklerden yiyebilecektir (Şahin 2006: 73). Aydın'da da ağız açımı vesilesiyle börek dökülür. (Börek; lokma hamurundan, halka şeklinde, bazen de susama bulanarak yağda kızartılarak yapılır) Ölenin ruhunun ocağa sinen yağ kokusuna geleceğine inanılmaktadır. Bu sebeple uygulamaya "yağ kokutma" da denilir (Pervin Ergun, 2010, Kuyucak/AYDIN).

Defin işleminden sonraki üçüncü gün yapılan anma törenidir. Definden sonra ilk defa üçüncü günde mezar ziyaretine gidilir. Bu ziyarete ölenin yakın dostları ve akrabaları katılır. Bu arada gelen kadınlar, ölen için ağıtlar yakarken, erkekler de mezarın etrafını düzeltip üzerine toprak ilave etmekle meşgul olurlar. Mezarlığa öğleden önce gidilir. İkindiye kadar kalınır. Buraya getirilen yemeğe "*üçüncü gün hayrı*" denir. Mezarlığa gelenlere yemekten birer lokma ikram edilir. Ayrıca özellikle ağız tatlandırıcı şeker, baklava, lokum gibi şeyler götürülür. Götürülen yiyeceklerden bir miktar da mezarın üzerine bırakılır ve tören sona erer (Karaoğlan 2003: 44). Aynı uygulamanın, Afganistan Kazak Türkleri arasında da yaşatıldığı görülmektedir (Turan 1986: 309).⁹

Ölümün üçüncü gününde yapılan bu törenler dışında, üç rakamı etrafında gelişen inanç ve uygulamalar da vardır. Mesela: ölenin odasının gece gündüz üç gün süreyle aydınlatılması; ölü evinde yemek yapılan kazanlar yanında ölü suyu ısıtılan kazan da dâhil hepsinin üç gün boyunca dışarıda ters çevrilerek konması, bu süre zarfında bunlara dokunulmaması; ölü yıkayacak suyu ısıtmak için yakılan

9 Bu uygulamalar, ayrıca Abakan Tatarları, Beltirler ve İran'daki Şahseven Türkmenlerinde de aynıdır. Bkz. Wilhelm, Radloff, *Sibirya'dan II, Çev. Ahmet Temir, İstanbul, 1994, s. 142; Mehmet, Eröz, Türkiye'de Alevilik-Bektasilik, Ankara, 1990, s. 339-340.*

ateşin üç gün süreyle yanık tutulması, ölenin çamaşır, yatak ve yorganının üç gün süreyle dışarı çıkarılarak avluda tutulması, eve alınmaması; cenaze namazı kılarken üç sıra halinde saf tutulması; cenaze alayına katılmayanların cenaze ardından en az üç adım atması, ceset yıkanıp tabuta konduktan sonra tabutun üç kere yere bırakılıp kaldırılması gibi... Bu uygulamaların ve üç rakamının Moğollarda da önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Barthold; ölümü üzerine Cengiz Han için üç ay ağıt yakıldığını, cenaze alayının ölümün üçüncü gününde hareket ettiğini, mezara üç gün yiyecek gönderildiğini, ölünün sevgili ve kölesine üç defa işkence edildiğini anlatır, Moğollarda üç sayısının dikkat çekici olduğunu vurgular (Barthold 1987: 377).

Haftası/Yedisi

Definden yedi gün sonraki günde yapılan uygulamalardır. İlk gecesi veya ilk cumasında yapılanlar gibi bir anma günü yapılır.

Çepnilerde de vefatın üzerinden geçen üç, yedi, kırk, elli iki gibi zaman dilimleri önemlidir. Bu inanış ve uygulamalarda belirli bir sıra ve sürenin seçilmiş olması, belirli aralıklarla yapılan işlemlerin bir yıl sonra yapılmaması, ölen kişinin bu dünyadan kademe kademe ayrıldığını, bir yılın sonunda ise bu dünya ile bağlantısını kestiğini ve diğer âlemdeki hayatına bağlandığını göstermektedir (Aça, 1999: 26).

Kırkı

Definden kırk gün sonra yapılan, tamamen cenaze sahibi tarafından düzenlenen, daha geniş çapta uygulamaları olan anma günüdür. Çağrılan konuk sayısı da daha fazladır. Birçok kimse, bu günden sonra yastan çıkar.

Karacaköy'de *kırkinci günde* kurban kesilerek mersiye veya dualar okunur ve lokma verilir. Bu yemeğe *kırk yemeği* de denir (Yıldız 2004: 15). Tahtacılar arasındaki inanışa göre ölü, yedi ile kırkinci gün arasında *dârda* bekler. Kırkinci gün verilen yemekten sonra ölü, *dârdan* iner, vücut kemikleri eklemelerinden ayrılır. Bu inanç sebebiyle bu tören, ölü için verilen en önemli yemek ziyafetidir (Yıldız 2004: 15).

Balıkesir Çepnilerinde kırkinci günün inançları, özel bir yer edinmiştir. Ölünün anma törenine en büyük katılım "*kırk aşısı*"nda diğer adıyla "*kazan hayrı*"nda gerçekleşmektedir. Ölü evinin düzenlediği kırk aşında kurban kesilir, bunun etyle yapılan yemekler gelen kalabalık topluluğa ikram edilir. Bu yemeklere ölen kişinin çevresindeki pek çok kişi katkıda bulunur. Ölüm sonrası baş sağlığı için cenaze evini ziyarete gidenler, mutlaka yiyecek içeceklerle ilgili bir hediye götürürler. Gelen bu hediyeler, ölünün kırk aşında kullanılır. Maddi imkânları izin vermeyenler ölünün kırkında veya elli ikisinde herhangi bir yemek tertip etmezler (Şahin 2006: 73).

Kırkinci gün, dinî ve geleneksel uygulamaların yapıldığı anma günüdür. Ölenin unutulmadığı, hâlâ canlı olarak yaşatıldığı bir gündür. Çepnilerde kırk günlük yas süresi içinde her akşam bir başka komşuya yapılan yemekten bir tabak yemek, bir adet ekmek ve bir bardak su verilir. Bu kırk gün içinde cuma akşamları "*hayır yemeği*" denilen yemekler yapılır, komşulara dağıtılır. Definin kırkinci akşamı cenaze sahipleri, kurban keserler. Kırkinci gün, kadın, erkek, çocuklar ve davet edilen akraba ile dostlar hep birlikte mezarlığa gidilir, burada yemekler yenir, "lokmalara" dağıtılır, ölenin hatırası yad edilir. Bundan sonra ölenin mezarı başına şeker, bisküvi, tatlı ve bu özel gün için yapılan yemekten bir tabak yemek bırakılır, böylece kırk töreni tamamlanır. Bütün bu uygulamaların Orta Asya Türk topluluklarında önemli bir "*kült*" olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. *Beltirlerde ilk ölü aşının definin üçüncü günü verildiği, bu törene fazla kalabalığın toplanmadığı, fakat definin yedinci günü bütün oba halkı, kadın ve erkek herkesin toplanıp mezarlığa gittikleri ve orada yiyip içtikleri, aynı töreni ölümün kırkinci günü de tekrarladıkları belirtilmektedir* (Radloff 1994: 142; İnan 1986: 189–190). Yine Uygurlarda da ölünün

kırkınıcı günü “*kırk nezir*” verildiği, (Rahman 1987: 313); Karaylarda ölümün kırkınıcı gününde “*Hazar helvası*” ikram edildiği söylenmektedir (Kalafat 1998: 153).

Ölünün kırkı yuğ töreni gibi kutlanır, bunun kırk rakamı ve etrafında oluşturulan inançlarla ilgisi vardır.

Elli ikisi

Bu da kırkında olduğu gibi yapılır. Bazı bölgelerde ise tam gününde yapmak hoş olmaz düşüncesiyle bu günleri birer ikişer gün geçirip öyle yapmaktadır. Adları yine aynı kalmaktadır. Birçok yerde İslami geleneğe göre yapılır.

Çepnilerde ölünün elli ikisi diye bir inanişaya rastlanmaz (Karaoğlan 2006: 46).

Kara Bayram

Definden sonraki ilk dini bayrama (Ramazan veya Kurban) “Kara Bayram” denir. Ölü evindekiler bu bayramda dışarı çıkmaz, bayramlaşmazlar. Taziyeciler veya ziyaretçiler yas evine gelirler. Bu buluşmada bayram havasında değil, yas havasında geçer. Ev sahibi, bayramlardaki şeker veya tatlı gibi ikramlar vermez, bunlar yerine, çay veya acı kahve ikram eder.

Yıl dönümü

Ölünün yıldönümü gününde, kırkınıcı gününde olduğu gibi çok şümüllü bir anma gerçekleştirilir. Bu günde aile, diğer anma günlerine nazaran daha serbest hareket eder. Birçok kimse, bu günden sonra yastan çıkar.

Anma günleri insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin sağlamlaştırılmasına, düzenlenmesine de katkıda bulunmaktadır. Kederli insanların derdi paylaşılır, teselli edilir, küsler barışır, özellikle fakirlere yardımlarda bulunulur. Temelde ele alındığında bu tür günlerin toplumsal dayanışmayı canlı tuttuğu gözlemlenmektedir.

Bu gelenek Türkler arasında çok eski bir uygulamadır. Eski ve Ortaçağ Altay Türklerinden itibaren bu uygulamaların olduğu bilinmektedir.

Anadolu’da ölünün dinsel törenle ve yemekle anıldığı “üç”, “yedi”, “kırk”, “elli iki”si günlerindeki belli sayılar, gitgide adetlerin içine yerleşip, ana öğe dönuşmüş, dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerinden dolayı onlara önem verilmiştir. Farklı adet ve inanmalarda uygulanarak hayatımızın çeşitli dönemlerinin içerisine yerleşen birçok geleneğin biçim ve işlev açısından özelliğini oluşturan bu tür sayılar, başka halkların folklorunda da bir yer tutmakta ve hangi günü karşılıyorsa o günü kutsal ve töre ili ilgili alanın içine çekmektedirler.

Çepnilerde yıldönümünde yapılan anma ve törenlere “*mezar kaldırma*” adı verilir. Biri öldüğünde mezarı hemen yapılmaz, bir yıl beklenir. Bu tören akşamında cenaze sahipleri tarafından kurban kesilerek hazırlıklara başlanır. Ertesi gün ölenin yakınları, törene ve taziyeye gelenler ölenin mezarı başında toplanır. Burada bir tören yapılır. Yakınları ölenin hatıralarını yâd ederler. Ağıtlar yakarlar. Bu arada, bir iki kişi, mezarın baş ve ayak ucuna geçici olarak dikilmiş taşları sökerler ve yerine yalnızca ölenin adı-soyadı, doğum ve ölüm tarihleri yazılı mezar taşını dikerler. Mezarı temizler, düzeltirler. Daha sonra “*lokma*” dağıtılır, yemek yenir, ölenin ruhuna Yasin ve Fatıha sureleri okunur, böylece tören sona erer. Buradaki kabule göre dul kalanın evlenebilmesi için bir yıl süre geçmesi gereklidir. Bu törenle birlikte bu da dolmuş olur.

Günümüzde, Pazarcık Alevi köylerinde uygulanan ölümün yıl dönümü anmalarına, İslam öncesi geleneksel Türk dinine mensup Beltirlerde de rastlanmaktadır. İnan, bu konuda şu bilgiyi vermektedir. “*En büyük aş törenleri ölümün yıl dönümü münasebetiyle yapılır. Bütün akraba ve dostlar toplanıp mezara*

gelir, mezar üzerine yemek ve içkiler koyarlar, kendileri de yiyip içerler. Ölünün kocası yahut karısı mezarı üç defa, güneşin seyri yönüne göre dolaşır ve “Ben seni bırakıyorum” der, bundan sonra dul kadın veya erkek evlenebilir.” (İnan 1995: 190).

Müslüman olmuş Uygurlarda da ölüm yıldönümünde “aş” töreninin yapıldığını bizzat törene katılan Radloff yazmıştır (Radloff 1994: 273–278).

Günümüzde Uygur-Kazaklarda yuğ töreni ölenin varisleri tarafından gerçekleştirilir. Bu önemli bir görevdir. Bu âdetin kökeni İslam öncesine dayanır. Halife Altay bu törenler konusunda su bilgiyi vermektedir: “As” merasimi, kişinin ölüm yıldönümünde yapılır. Aynı zamanda bu ölünün en son merasimidir. Bu törenle birlikte matem merasimleri sona ermiş olur. Dolayısıyla ölen kişinin dul karısı evlenebilir. “As” merasiminde özellikle at kesilir, at kesmeye gücü yetmeyen aileler, inek veya koyun da kesebilirler. Törenlerde bolca kıymız, çay içilir ve diğer yiyecekler yenilir. Dost ve akrabalar, her konuda yardımda bulunur. Büyük çaptaki “aş” merasiminde at yarışları tertiplenir. Çok kalabalık olur (Altay 1981: 202-203).

2.2.7. Ölünün Eşyaları

Ölünün eşyaları hakkında her yörede farklı uygulamalar yapılırsa da genellikle ihtiyaç sahibi insanlara dağıtılmaktadır.

Uygulama farklılıklarından biri bazı yörelerde hâlâ eski Türk geleneklerinde olduğu gibi ölünün eşyalarıyla gömülmesidir. Bu konudaki bazı uygulamalar şu şekildedir: Adana’da dünyaya doymuş gitsin, gözü doysun diyerek ölünün ağzına toprak konur (Çıblak 2002: 608).

Tahtacılar arasında ise “gözünü toprak doyursun” denir, ölünün gözüne bir miktar toprak atılır (Kalafat 1999: 1133–134). Bu şekilde yapılarak ölünün gözünün geride kalması engellenmiş olur. Anadolu’nun bazı yerlerinde mevta, elbiseleri, yatak döşeği, özel eşyalarıyla gömülmektedir. Sivas’ın bazı köylerinde ölüyle beraber eşyalarının da gömüldüğü, mevsim kış ise üşümemesi için yatak, yorganın ilâve edildiği; Şanlıurfa’da ise yeni gelinlerin ziynet eşyalarıyla beraber gömüldüğü görülmektedir (Çıblak 2002: 608). Bergama’nın köylerinde mezara ölünün eşyaları da konur. Tahtacılar da cenaze, elbisesi giydirildikten sonra kefene sarılmakta ve mezara serilen döşek ya da kilim üstüne yatırılmakta, başının altına da yastık konularak gömülmektedir (Çıblak 2002: 608). Yanına ölünün kıymetli eşyaları da bırakılır. Tunceli yöresinde de benzer uygulamalar görülmektedir.

Bu geleneklere eski Türklerde de rastlanmaktadır. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Orta Asya Hun Türkleri, ölen atalarını, boy beylerini altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örtülmüş tabutla; yine Oğuzlar, ölülerini giydirip kuşattıktan sonra yayıyla, bütün mal ve eşyasıyla gömerlerdi¹⁰. Bu uygulamaların temelinde ölen kişinin öbür dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamak ve bu yolla onu rahat ettirmek düşüncesi yatmaktadır.

Cenaze defnedildikten sonra ölenin giysileri yoksullara verilir. Halı ve kilimler genellikle camilere gönderilir. Ölüyü yıkayanlara para, tülbent, elbiselik, sabun vb. hediyeler verilir. Tabut taşınırken ağır gelirse, bazı ölülerin günahları nedeniyle ağırlaştığına inanılır. (Isparta)

Isparta genelinde, ölünün geride kalan eşyaları yıkanır. Aynı gün evdeki herkes de yıkanır. Ölüye ait eşyalar defin töreninden bir hafta on gün sonra yıkanarak fakir fukaraya dağıtılır. Bazı giyecekler ise hatıra olsun diye saklanır. (Isparta)

Karacaköy Alevî toplumunda da, ölünün geride bıraktığı giyim eşyaları, hayır maksadıyla fakirlere dağıtılmaktadır. Ölümü takip eden üçüncü gün evin dışında bir kazan su ısıtılır. Ölünün elbiseleri içine

10 İnan 1995: 177–184.

atılır. Temizce yıkandıktan sonra ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Bu yıkama işlemine kazanın altında yıkılan odunlar, daha önce, ölünün yıkanması için yıkılan odunlardan arta kalmış olmalıdır. Bu odunlar, hiçbir surette eve sokulmazlar. Bu uygulamanın temelinde, “ölümün öldürücü etkisinden kurtulma” amacı vardır (Keskin 2003: 115–130).

Çukurova bölgesinde ölenin giysileri toplanır, yıkanır; bazı yörelerde fakirlere ve ölüyü yıkayanlara, bazı yörelerde ise en yakın dostuna verilir (Yıldız 2004: 6).

Ölenin ayakkabıları fakir bir kimseye anında verilir. Verecek kimse bulunmazsa biri alsın diye dış kapının önüne bırakılır. İhtiyaç sahibi biri de ayakkabıyı alır. Ölenin ayakkabısının hemen verilmesinin onun kabirdeki sıkıntısını bitireceğine inanılır. Ölünün yatağı hemen toplanır. Çarşafı, kılıfları sökülür, diğer elbise ve eşyalarıyla birlikte yıkanır. Elbiseleri fakirlere dağıtılır. Kullanılmayacak durumda olan ve öldükten sonra üzerinden çıkartılan elbiseleri yakılır. Ölenin elbiseleri genellikle aile dışından ihtiyaç sahibi birine verilir. Tütün tabakası, tespihi, yüzüğü ve köstekli saati gibi eşyaları çocukları tarafından hatıra olarak saklanır (Albayrak 2007: 38).

2.2.8. Ölenin Ardından Hatim İndirme ve Mevlit Okutma Geleneği

Türk kültüründe cenaze törenlerinde verilen yemeklere, zamanla İslâmî anlayışın da etkisiyle Kuran-ı Kerim okumak, mevlit okutmak ve ölenin ruhu için dualar etmek de eklenmiş; fakat bunlar eski uygulamaları tamamen ortadan kaldıramamıştır.

Mevlit, bugün anladığımız şekliyle halkın da katılımı sağlanarak, büyük ziyafet ve şöenler eşliğinde, ilk defa, ilk hükümdar Selçuk Atabeklerinden Muzafferüddin Gökböri zamanında okutulmuştur. Bu törenlerde Türklerin geleneksel kutlama merasimlerinin izlerini de görmek mümkündür (Banarlı 1998: 481). Daha sonraları mevlit, bütün İslâm âleminde yayılmış ve kutlamaların da yapıldığı bir tören haline gelmiştir (Banarlı 1998: 481). Burada İslâm âlemi ifadesi daha ziyade Anadolu sahası ve diğer bazı İslâm ülkeleri için olsa gerek. Çünkü Azerbaycan ve Orta Asya Türklerinde mevlit bilinmemektedir (Bayat 2008: 148).

Mevlit önceleri sadece Hz. Muhammed’in doğumunu kutlamak veya onun meziyetlerini övmek için okunur ve okutulurken daha sonra çok değişik ortamlarda da icra edilmeye başlanmıştır. Anadolu’da mevlit törenleri tamamen dinî bir tören olarak algılanmakta ve bunlara katılmak bir görev olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple mevlit okutmak dinî bir görev haline gelmiş, “doğum” anlamına gelse de dinî bir ritüel olarak ölüm törenlerinde de okunmaya ve okutulmaya başlanmıştır. Aslında Anadolu Türklüğü arasında mevlit İslâm’a kadarki birçok inancı kendi bünyesinde barındırmaktadır. İslâm görüşlerine göre batıl olarak adlandırılan bazı inanç ve uygulamalar, İslâmiyet’ten önceki Türk inançlarının ve uygulamalarının “mevlit” adı altında toplanmış şeklidir. Mevlit törenleri böylece günümüz Anadolu’sunda, diğer Türk topluluklarından daha farklı bir anlam kazanmış, farklı işlevler de yüklenmiştir (Bayat 2008: 149).

Bütün Türk topluluklarında İslâmiyet öncesi dönemden kalma ortak gelenekler ve yapılan uygulamalar İslâmiyet’in kabulüyle birlikte bazı değişimlere uğramış, cenaze törenlerinde yemek verilirken zamanla Kuran-ı Kerim ve daha sonraki dönemlerde mevlit okumak ve ölenin ruhu için dualar etmek gibi İslâmî uygulamalar da eklenerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Diğer Türk topluluklarında rastladığımız yog törenleri yerini Anadolu’da mevlit okutma uygulamalarına bırakmıştır. Bu değişikliği daha çok 15–16. yy.dan sonra görüyoruz. Bu dönemden sonra da yayıldığı gözlemlenebilmektedir. Anadolu’da diğer Türk topluluklarında olduğu gibi ölünün ardından belirli günlerde (1, 3, 7, 40, 52, yıl dönümü) törenler düzenlenmektedir (Örnek 1979: 78). Bu törenlerin en önemli görülen noktası, ölenin ruhunu huzura kavuşturmak için yemek ikram etmektir. “Yemek verme” geleneği Anadolu’nun her yerinde uygulanır. Yemek dışında yörelere göre değişse de helva veya başka yiyecekler ikram etme geleneği de vardır.

Anadolu'daki cenaze törenlerinin diğer vazgeçilmez bir uygulaması da mevlit okutulmasıdır (Örnek 1979: 79). Mevlit töreni, Anadolu'nun her yerinde karşımıza çıkan ortak bir uygulamadır. Neredeyse mevlitsiz cenaze töreni yok gibidir. Ancak Kars, Iğdır gibi Şiiilerin yoğun yaşadığı yörelerde ve Alevilerin yoğun yaşadığı bölgelerde mevlit okutma âdetine pek rastlanmamaktadır. Fuzuli Bayat, Anadolu'da Sünni kesimin uyguladığı bu âdetin belki de bir farklılık arz etmek isteğinden ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir (Bayat 1987: 151).

Aydın'da cenaze toprağa verilir verilmez mevlit okunmaya başlanır ve bu törene "*Toprak Mevlüdü*" adı verilir. Adana'da bu uygulama cenaze evinde üç gün süreyle yapılır, adına "*Toprak Bastı Mevlüdü*" denilir. Ağrı'da ölünün 3., 40. ve 52. günü mevlit okutulur ve yemek verilir. (Kalafat 1996: 25–35). Uşak'ta elli ikinci gün ölünün burun kemiğinin düşeceğine inanılır. Bu kemik düşerken ölen kişi acıları hissetmesin diye "mevlit okutulur, yemek verilir" (Örnek 1979: 79). Anadolu'nun hemen hemen bütün bölgelerinde ölünün kırkinci gününde mevlit törenleri düzenlenmektedir. Bunun dışında ölüm yıl dönümünde, ölünün yakınları maddi durumları iyiyse camilerde veya evlerde ölünün ruhu için mevlit okutmakta, şeker dağıtmaktadır. Bazı bölgelerde ölünün üçüncü ve yedinci günlerinde de mevlit okutulduğu, dua edildiği, yemek verildiği ve helva dağıtıldığı görülür (Örnek 1979: 79–80).

Anadolu'daki cenaze töreniyle iç içe yapılan bu mevlit törenlerinde Türk geleneksel cenaze töreninden izler bulmak mümkündür. Cenaze mevlitleri, klasik mevlit törenlerinden daha farklı uygulanır: Mevlit törenlerinde okunan manzumeler zamanla değişikliklere uğramış, Anadolu'nun değişik yerlerinde bazı âşıkların şiirleri, anonim ilâhiler de okunmaya başlanmıştır. Bu manzumeler, birçok Türk topluluğunda hâlâ devam eden ve çok eski dönemlere kadar uzandığı bilinen cenaze törenlerindeki "koşma" okuma geleneğini hatırlatmaktadır. Özellikle kadın mevlitlerinde bu tür manzumeye daha çok rağbet edilmektedir (Rahman 1996: 116–117; Bayat 2008: 152). Bunlarda belli ezgiler kullanılır, gelenleri ağlatmaya yönelik manzumelerdir. Bu da Türklere İslâmiyet öncesi dönemden beri var olan ağıt yakma geleneğinin dönüşüme uğramış biçimini çağırıştır (Yörükân 2005: 96).

Halk arasında halen mevcut olan bazı Mevlit nüshalarına klasik halk hikâyelerine ait anlatıların da eklendiği görülmektedir. Mesela: "*Hikâye-i Geyik, Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i Kesikbaş*" vs. Buradaki anlatıcılar da tarihî süreç içinde kültürel değişim ve dönüşümün bir örneği olarak karşımıza çıkan "ozan, âşık" tiplemesinin bir yansıması olarak düşünülebilir (Bayat 2000; Üçüncü 2004: 127–141). İslâmiyet öncesi dönemlerde "*ozanların oba oba dolaşarak eski kahramanların menkıbelerini anlatmaları, matem merasimlerinde destan ve türküler söylemeleri*" (Köprülü 1981: 11–243) de bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu yönüyle de mevlitler, bir kültürel dönüşümün göstergesi de sayılabilir (Bayat 2008: 152).

Mevlit törenlerinde Anadolu'nun birçok yerinde yemek ikram edilir. Bu uygulama da İslâmiyet öncesi geleneklerin devamı niteliğindedir. Mevlit törenleri, İslâmiyet öncesi uygulamalardan aş törenlerinin İslâmi kimliğe bürünmüş şeklidir dense yanlış olmaz. Çağdaş Türk topluluklarının tamamında cenaze törenlerinde "ölü aş" adıyla yemek verilmesi ortak bir gelenektir. Bu törenlerin ölümü kabullenme, ölüyü uğurlama vs gibi manevi yönleri yanında sosyal yönleri de vardır. Bu törenler vasıtasıyla açlar doyurulur (ölünün ruhu öteki âleme memnun gider), çıplaklar dağıtılan elbiselerle donatılır (Bayat 2008: 152).

Türk kültüründe en eski geleneklerden biri de "**saç**" âdetidir. Mevlit törenlerinde de bunun ortaya çıktığı görülmektedir. "Saç" kelimesi, mevlit törenlerindeki metinlerde de sıkça karşılaşılan kelimelerdendir. Mevlit töreni sırasında çeşitli otlarla hazırlanmış su, dinleyicilere serpilmekte ve buna "saç" denmektedir (Toygar, 1982). Ayrıca, mevlit törenlerinde "mevlit şekeri" dağıtılması da bir tür "saç"dır. Bazı Türk topluluklarında rastlanan, sütü bir saç nimeti olarak kabul etme geleneği de (İnan 2000: 184) Anadolu'nun bazı yerlerinde "*Sütlü Adak Mevlidi*"nin (Toygar 1982) ortaya çıkmasında etkili olmuştur, denebilir (Bayat 2008: 153).

Kısacası “mevlit” kelime olarak “doğum” anlamında olsa da Anadolu’da cenaze törenlerinin bir adı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Diğer Türk topluluklarındaki yemek (aş) verme töreninin yanına İslâmî uygulama olarak bir de Kuran-ı Kerim okumak eklenmiş, daha sonraları buna da mevlit okuma geleneği eklenmiştir. Bu uygulamaya diğer Müslüman milletlerde rastlanmamaktadır. Bu, dinin onu kabul eden toplumun yaşamına farklı biçimde yansımaları görüşü ile açıklanabilir. Cenaze törenlerinde mevlit okuma geleneğinin diğer Türk topluluklarında ve Alevi geleneğinde görülmemesi, İslami algılayışın farklı boyutlar sergilediğine bir örnek de olabilir.

A. İnan, XII – XIV. yüzyıllarda yaşayan Oğuz boylarının İslamiyet’i yaşayışı ile XVIII. yüzyıl Anadolu Yürüklerinin ve XIX. yüzyılda Kazak ve Kırgızların İslâmîyet’i algılayışının birbirinden farksız olduğunu söyler. (İnan 2000: 470). 16. yüzyılda, İslâm tarihçileri, sosyal bilimcileri ve gezginleri Kazak ve Kırgızları “kâfir” olarak nitelendirirler. Bu tamamen orada mevcut olan İslâm öncesinden kalma uygulama ve geleneklerin “batıl” olarak görülmesine dayalı bir değerlendirmedir. Hâlâ Anadolu’da ve Orta Asya’da ve Balkanlarda, bazı uygulama ve inançlar, İslâm dinine uyarlanmış şekliyle devam etmektedir. Halk, bu uygulamaların kökeninin eski inanç kalıpları olduğunu bile bilmeden, bazı İslâmî yakıştırmalarla da süsleyerek sürdürmüştür. Bunlar da daha çok Sünni Müslümanlar arasında gözlemlenir. Sünniler arasında İslâmî inanç manzumesi içinde kaybolan uygulamalar, Alevilerde İslâm dışı öğelerin baskın olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmıştır (Saydam 1997: 166). Bu yönüyle Türkistan’da yaşayan Türk topluluklarıyla Anadolu Alevî geleneklerinde paralel uygulamalara rastlamak mümkündür.

Bütün bunlar sonuçta Türk Müslümanlığını ortaya çıkarmıştır (Bayat 2000). Bunu cenaze törenlerinde büyük ölçüde korunan kalıntılarda bulmak mümkündür.

Özetle söylemek gerekirse, tarih içerisinde Türk topluluklarındaki cenaze törenleri, bazı değişikliklere uğramıştır. İslâmîyet’in kabulünden sonra bazı İslâmîyet öncesi uygulamaları ortadan kalkarken büyük bir bölümü İslâmî nitelikler de kazanarak günümüze kadar devam etmiştir. Önceleri küçük çapta uygulamalar şeklindeyken daha sonra uygulanışı ve işlevleri genişletilen mevlit törenleri, İslamiyet öncesi dönemin izlerini taşıyan fakat İslami nitelikli törenler haline gelmiştir. Hatta cenaze törenlerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bunda sosyal, kültürel ve coğrafi sebeplerin olduğu kaçınılmazdır. Diğer Türk topluluklarında temeli İslamiyet öncesi döneme dayanan cenaze törenleri geleneksel yapısını bazı değişikliklere uğramakla birlikte canlılıklarını korumaktadır. Hâlbuki Anadolu’da bu uygulamalar büyük sosyal ve kültürel değişimler sebebiyle farklılaşmış ve geleneksel uygulamaların farklı bir biçimi haline gelen mevlitler de bu değişimin bir parçası veya sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İslamiyet öncesindeki cenaze törenlerinde belli günlerde ölünün ruhuna verilen “aş törenleri” İslâmî bir künyeye yaşatılmaya devam etmiş, mevlit okutulmaya başlanmıştır (Bayat 2008: 154).

Mezar başında Kuran okunabilir. Peygamberimiz ölümlere rahmet dilemiştir. Bunlar dinde vardır ama zorunluluk değildir. Gelenek olarak yaşamaktadır.

Ölüm döşeginde Kuran okunması ise hem Müslüman bir insanın canını teslim ederken moralini yükseltip Allah’ın rahmetini dilemek hem de psikolojik destek ile Allah’a bağlılığını hatırlatmak açısından geleneğimizde vardır. Hadiste de bulunmaktadır.

Sonuç

Türkün anlayışına göre cenaze törenleri, ölünün gelecekteki kaderini belirler (Roux 1999: 169). Eğer bu törenler yapılmazsa, ruh göğe zor çıkar. Törenler, bu yeni yolculuk sırasında ve öbür dünyada ruha yol gösterir. Bunun yanında geride kalan akraba ve dostların desteğine sahip olmanın, ölünün güven içinde bulunmasını sağlayacağına inanılır. Kısacası cenaze törenleri, ölen kişinin yeniden varoluşunun temel dayanakları arasında kabul edilmektedir.

Cenaze törenlerinin asıl önemi, toplumsal yapı üzerindeki etkisinde ortaya çıkar:

- 1- Cenaze sahiplerinin yaşadığı acıyı paylaşarak azaltmak.
- 2- Aile dinî inancını ve toplumsal ödevini yerine getirdiği için huzurlu olur.
- 3- Cenazeye katılanlar arasında problem olsa bile unutulur, duygusal bir bütünlük sağlanır.
- 4- Her törende olduğu gibi cenaze törenlerinde de evren tasavvuru derin bir duygu durumuyla yeniden yaşanarak toplumsal bilinç ve hafızada tazelenir.
- 5- Cenaze törenleri, yeni nesillere evren tasavvurunu öğretmenin en iyi ortamıdır. Bütün bu özellikleriyle cenaze törenleri, hem ölen için hem de kalanlar için çok önemli görevlerin yapıldığı ortamlardır. Ölenin ruhu huzur içinde yeni yerine yerleştirilirken, geride kalanlar, bu dünyadaki hayatın geçiciliğinin bilincine bir kez daha vararak, evren düzenine ve toplumsal ilkelere bağlı yaşamının gerekliliğine inançlarını yeniden güçlendirirler.

Ölüm anlayışı, insanın evren tasavvurunu ve insanlarla ilgili anlayışını göstermesi açısından önemlidir. Türklerin insan anlayışının nasıl olduğunu, ölümlü ilgili değerlerden çıkarmak mümkündür. Ölüm bir yandan insanın yeni bir hayata, yeni bir boyuta geçişiyle ilgili iken diğer yandan hayatı da anlamlı hale getirmektedir. "İnsan nasıl yaşmalıdır? Değerleri neler olmalıdır?" sorularının cevabını da ölüm anlayışı belirler.

Aslında ölüm, var olduğumuzu fark etmemizi de sağlar. Ölüm, insanın varoluş bilincine ulaşmasını sağlayan somut bir olgudur. Bu bilinç, insanı, kendisini ifade etmesi veya varoluşunu sağlayan değerleri daha canlı yaşaması gerçeğine götürür. Kişi bütün bunları birleştirdiğinde bedeninin ölümlü olduğunu, bir gün mutlaka öleceğini, değerlerle kendini özleştirmesi gerektiğini kabul etmesi, bir yandan değerlerin özünü kavrama çabasına dönerken, diğer yandan değerlerle tam bir uyum içinde yaşama hayatın amacı haline dönüşür (Bıçak 2004:164).

Bütün bu geleneklerden hareketle denebilir ki, ölüm, hayatın sonu değildir. Vücudu terk eden ruh yaşamaya devam eder. İnsanlar gibi o da yer, içer ve ıstırap duyar. Bu tarz ruh anlayışı, ilkel toplumlarda sayısız âdet ve inancın doğmasına sebep olmuştur.

Anadolu'da ölünün defnedilmesi sırasında da sonraki mezarlık ziyaretleri esnasında da görülen, uygulamaların yanında, daha birçok inanç ve pratik, gelenek ve görenek bulunmaktadır. Bu uygulamalar, yerleşim merkezlerine göre çeşitlilik gösterirler. Hemen hepsinin temelinde ölenin ruhunun öbür dünyaya gidişini kolaylaştırmak, orada rahat ve mutlu olmasını sağlamak; ayrıca geri dönüşünü engelleyerek yakınlarına herhangi bir zarar vermesini önlemek düşüncesi yatmaktadır. Mezarlıkta ölüm sonrası gerçekleştirilen söz konusu uygulamalar, genel olarak İslâmî esaslara bağlı bir şekilde yerine getirilmekle birlikte bunların arasında yer yer İslâmiyet öncesi eski Türk inanışlarına ait kimi inanç ve pratiklerin izlerine de rastlanmaktadır. Ölen kişinin öbür dünyada ihtiyacı olabileceği düşüncesiyle elbiseleriyle ya da bazı özel eşyalarıyla gömülmesi, mezarında yiyeceklerin dağıtılması, başucuna ateş yakılması ya da ağaç dikilmesi vb. inanç ve pratikler, eski Türk âdet ve inanmalarının günümüzdeki izlerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Türk kültüründe cenaze törenleri paylaşım esasına dayalı olduğu için toplumsal dayanışma ve hareketin merkezini de oluştururlar.

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, O. (1962). İptidailerde ölü gömme ile ilgili bazı pratikler ve izahları. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 20, S:3-4, 245-254.
- Aça, M. (1999). Kazak ve kırgız türklerinde defin sonrası bazı uygulamalar ve aş verme (aş toyu). *Millî Folklor*, Sayı: 43.
- Açık, F. (2004). Özbekistan'da defin ve taziye merasimleri. *Millî Folklor*, Yıl 16, Sayı 61, 142-148.
- Aktaş, A. (1999). Alevilerde ölümle ilgili ritüeller, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 11.
- Albayrak, A. ve Arıcı, İ. (2007). Elazığ'da taziye geleneği. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12:2 (2007), 33-44.
- Albayrak, A. (2006). Keçiören caferilerinde ölüm adetleri ve uygulamaları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11:2, 85-93.
- Altay, H. (1981). *Anayurttan anadolu'ya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Araz, R. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Artun, E. (2005). Osmanîye'de ağıt söyleme geleneği ve osmaniye ağıtları. *Karacaoğlan'dan Bela Bartok'a Dadaloğlu'ndan Âşık Feymanî'ye Osmanîye Kültür-Sanat ve Folklor Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Matsa Basımevi.
- http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBİYATI/erman_artun_osmaniye_agit.pdf
- _____. (2007). Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri – Öğretiler – Dinler. http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf.
- Atalay, B. (1985). *Divan-ı lügatı't-türk*. Ankara: TDK Yay.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Barthold, W. (1987). *Türklerde ve moğollarda defin merasimi meselesine dair*. (Çev. A. İnan), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: TTK Yayınları.
- Bayat, F. (2008). Türklerde cenaze törenleri bağlamında mevlid okuma geleneği. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:19, s.147-155.
- Baydemir, H. (2009). Özbekistan'da ölüm adetleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume:4/8, Fall, 662-683.
- Bekki, S. (2004). Türk halk anlatılarında ölüm ruhu motifi. *Millî Folklor*, Yıl:16, C:8, S:62, Yaz 2004, 53-66.
- Bıçak, A. (2004). Türklerde evren tasavvuru ve ölüm anlayışı. *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı: 6, Ekim 2004, 149-172.
- Bozkuş, M. (2000). *Tarihten günümüze sivas yöresinde Alevilik*. Sivas: Vizyon Matbaacılık.
- Cihan, A. (2006). Diyarbakır'da ölüm sonrasında gerçekleştirilen taziye geleneği ve seremoniler. *SBAR D*, Mart 2006, Sayı:7, 1-23.
- Çay, A. H. (1983). *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Çıblak, N. (2001). *İçel tahtacıları, dinî inanışlar ve dinî törenler, halk kültürü, anonim halk edebiyatı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ç.Ü. Adana.
- _____. (2002). Anadolu'da ölüm sonrası mezarlıklar çevresinde oluşan inanç ve pratikler. *Türk Kültürü*, Y.XL. S:474, 605-614.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halk bilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Dıykanbayeva, M. (2009). Kırgız türklerinde ölüm. *Millî Folklor*, 2009, Yıl 21, Sayı: 82, 89-97.
- Dilek, İ. (2008). Altaylardan anadolu'ya bir yemek, bir oyun ve bir ölüm geleneği üzerine. *Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı*. (E. Arıkoğlu, ed.). s. 628-635. Ankara: Akçağ Yay.
- Engin, İ. (1998). *Tahtacılar*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). Türkçede öl- fiili üzerine. *Kafalı Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, A. (1998). Batı anadolu türkmenlerinde ölüm kültürü üzerine. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, S: 6, Yaz, 111-114.
- Ergin, M. (1994). *Dede korkut kitabı 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. (2005). *Orhun abideleri*. (35. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergöneç Akbaba, D. (2008). Nogay türklerinde ölüm ile ilgili inançlar ve ağıtlar. *Millî Folklor*, Yıl 20, Sayı 80.
- Eröz, M. (1990). *Türkiye'de alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: KB Yay.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller. *Millî Folklor*, Yaz, Cilt:7, Yıl:14, Sayı:54, 86-102.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önce türk kültür tarihi ve islam'a giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- (1979). *Türk kozmolojisi (İlk devir üzerine araştırmalar)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

- Eski türklerde ölüm ve ölüm gelenekleri.* (E. Tarihi: 12.05.2015) <http://www.folklor.org.tr/turkish/index.htm>
- Genç, R. (1999). *Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı kırmızı yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Gökbel, A. (1998). *Anadolu varsaklarında inanç ve âdetler*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Gömeç, S. (1997). Tarihte ve günümüzde saha türkleri. *Ankara Ün. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, S: 30, 175–203.
- Görkem, İ. (1992). Türk dünyasında yas törenleri ve ağıtlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, No: 77, Nisan.
- _____. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gumilev, N. (2002). *Eski türkler*. (D. Ahsen Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2007). *Başlangıçtan günümüze türklerin dinî tarihi*, İstanbul: Rağbet Yay.
- Güner Dilek, F. (2007). Altay türkçesinde ölüm kavramını anlatan sözler ve söz kalıpları. *Bilig*, Yaz, sayı 42: 177–190.
- Güzel, A. (1999). *Dini-tasavvufi türk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Isparta gelenekler görenekler.* (Erişim Tarihi: 12.02.2015). www.turkish-media.com/forum/topic/179946-isparta-gelenek-gorenekler.
- İltar, G. (2003). Eski türklerde mezar kültü ve günümüze yansımaları. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S:27, Güz, 11-19.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm; materyaller ve araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- _____. (1987). *Makaleler ve incelemeler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk milli kültürü*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Kalafat, Y. (1994). *Kuzey afghanistan türkleri (özbekler, türkmenler, hazarlar, afşarlar, kazaklar) ve karşılaştırmalı halk inançları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- _____. (1990). *Doğu anadolu'da eski türk inançlarının izleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- _____. (1998). *Kuzey azerbaycan-doğu anadolu ve kuzey irak'ta eski türk dini izleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalaycı Durdu, B. ve Durdu, A. (1998). Geçmişten günümüze ölüm adetleri ve kemaliye köyünde ölüm. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997*, Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları.
- Karaoğlu, H. (2003). Pazarcık yöresi alevilerinde ölüm ve ölü ile ilgili uygulamalar. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, 37–52.
- Kaya, D. (1994). Türk halk şiirinde ölüm sonrası gelenekler. *Milli Folklor*, III (21)-Bahar, 57-63.
- _____. (1999). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kenjeahmetuli, S. (1994). *Kazaktın salt desturleri men adet-gruptarı*. Almatı.
- Keskin, M. (2003). Sarısaltık ocağına bağlı aleviler'de ölüm ile ilgili inanç ve ritüeller (tunceli karacaköy örneği). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:15, 115–130.
- Kocasavaş, Y. (1998). Türkçenin tarihi dönemlerinde ölüm kavramının ifadesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 29, İstanbul.
- Köprülü, F. (1981). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ligety, L. (1986). *Bilinmeyen iç asya*. (Çev. S. Karatay). Ankara: TDK Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî menâkıbnâmelerinde islam öncesi inanç motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1971/79/86). *Türk mitolojisi* I, II. Ankara: TTK Yayınları.
- _____. (1991). *İslamiyetten önce türk kültür tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- _____. (2000). *Türk kültür tarihine giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öger, A. (2008). Türk kültür tarihinde alp er tonga ve uygur türkleri arasında onunla ilgili anlatımlar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7, Fall, 508-523.
- Örnek, S. V. (1979). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özerdim, M. N. (1951). Bazı çin kaynaklarına göre bugün çin türkistanında yaşayan halklardan moğolların örf ve âdetleri. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C:9, S:3, 215–226.
- Özkan, F. (2002). Sibiryâ türklerinin geçiş törenleri. *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 26-28 Mayıs 2000, Ankara, 595-608.
- Radloff, W. (1994). *Sibiryâ'dan II*. (Ahmet Temir, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Rahman, A. (1987). Uygurların defin merasimleri. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Gelenek Görenek, İnançlar, Ankara.

- (1996). *Uygur folkloru*. (S. Yalçın ve E. Emet, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rasonyi, L. (1993). *Tarihte türklük*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve moğolların eski dini*. (Aykut Kazancıgil, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- (1999). *Eski ve orta çağda altay türklerinde ölüm*. (Aykut Kazancıgil, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Selçuk, A. (2004). *Tahtacılar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Siirt'te örf ve adetler. (E. Tarihi: 02.03.2015) <http://www.meleklermekani.com/orf-ve-adetlerimiz/6186-siirtte-orf-ve-adetler.html>
- Sümer, F. (1992). *Oğuzlar (türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şahin, H. İ. (2006). Balıkesir çepnilerinde defin ve defin sonrası bazı inanış ve uygulamalar. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 39.
- Şişman, B. (1998). Eski türk inançları ve anadolu'daki izleri. *Türk Dünyası*, Sayı: 15.
- Tanyu, H. (1986). *İslamiyet'ten önce türklerde tek tanrı inancı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- (1987). Hacibektaş'da (suluca karahöyük) bazı inançlar ve âdetler. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt. Gelenek Görenek, İnançlar*. Ankara.
- (1981). Şamanlık veya şamanizm. *Türk Ansiklopedisi*, C. 30. Ankara.
- Tapucu, A. ve Aksoy, Ş. (2004). Şanlıurfa'da ölümden defne kadar yapılan uygulamalara genel bir bakış. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 1 (3), 53-57.
- Tokyürek, H. (2009). Eski uygur türkçesinde ölüm kavramı ile ilgili ifadeler. *Bilig*, Yaz 2009, Sayı: 50, 169-198.
- Toros, T. (1938). Toroslar'da tahtacı oymakları. *Aylık Mersin Halkevi Dergisi*, 1 Mart 1938, Sayı: 3, 10-11.
- Tuna, O. N. (1960). Köktürk yazıtlarında 'ölüm' kavramı ile ilgili kelimeler ve 'kergek bol-' deyiminin izahı. *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*. s. 131-148. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (1993). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi C. II*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, A. Ş. (1986). Afganistan kazak türkleri'nde ölü gömme âdetleri. *Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1*. Ankara.
- Üçüncü, K. (2004). *İrşad ve tebliğ bağli icra*. Ankara: TÜBAR Yayınları.
- Ünal, F. (2008). Kazak türklerinde defin merasimi ve aş verme geleneği. *Bilig*, Bahar 2008, Sayı 45: 103-130.
- Yalman (Yalkın), A. R. (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları I*. (Haz. Sabahat Emir). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yardımcı, M. (1993). Çukurova'da ölümlle ilgili inanışlar uygulamalar ve iskenderun mezar taşlarının dili. *Çukurova Halk Kültürü Bildirileri*. Adana.
- <http://www.mehmetyardimci.com/hocanin/hocayazilar/olum.doc>
- Yıldız, N. (1995). *Manas destanı (W. Radloff) ve kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Ankara: TDK Yayınları.
- (2007). *Kırgız halk edebiyatı I*. Ankara: Alp Yayınevi.
- Yılmaz Killi, G. (2007). Hakaslarda ölüm ile ilgili gelenekler. *MTAD*, C:4, S:4-Aralık, s.65-87.
- Yorulmaz, O. (2005). Kazak türklerinde defin âdetleri ve merasimler. *Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN Armağanı*. s. 387-401. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları.
- Yörükan, Y. Z. (2005). *Müslümanlıktan evvel türk dinleri: Şamanizm*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Zaripova Çetin, Ç. (2004). Tatar türklerinde cenaze merasimleri. Marmara Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm adlı sempozyumda (26.11.2004) sunulan bildiridir. (Erişim Tarihi: 12.09.2013) http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/culpan_zaripova_tatar_turklerinde_cenaze_merasimi.pdf<http://>